

**ПОДІЛЛЯ  
ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ**

**ВИПУСК ШІСТНАДЦЯТИЙ**

**ТОМ ДРУГИЙ**

**Хмельницький національний університет  
Гуманітарно-педагогічний факультет  
Кафедра української філології**

**ПОДІЛЛЯ.**

**ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ**

**Випуск шістнадцятий**

**Том другий**

**Електронний збірник наукових праць**

**Хмельницький  
2023**

УДК 908(477.43)

ББК 26.891

П 44

**Поділля. Філологічні студії: електронний збірник наукових праць.**  
**Головний редактор Торчинський М. М. Хмельницький, 2023. Випуск**  
**шістнадцятий. Том другий. 145 с.**

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри української філології  
Хмельницького національного університету (протокол № 13 від 17 травня  
2023 року).

**Редакційна колегія:** М. М. Гавриш, В. А. Папушина, І. В. Приймак,  
Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський (головний редактор, відповідальний за  
випуск), І. Б. Царалунга, О. М. Юцишина, А. М. Янчишин.

Збірник наукових праць містить статті магістрантів, викладачів, вихователів,  
присвячені аналізу проблем, пов'язаних із вивченням мови, літератури та методик  
їх викладання в навчальних закладах.

Для мовознавців, літературознавців, методистів, учителів та усіх, хто  
цікавиться філологічними питаннями.

**ББК 26.891**

**П 44**

© Автори статей, 2023

© Хмельницький

## ЗМІСТ

	Стор.
<i>Андрухович Іванна.</i> Структура власних назв українських народних казок.....	6–12
<i>Бень Олена.</i> Казка як один із засобів розвитку мовлення дошкільників.....	13–16
<i>Губар Анастасія.</i> Міліті-псевдонім як об'єкт наукового дослідження.....	17–21
<i>Євин Максим.</i> Українська мова в сучасному футболі: соціолінгвістичний аспект.....	22–26
<i>Зелінська Жанна.</i> Роман В. Кожелянка «Конотоп» як зразок прози «альтернативної» історії.....	27–31
<i>Кашиперук Наталія.</i> Використання пейзажу як засобу психологізму в романі В. Підмогильного «Місто».....	31–35
<i>Кузьмінська Марія.</i> «Острозький літопис» XVII ст. як джерело вивчення історії української мови.....	36–40
<i>Набухотна Юлія.</i> Особливості вивчення поетонімів у закладах вищої освіти (на прикладі творчості В. Шкляра).....	41–45
<i>Нейман Віта.</i> Псевдопоетоніми тревелогу Макса Кідрука «На Зеландію!»: мотиваційний аспект.....	46–50
<i>Пустовіт Олександр.</i> Вивчення особових імен: теоретичний аспект.....	51–54
<i>Рожнятовська Каріна.</i> Систематизація бібліонімів за дериваційними особливостями (на матеріалі назв творів Лесі Українки).....	55–59
<i>Ряба Світлана.</i> Інтертекстуальне прочитання роману Ю. Яновського «Майстер корабля».....	60–70
<i>Торчинська Наталія.</i> Проблема оформлення бібліографічного опису у студентських наукових текстах.....	71–78
<i>Торчинський Михайло.</i> Займенник у системі частин мови: проблемні питання.....	79–92
<i>Храпак Тетяна.</i> Постать Ольги Кобилянської в художній літературі XXI століття.....	93–96
<i>Шевчук Марія.</i> Чорнобильська тема в сучасній українській літературі.....	97–101
<i>Шмалій Елла.</i> Семантика та символіка білого, чорного та червоного кольорів в українських стрілецьких піснях.....	102–110

<i>Юцишина Оксана.</i> Навчання лексики української мови іноземних громадян (досвід Хмельницького національного університету).....	111–117
<i>Янчишин Анатолій.</i> Особливості вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)».....	118–123
<i>Яцик Інна.</i> Мовна ситуація на півдні і сході України після російського вторгнення 24 лютого 2022 року.....	124–131
<i>Яцій Василь.</i> Про походження деяких ойконімів Попаснянського району Луганської області (матеріали до історико-етимологічного словника ойконімів України).....	132–145

*Іванна АНДРУХОВИЧ, студентка групи ФУМмз-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Науковий керівник – М. М. ТОРЧИНСЬКИЙ,  
доктор філологічних наук,  
професор кафедри української філології*

## СТРУКТУРА ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

У статті аналізується будова найменувань українських народних казок, яка значною мірою впливає на етимолого-словотвірні особливості пропріальних одиниць. Передусім це стосується способу творення, семантики твірних основ і мотивації бібліонімів. З'ясовано, що основним типом таких онімів є складені структуру, а визначальним типом власних назв казок – сурядні конструкції.

**Ключові слова:** власна назва казки, проста назва, складена назва, складна назва, структура оніма, українська народна казка.

Однією з визначальних етимолого-словотвірних ознак власних назв є їхня будова. За цим критерієм оніми поділяють на **прості** – «однослівні (одноосновні) власні назви» [3, с. 216], **складні** – «однослівні двокореневі (двоосновні) власні назви (рідше – багатоосновні)» [3, с. 220] та **складені**, до яких відносять «... дво- і багатослівні власні назви, які насамперед поділяються на **оніми-словосполуки, оніми-словосполучення й оніми-фрази**» [3, с. 223].

«**Оніми-словосполуки** – це поєднання повнозначної частини мови зі службовою, передусім прийменником (*За ставом, Біля озера*)» [3, с. 223].

«**Оніми-словосполучення** кваліфікуються як безприсудкові структури **сурядного** (бібліонім *«Батьки і діти»*) чи **підрядного** (ойконім *Стара Синява*) типу, які можуть бути **простими** (двокомпонентними): ойконім *Великі Зозулинці*, бібліонім *«Правда і кривда»*, і **складними** (багатокомпонентними): бібліонім *«Сонце, Мороз і Вітер»*, гідронім *Північний Льодовитий океан*» [3, с. 224].

«**Оніми-фрази** – це предикативні конструкції, які вживаються як номінативні одиниці. За своєю будовою це переважно прості речення (одно- і

двоскладні): повісті «Гуси лебеді летять», «Кров людська – не водиця», кінофільм «Наказано взяти живим», хоча епізодично фіксуються і складні (переважно складнопідрядні) синтаксичні побудови: художні твори «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»», «Поки сонце зійде, роса очі виїсть»» [3, с. 224].

Описуючи історію вивчення будови власних назв, М. М. Торчинський зазначив, що найбільш детально проаналізовано структуру топонімів та антропонімів, при цьому дуже часто така типологія перегукується зі словотвірною, семантичною і мотиваційною [4, с. 96].

Такий зв'язок справді простежується на вказаних рівнях. Наприклад, прості найменування переважно утворені шляхом власне семантизації або певними різновидами афіксального підвиду морфологічного способу; складні – шляхом абрєвіації, зрощення, слово- або основоскладання; складені – синтаксичним способом.

Прості оніми можуть бути відонімними або відапелятивними, складні і складені – відонімними, відапелятивними або відонімно-відапелятивними.

Одинична мотивація властива простим конструкціям, натомість комбінована – складним і складеним.

Що стосується об'єкта структурної характеристики, то аналіз будови космонімів, прагматонімів та ідеонімів практично відсутній у вітчизняному мовознавстві, тому **актуальність** дослідження структури власних назв українських народних казок не викликає заперечень.

Загальновідомо, що «**казка** – це народно-поетичний або писемно-літературний твір про передбачувано вигадані події чи осіб, іноді за участю фантастичних сил, який має повчальну мету» [1].

Казка – це текст, а найменування будь-яких текстів ідентифікуються терміном **бібліонім**. Різновидами бібліонімів є белетристиконіми, публіцистиконіми, логосоніми, клерикалоніми, документоніми й епістулоніми, тобто власні назви художніх, публіцистичних, наукових і церковних творів, документів та листів [2, с. 209–210].

«З огляду на те, що інші типи власних назв (передусім міфоніми й поетоніми) мають в усній народній творчості свою специфіку, найменування фольклорних творів можуть бути кваліфіковані як **фольклороніми** (від англ. *folklore*) з подальшою деталізацією: **фольк-прозоніми** (казка «Солом'яний бичок», легенда «Євшан-зілля»), **фольк-поезоніми** (балади «У долині стоїть хатина», «Кувала зозуля в неділю раненько») і **фольк-драмоніми** (вертепні вистави «На Святвечір», «На Василя»). У цілому фольклороніми дещо складніші за структурою, ніж інші розряди белетристиконімів» [2, с. 211].

Спростувати або підтвердити це твердження на матеріалі українських народних казок і є основним **завданням** нашого дослідження.

Матеріал дослідження – власні назви 250 українських народних казок, взятих із різних збірників, виданих в Україні та за її межами у ХХ – на початку ХХІ ст. [5–7]. Зазначимо, що у збірках можуть повторюватися тексти казок, іноді навіть із частково зміненими найменуваннями.

**Складні** найменування мають найнижчу продуктивність (2; 0,8 %), і це композити («Котигорошко», «Семиліточка»), в яких основоскладання поєднується із суфіксацією. Подібними є і сполучення прикладки з пояснюваним словом, які ми розглядаємо як складені конструкції.

**Прості** фольклороніми є більш продуктивними (15; 6 %), і це насамперед іменники – назви дійових осіб: як людей («Коваль», «Силач»), так і тварин («Зайчик», «Кінь»), і навіть фантастичних істот («Змій», «Колобок»). Трапляються в цій ролі й імена (клички) дійових осіб («Сірко», «Телесик»). Як назви казок епізодично засвідчені й найменування окремих предметів («Палиця», «Сніжниця»), і навіть процесів («Похорон»). Характерною особливістю простих структур є використання демінутивних форм («Калиточка», «Рукавичка»). Один раз функцію фольклороніми виконує вигук («Ох»), однак, на нашу думку, це теж похідна номінація від міфоніма, який, у свою чергу, утворений від вигука.



Основний структурний тип найменувань українських народних казок – це **складені** конструкції (233; 93,2 %: «*Ведмідь і черв'як*», «*Рябко влітку і взимку*»), серед яких назв-словосполук – 5 (2 %: «*Про злидні*», «*Про кука*»), **словосполучень** – 180 (72 %: «*Кума Смерть*», «*Лев і мишеня*») а **фраз** – 48 (19,2 %: «*Легінь, що повернув людям сонце, місяць і зорі*», «*Як собака знайшов собі господаря*»).

Загалом перший тип онімів у фольклорі досить поширений, особливо серед назв пісень, легенд, анекдотів і переказів, проте, як бачимо, серед найменувань казок трапляється епізодично, і це лише один прийменник **про**, що поєднується з абстрактними («*Про долю*», «*Про невмиваку*») або конкретними («*Про дурня*») іменниками.

Натомість словосполучення – найбільш продуктивний структурний різновид таких пропріативів, причому фіксуємо і прості (124; 49,6 %: «*Бджоли і ведмідь*», «*Старий вовчище*»), і складні (56; 22,4 %: «*Лис і квасний виноград*», «*Про бідного парубка і Марка багатого*») синтаксичні одиниці.

Серед простих переважають підрядні словосполучення (90; 36 %: «*Василина Прекрасна*», «*Три бажання*»), зокрема моделі «прикметник + іменник» (52; 20,8 %: «*Бідний вовк*», «*Цапova хата*»), «іменник + іменник» (29; 11,6 %: «*Панахида по коту*», «*Гісто-богатур*») і «числівник + іменник» (9; 3,6 %: «*Два вовки*», «*Три брати*»).

Атрибутивним елементом прикметниково-іменникової моделі є прикметники якісні («*Вірний пес*», «*Чарівна палиця*»), відносні («*Калинова сопілка*», «*Свинячий кожушок*») і присвійні («*Дідове хазяйство*», «*Кобиляча голова*»), а також діеприкметники («*Названий батько*», «*Поділена нагорода*»), оскільки між ними немає морфологічних відмінностей, ще й простежується процес ад'єктивації. Означуваним об'єктом є іменники власні («*Нещасний Данило*», «*Язиката Хвеська*») і загальні, зокрема з абстрактним («*Насмішливе слово*», «*Невчасний жаль*») і конкретним («*Золотий птах*», «*Мудра баба*»)

значенням. Такі синтаксичні побудови можуть бути ускладнені прийменником **про** («*Про безхвостого вовка*», «*Про скупого чоловіка*»).

Іменниково-іменникові словосполучення частіше є безприйменниковими, тобто це прикладки з пояснюваними словами, в основі яких – назви дійових осіб: людей («*Іван-побиван*», «*Дівчина-тростинка*»), тварин («*Вовк-колядник*», «*Коза-дереза*»), інших речей чи явищ («*Казка-небилиця*», «*Яйце-райце*»). Прикладка-ускладнення переважно образно характеризує дійову особу («*Багач-ненажера*», «*Піп-ворожка*»). Засвідчено варіантні найменування казок, на зразок сингулярних («*Вовк-колядник*») і плюральних («*Вовки-колядники*») форм. Функціонують і казки, в яких одна дійова особа, пов'язана з різними ситуаціями («*Циган-воїн*», «*Циган-мандрівник*»). Сюди ж відносимо найменування п'яти казок, коли прикладка, часто власна назва, з означуванням словом пишеться окремо («*Кирило Кожум'яка*», «*Козак Мамарига*»). Вісім біблійонімів можемо кваліфікувати як іменниково-прийменниково-іменникові («*Золото у вербі*», «*Рукавичка з блохи*»), причому два з них мають прийменник **про** у препозиції («*Про братика-баранця*», «*Про Івана-дурника*»).

У числівниково-іменникових конструкціях лише власне кількісні числівники поєднуються з іменниками з конкретним значенням – назвами тварин («*Два цапи*», «*Дві вивірки*») або людей («*Два товариші*», «*Дванадцять дівок*»). Осібно функціонує біблійонім «*Два з торби*», морфологічно подібний до попередніх, але відмінний синтаксично, оскільки має адвербіальну семантику.

Сурядні словосполучення менш продуктивні, ніж підрядні (34; 13,6 %: «*Заєць і жаба*», «*Осел і пес*»), однак, порівняно з іншими фольклорними жанрами, їх достатньо багато, що дозволяє зробити висновок: це одна з характерних особливостей власних назв українських народних казок. Компоненти таких конструкцій поєднуються за допомогою сурядного єднального сполучника **і** (10: «*Вовк і чоловік*», «*Правда і неправда*») або **та** в значенні **і** (14: «*Вовк та вовчиця*», «*Дівчина та Місяць*»), що пов'язують субстантиви – переважно зоолексеми («*Вовк і кобила*», «*Кіт і пес*») або

зоолексеми з іншими поняттями («Кравець та вовк», «Лев і побережники»), а один раз – два прикметники («Убогий та багатий»).

Складні словосполучення фіксуємо усіх чотирьох різновидів: сурядні (7; 2,8 %: «Вечірник, Полуночник і Світанок», «Кіт, цап і баран»), підрядні (17; 6,8 %: «Бійка вовків із свинями», «Війна пса з вовком»), сурядно-підрядні (24; 9,6 %: «Бідний чоловік і смерть», «Ворона і її діти») і підрядно-сурядні (8; 3,2 %: «Ворожнеча вовка, пса, kota і миші», «Зустріч їжачка з лисицею і вовком»). Суттєвих відмінностей між вказаними групами немає. Продуктивними є назви-складні словосполучення із стрижневим словом **казка** («Казка про дідового півника», «Казка про чоловіка і Данила-Бурмила») або прийменником **про** у препозиції («Про бідного парубка і царівну», «Про богатиря Димка та його зятя Андрушка»).

У ролі найменувань українських народних казок достатньо часто трапляються і предикативні одиниці: як прості речення (42; 16,8 %: «Медвідь обганяє мухи з цигана», «Як чоловік і ведмідь газдували»), так і складні (6; 2,4 %: «Про вдовиного сина Матусю, що став царем», «Що пан, що прикажчик – все одно»).

Із-поміж простих речень переважають повні двоскладні («Трапила коса на камінь», «Яку кару чоловік придумав вовкові»), зокрема у препозиції з відносно-питальним прислівником **як** («Як птахи обирали собі царя», «Як соловейко чоловіка розуму навчив»), рідше – **чому** («Чому вовк не схотів собачого життя», «Чому пес і кіт ненавидяться»), однак є й односкладні синтаксичні побудови («Не впусти рака з рота», «Як знайшли злодія»).

Основним типом складних речень, що функціонують як пропріальні одиниці, є складнопідрядні конструкції з підрядною присубстантивно-атрибутивною частиною («Лев і осел, що удавав царя», «Про гору, що верхом сягала неба»).

Виконаний аналіз будови найменувань казок дозволяє зробити **висновки**, що основним структурним типом таких онімів є складені конструкції,

побудовані за зразком словосполучення – як простого (насамперед підрядного, проте досить поширені й сурядні, що можна вважати диференційною ознакою фольклоронімів), так і складного (більш поширені підрядні і сурядно-підрядні назви). Характерним типом предикативних синтаксичних побудов є прості розповідні речення з лексемами **як**, **чому** у препозиції, що свідчить про первинне походження таких структур із питальних речень. Малопродуктивні прості найменування, які більш характерні для вітонімів і топонімів.

Потребують подальшого вивчення й інші атрибути власних назв українських народних казок (дериваційні, семантичні, мотиваційні тощо), а також вказані ознаки решти фольклоронімів (наприклад, власних назв дум, легенд, переказів, пісень і т. д.).

### Список використаної літератури

1. Казка. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/qwoi> (дата звернення: 26.05.2023).
2. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2009. 548 с.
3. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв: монографія. Хмельницький : ХНУ, 2009. 374 с.
4. Торчинський М. М. Структурна класифікація власних назв. *Мовні і концептуальні картини світу*: збірник наукових праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2007. Вип. 23, ч. 3. С. 95–98.
5. Українські народні казки. Упорядник І. Рудченко. Нью-Йорк: Говерля, 1957. 124 с.
6. Українські народні казки: збірка. Київ : Талант, 2013. 224 с.
7. Українські народні казки: збірник. Київ : Пегас, 2017. 225 с.

## **КАЗКА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ**

*У статті розглядається проблема розвитку мовлення дошкільників засобами української народної казки. Установлено, що правильно організована робота з розвитку зв'язного мовлення на матеріалі народної казки розширює світогляд дошкільнят, збагачує їхній словниковий запас, розкриває красу рідної мови, поглиблює культуру спілкування, розвиває діалогічне та монологічне мовлення.*

**Ключові слова:** *казка, розвиток мовлення, фольклор, художнє слово.*

Запорукою якісної освіти є мовленнєвий розвиток дошкільника. Тому в освітньому напрямі «Мовлення дитини» уточнено й конкретизовано завдання з формування правильної звуковимови, збагачення та активізації лексичного запасу, оволодіння граматично-правильним мовленням, зв'язним мовленням, формування мовленнєвого етикету та художньо-мовленнєвого розвитку дошкільника [2, с. 8].

Важливим завданням на сьогоднішній час є розвиток мовлення в дошкільнят, оскільки саме цей вік є сенситивним періодом мовленнєвого розвитку дитини. Одним із найбільш ефективних засобів такого розвитку є художнє слово, яке виховує, навчає й розвиває дитину. Тому одним із провідних напрямів діяльності вихователя дошкільного закладу є формування усного мовлення та навичок мовленнєвого спілкування, що спирається на володіння рідною літературною мовою. Перед педагогами постає завдання побудувати навчально-виховний процес так, щоб забезпечити становлення особистості дитини, збагатити її мовлення, навчити зв'язно висловлювати думки.

Найкращим взірцем для мовленнєвого розвитку сучасної дитини є усна народна творчість, значну частину якої становлять казки. Саме на основі казки

можна успішно розвивати діалогічне та монологічне мовлення, збагачувати словниковий запас.

Про роль художнього слова в мовленнєвому розвитку дитини писали Ш. Амонашвілі, А. Богуш, А. Ємець, В. Мартиненко, Л. Ткачук, О. Савченко, В. Сухомлинського та інші педагоги, однак на сьогоднішній час мало уваги приділено питанню впливу народної казки на формування мовлення дошкільняти.

**Актуальність** проблеми полягає в недостатній розробці зазначеної теми, тому нагальна потреба дошкільної практики зумовили необхідність дослідження.

**Предметом** вивчення є процес розвитку зв'язного мовлення дошкільників, а **об'єктом** – мовленнєва діяльність дитини. **Матеріал** дослідження – українські народні казки, з якими ознайомлюють дітей в дошкільному віці.

**Мета** роботи – показати вплив української народної казки на формування особистості дитини, її роль у розвитку зв'язного мовлення. З огляду на це було визначено **завдання**: описати наукову літературу з досліджуваної проблеми; виділити групу народних казок, які сприяють розвитку мовлення дошкільника;

У багатьох наукових працях видатних педагогів-дослідників із питань дошкільного навчання та виховання простежується комплексний підхід до організації навчально-виховного процесу, зокрема й питання, що стосується розвитку мовлення дитини. У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти розвиток мовлення подано як самостійний напрям, «... одну з основних освітніх ліній, що становить підґрунтя для формування мовної і мовленнєвої компетенції дітей...» [1, с. 8].

Казка входить у життя людини з раннього дитинства, відіграючи важливу роль у становленні особистості, займаючи там настільки важливе місце, що деякі дослідники називають дошкільний вік «віком казок». Відомий український педагог В. Сухомлинський зазначав: «Без казки немає повноцінного розумового розвитку дітей» [4, с. 8].

Найдоступніші для дитини казки – це твори про тварин. Вони прості, лаконічні, наповнені багатством образів, динамічністю мовлення. Дошкільнята із задоволенням визначають коло проблем, які доводиться вирішувати дійовим особам; разом із героями казки розв’язують ці проблеми, визначають помилки, які призвели персонажа до неприємної ситуації. Для казок характерні традиційність структури і композиційних елементів (зачин, кінцівка, повтори тощо), контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи й побуту. У них закріплено своєрідний фольклорний погляд на явища дійсності, тому казкові персонажі досить стійкі у своїх якостях [3, с. 94].

Активність дітей досить добре проявляється уже в ході слухання казки, яке супроводжується спілкуванням, запитаннями, репліками, спробами змінити хід подій. Також у дитини розвиваються фантазія, творчість. Вона засвоює основні механізми пошуку та прийняття рішень.

Дошкільнята старшої групи можуть визначити жанр казки за характерним початком і кінцівкою: *жили-були, от і казочці кінець, а хто слухав – молодець; я тобі казку, а ти мені бубликів в’язку*. Багатьом казкам властиві повтори: «Колобок», «Ріпка», «Рукавичка», «Солом’яний бичок», які допомагають дітям запам’ятати зміст казки, тренують пам’ять, розвивають логічне мислення, збагачують мовлення. У таких творах («Вовк і семеро козенят», «Коза-дереза», «Колобок», «Котик і Півник») трапляються приспівки, які допомагають дитині краще запам’ятати казку. Досить доречно, коли вихователь разом із дітьми вчить напам’ять пісеньки казкових героїв. Наприклад, пісенька Кози-дерези з однойменної казки: *Я коза-дереза, За три копи куплена, Півбока лулена. Тупу-тупу ногами, Сколю тебе рогами, Ніжками затопчу, Хвостиком замету, Тут тобі й смерть*.

Повтори, пісні героїв допомагають дитині швидше запам’ятати казку та успішно переповісти її. Під час роботи над казкою вихователь повинен не забувати про словникову роботу. Для казкової розповіді характерні широке використання стійких і влучних епітетів (наприклад: *вовк пішов собі по лісі –*

*битий та голодний*), зіставлень та порівнянь (*от почали вони битися, аж земля гуде*), тавтологічних повторів (*і рушили вони в путь-дорогу*), стійких виразів (*тільки того півника й бачили*), прикладок-характеристик (*зайчик-побігачик, лисичка-сестричка* тощо). Все це надає казці мальовничості, чарівності, привабливості.

На основі казки розвивається діалогічне та монологічне мовлення: діалогічне – найкраще в процесі інсценування; монологічне – коли дитина розповідає казку й намагається володіти мовленнєвою ситуацією, логічно та послідовно відтворює зміст.

Отже, правильно організована робота з розвитку зв'язного мовлення на матеріалі народної казки розширює світогляд дошкільнят, збагачує їхній словниковий запас, розкриває красу рідної мови, поглиблює культуру спілкування, розвиває діалогічне та монологічне мовлення.

### **Список використаної літератури**

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Упорядник Кононко О. Л. Київ : Світич, 2008. 430 с.
2. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль : Мандрівець, 2022. 216 с.
3. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2008. 256 с.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ : Радянська школа, 1997. Т. 4. 640 с.



*Анастасія ГУБАР, студентка групи ФУМм-21-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Науковий керівник – А. М. ЯНЧИШИН,  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української філології*

## **МІЛІТІ-ПСЕВДОНІМ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

*У статті розглянуто специфічні ознаки міліті-псевдонімів як особливого виду антропонімів, визначено походження терміна, встановлено його місце серед інших номінацій на позначення вигаданої особової назви військового діяча. Схарактеризовано сучасні наукові підходи до структуризації міліті-псевдонімів.*

***Ключові слова:** міліті-псевдонім, номінація, особова назва, позивний, псевдо, псевдонім, українська ономастика.*

Творення особових імен, як офіційних, так і неофіційних, є одним із видів шифрування історико-культурної інформації, що відображає об'єктивне й суб'єктивне, вербальне й невербальне. Псевдоніми як окремий підклас антропонімів досліджували С. Л. Ковтюх [1; 2], М. П. Лесюк [3], В. В. Німчук [4], М. М. Торчинський [6], П. П. Чучка [7] та ін.

Міліті-псевдонім як особове ім'я, створене з метою приховування справжніх імен, конспірації, військової таємниці, візуальної самоідентифікації тощо, займає особливе місце в системі антропонімів.

Таким чином, **об'єктом** дослідження є міліті-псевдонімікон як особливий вид антропонімів та його місце у системі ономастичних студій.

**Мета** роботи – простежити походження терміну «міліті-псевдонім», схарактеризувати різні наукові підходи до структуризації міліті-псевдонімів як особливого виду антропонімів.

Уточнимо, що міліті-псевдоніми найбільш часто використовують і для створення позивних волонтерів та медичних працівників, залучених до бойових

дій, а також власне військових для розпізнавання носія під час комунікування по рації, теле- або радіоэфіру з метою засекречування справжнього імені з міркувань збереження безпеки. Безумовно, синонімічні поняття міліті-псевдоніма, псевдо та бойового позивного є значно вужчими в семантико-смісловому аспекті, якщо їх порівнювати з поняттям власне псевдоніма, адже попри те, що кожен бойовий позивний є псевдонімом, не кожен псевдонім вважають позивним, що й зумовлює **актуальність** дослідження.

У сучасних мовознавчих енциклопедіях та словниках терміна «міліті-псевдонім» немає, але у «Словнику української мови в 11 томах» знаходимо визначення терміну «позивний»: «Позивний – це 1) Який служить для того, щоб привернути увагу до чого-небудь (...*позивна мелодія*); 2) у знач. іменника, позивні/позивний – це умовні сигнали для розпізнавання радіостанції, судна, військової частини тощо» [5, с. 813]. Як бачимо, у такому визначенні терміна «позивний» немає вказівки на називання особи, тільки неживі предмети (радіостанція, судно тощо). Проте серед військових слово має інше значення: «Позивний – це слово або сполучення літер, цифр, що присвоюють вузлам зв'язку та станціям зв'язку об'єднань, частин (кораблів, літаків), підрозділам, а також командирам та іншим посадовим особам з метою втаємничити від противника їх справжнє найменування під час виклику технічними засобами зв'язку».

Термінологічного розмежування таких номінацій, як міліті-псевдонім, бойовий позивний, псевдо і псевдонім, у сучасному мовознавстві повною мірою не конкретизовано: зазначені поняття й ототожнюють, і диференціюють, що задекларовано у значній частині лінгвістичних студій, присвячених описові та аналізу такого типу вигаданих власних назв.

Власне, термін «міліті-псевдонім», що є базовим у межах цієї наукової студії, належить М. Торчинському (походить від лат. *militia* – військо + псевдонім). Це, зрозуміло, «різновид псевдонімів», вигадана особова назва «військового діяча (найбільш часто – підпільна кличка розвідника)» [7, с. 60].

Послугуючись терміном М. Торчинського «міліті-псевдонім», С. Ковтюх усе ж зважає на доцільність використання терміна «псевдо», здатного актуалізуватися як моно- й полікомпонентна номінативна одиниця, що яскраво ілюструє тяглість української військово-патріотичної традиції. «Псевдо» може бути релевантним для вигаданих власних назв і бійців добровольчих батальйонів, інших військових підрозділів та формувань різних рівнів. С. Ковтюх наголошує, що «міліті-псевдонім» – це термінологічна одиниця, яку слід інтерпретувати як гіперонім щодо гіпонімів псевдо, позивний, псевдонім-позивний тощо [1, с. 156].

На нашу думку, вдалим терміном на позначення власних назв військовослужбовців є міліті-псевдонім: слово «псевдонім» вказує на одну з функцій – приховування інформації про особу, втаємничення її особистих даних (як це роблять солдати та командири), а частина «міліті» конкретизує сферу використання військовими.

Найбільш вираженими ознаками міліті-псевдонімів, за С. Ковтюх, можна вважати такі: 1) образність (або її відсутність);

2) системність;

3) номінативність;

4) законодавча нерегламентованість власної (неофіційної) назви на позначення військових або членів напіввійськових структур;

5) реалізація вторинної номінації;

6) можливість для носія самостійного обрання відповідної номінації;

7) наявність абсолютної (прозорої) чи часткової мотивованості або її відсутність (вибір рандомної номінації);

8) реалізація функції маскування та засекречування реальної інформації про носія;

9) можливість обирати той самий мілітіпсевдонім (актуалізація омонімії) для різних носіїв;

10) обізнаність із бойовим позивним під час безпосереднього його використання обмеженого кола причетних [2].

У процесі дослідження мотиваційних аспектів міліті-псевдонімів як типові мотиваційні бази для українських бойових псевдо можуть виступати найменування:

- топографічних об'єктів (*Детройт, Кабул, Крим, Полтава, Техас* та ін.);
- соматизмів (*Борода, Зуб, Локоть, Нос, Черепта* ін.);
- зброї та її частин (*Граната, Динаміт, Стріла, Танк* та ін.);
- тварин, птахів, комах, риб (*Акула, Барс, Білка, Вовк, Грізлі, Змей, Кабан, Кот, Краб, Крот, Лев, Риба, Тигр* та ін.);
- кольорів (*Білий, Блек, Зелений, Рижий, Сірий, Чорний* та ін.);
- етносів (*Гуцул, Киргиз, Румун, Циган, Чечен, Якут* та ін.);
- світлових і звукових явищ природи (*Бриз, Буря-27, Вітер, Дим, Жара* та ін.) тощо.

Це конкретні та абстрактні поняття, з-поміж яких яскраво диференціюються субстантивовані прикметники на позначення:

- специфіки характеру, звичок носія (*Дерзкий, Смешной, Шустрий* та ін.);
- зовнішнього вигляду людини, характерних ознак, кольору шкіри, волосся, зросту, постави, наявності татувань на тілі (*Розписний, Мальований, Смайлик* та ін.).

При цьому об'єктивуються й номінації;

- культурних і суспільних реалій іноземних соціумів (*Ковбой, Мальборо, Ніндзя, Якудза* та ін.);
- вітчизняних та зарубіжних діячів культури (*Армані, Гудіні, Моцарт, Пікассо, Шакіра*), зокрема й літератури (*Франко*), кінематографії (*Спілберг*);
- героїв літературних творів, кіно- та мультиплікаційних фільмів (*Аватар, Бабай, Геркулес, Зевс, Кащей, Мойсей, Ромео, Сірко, Скрудж, Фокс* та ін.).

Остання група міліті-псевдонімів є однією з найбільш емних і яскраво репрезентованих у згадуваних картотеках бойових позивних, зазначені зразки

фіксуються за персоналією конкретного носія на рівні асоціативної подібності в поведінці, зовнішньому вигляді, рисах характеру фантазійного героя.

Отже, міліті-псевдонім – це окремий різновид псевдоніма, який використовують військові, медики, волонтери тощо для розпізнання у процесі переговорів по рації, теле- або радіоэфірів з метою приховати справжнє ім'я носія. Кожен позивний є псевдонімом, але не кожний псевдонім є позивним, тобто термін «міліті-псевдонім» може вживатись у значенні гіпероніма до терміна «позивний», є вужчим і має вищий рівень засекреченості.

### Список використаної літератури

1.Ковтюх С. Л. Особливості відмінювання та правопису мілітіпсевдонімів у сучасній українській мові. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Кропивницький, 2021. Вип. 175. С. 155–161.

2.Ковтюх С. Л. Система чинників для визначення словозмінних парадигм міліті-псевдонімів у сучасній українській літературній мові. *Філологічний часопис*. 2020. № 2. С. 37–46.

3.Лесюк М. П. Псевда вояків Української Повстанської Армії. *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno-jezykowych*. Białystok, 1999. С. 117–184.

4.Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. № 2. С. 30–58.

5.Словник української мови: в 11 т. За ред. Білодіда І. К. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 6. 813 с.

6.Торчинський М. М. Денотатно-номінативна структура псевдонімії як складник української ономастичної терміносистеми. *Українське мовознавство*. Київ, 2010. Вип. 40. С. 57–63.

7.Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції. *Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка*. Серія: філол. науки (мовознавство). 2001. Вип. 37. С. 82–83.

*Максим ЄВИН, студент групи ФУМм-21-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – М. М. ГАВРИШ,  
кандидатка філологічних наук  
доцентка кафедри української філології*

## **УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ ФУТБОЛІ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

*У статті здійснено спробу описати загальний стан використання державної мови наставниками клубів, гравцями збірної команди, футбольними сайтами й у назвах клубних сторінок відеохостингу «Ютуб». Також вдосконалено й поглиблено розуміння сутності поняття «мова футболу», що уможливило подальше дослідження футбольного простору України.*

**Ключові слова:** мовлення, мовна ситуація, соціолінгвістика, українська мова, футбол.

Умови функціонування, сфера, середовище вживання мови є ключовими в соціолінгвістиці, тому що мова – це ознака самоідентифікації людини, її духовної культури, держави, яка перебуває в тісному зв'язку із суспільством. В Україні проблема вибору мови спілкування, на території якої активно, крім державної, функціонують інші мови, що створює досить серйозну загрозу безпеці, є актуальною для українських науковців. Для забезпечення дійсно повноцінного використання української мови в усіх сферах потрібні тривалі зусилля держави й суспільства. Соціолінгвістичні дослідження якнайкраще відображають мовну ситуацію за різними параметрами, дають уявлення про вподобання та переконання українців щодо мови. Теоретичні основи соціолінгвістичних розвідок обґрунтували Г. Залізняк, Л. Масенко, Г. Мацюк. На двомовності в суспільстві наголошували О. Виноградова, Н. Деркач, О. Ключева, В. Скляр, С. Узунов, Т. Федорчук, Н. Шумарова. Аспекти сучасної мовної ситуації в нашій країні розглядали О. Вишняк, М. Лесюк, Я. Радевич-Винницький, В. Штефан.

Нині велика роль у піднесенні престижу держави належить сучасному футбольному простору України. Проте українській науці не вистачає праць, присвячених мовній ситуації у футбольній сфері, а отже, потребує ґрунтовного дослідження в умовах стрімкого суспільного розвитку. Окрім того, це важливий напрям сучасної соціолінгвістики, який може стати науковим підґрунтям у розв'язанні мовних проблем України, що й зумовлює **актуальність** теми.

**Мета** статті – дослідити функціонування української мови в сучасному футболі.

В українській науці, зазначає Г. Мацюк, увага до мовного облаштування світу й України зросла після 1991 р. Дослідники почали цікавитися мовною політикою, вивчати соціолінгвістичні праці інших науковців [2, с. 66], адже дослідження мовної ситуації в країні й окремих регіонах, з'ясування причин впливу на формування мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму – це важливий та актуальний напрям у розв'язанні мовних проблем [1, с. 62].

Важливим чинником є мова, яка об'єднує суспільство, дозволяє йому самовизначитися, усвідомити й встановити культурну своєрідність, головний інструмент комунікації в налагодженні відносин, тобто забезпечує культурну спадкоємність, етнічну своєрідність і формування національної культури, а також має велике значення для формування національної спільності. Варто зауважити: самоствердження будь-якої нації – це державний статус мови, що законодавчо забезпечує її функціонування в суспільстві, зберігає необхідну єдність народу в історичній зміні поколінь [3, с. 13–14].

Публічні виступи, коментарі й пресконференції, у яких беруть участь усі українські футболісти, тренери, представники Української асоціації футболу або клубів, зокрема після завершення офіційних виступів, повинні бути українськомовними, що і є в нашому розумінні мовою футболу. Тому, футбольний дискурс – це тематична зорієнтованість на футбол, яка складається з мови правил, регламентів, інформації, публіцистики, коментарів, гравців, тренерів, суддів, власників клубів, журналістів, коментаторів, уболівальників.

Усього проаналізовано офіційні коментарі наставників команд (або виконувачів обов'язків) професіональних клубів Української Прем'єр-Ліги (УПЛ) сезонів 2021–2022 рр. (станом на 24.02.2022), 2022–2023 рр. (станом на 03.12.2022).

Після закінчення матчу клуб-господар повинен організувати проведення пресконференції з участю головних тренерів обох команд. Також для клубів УПЛ може бути проведена зустріч перед матчем із наставником і гравцями. Окрім того, коротке інтерв'ю з учасниками поєдинку є обов'язковим і має відбутися до початку пресконференції.

До уваги беремо офіційні коментарі, тривалість яких довільна. На нашу думку, обсяг аналізованого матеріалу дозволяє робити достовірні висновки, оскільки були опрацьовані відеоматеріали клубних сторінок відеохостингу «Ютуб».

За результатами дослідження з'ясували, що у сезоні 2021–2022 рр. тільки українською розмовляли 6 тренерів, один з яких має громадянство іншої країни, Хорватії (І. Йовічевіч, СК «Дніпро-1»), що становить 37,5 %; тільки російською – 6, 37,5 %, двоє – О. Дулуб, Л. Кучук мають громадянство Білорусі; українською та російською – 2, 12,5 %; тільки румунською – 1, 6,25 % (громадянство Румунії, М. Луческу); тільки італійською – 1, 6,25 % (громадянство Італії, Р. Де Дзербі).

У сезоні 2022–2023 рр. тільки українською спілкувалися 8 наставників, 50 %, М. Бартулович, І Йовічевіч – громадянство Хорватії; тільки російською мовою – 3, 18,75 %, з яких Е. Галовський де Ласерда, тренер ФК «Металіст 1925» (Харків), народився в бразильському місті Можі-дас-Крузіс, проте має громадянство України, Л. Кучук – громадянство Білорусі, а П. ван Леувен – громадянство Нідерландів; тільки румунською – 1, 6,25 % (М. Луческу, громадянство Румунії); українською та російською – 3, 18,75 %; білоруською та російською – 1, 6,25 % (О. Дулуб, громадянство Білорусі).



Середній вік наставників, що розмовляли тільки українською в сезонах 2021–2022 рр., – 48,33 р., 2022–2023 рр. – 45,25 р., тільки російською – 52,5 р. і 52,66 р. відповідно, українською та російською – 55 р. і 55,33 р.

Місце народження наставників команд клубів УПЛ представлені такими адміністративно-територіальними одиницями: Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Івано-Франківська, Львівська, Харківська, Херсонська області й місто Київ, а також низкою європейських країн.

2021 р. тільки українською мовою із представниками засобів масової інформації спілкувався Р. Яремчук – 1, 8,33 %; тільки російською – 9, 75 %; українською та російською мовами – 2, 16,67 %. Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України гравці під час розташування в збірній розмовляли виключно українською мовою.

Місце народження гравців збірної команди України представлені такими областями: Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Черкаська й місто Київ.

У чемпіонаті УПЛ сезону 2022–2023 рр. беруть участь 16 команд. Також зазначимо, що Професіональна футбольна ліга (ПФЛ) складається з першої ліги, 16 команд, і другої – 10 команд. Усі клуби в українському футболі мають офіційні сайти або сторінки в соціальних мережах, інформація яких повинна бути державною мовою.

На клубних сайтах у професіональному футболі тільки українську мову використовують 64,29 %, тобто 27 клубів; декілька версій мають 9 команд, 21,43 %; інформація українською та російською – 2,38 %; без сайту – 11,9 %, але функціонують офіційні сторінки в соціальних мережах. Зауважимо, що на сайтах із декількома версіями початкова сторінка – це українськомовний варіант.

На офіційних клубних сторінках відеохостингу «Ютуб» найменування тільки українською використовують 40,48 %; тільки англійською – також

40,48 %; українською та англійською – 4,76 %; російською мовою – 7,14 %; без сторінки –7,14 %.

Отже, за результатами дослідження окреслили становище й тенденції, пов'язані з функціонуванням державної мови у футбольній сфері. Половина головних тренерів у сезоні 2022–2023 рр. розмовляють із представниками засобів масової інформації тільки українською, 8 наставників, 50 %. Гравці національної збірної команди України 2022 р. в післяматчевих коментарях послуговуються виключно українською мовою, на відміну від попереднього року, що ґрунтується на патріотичних мотивах через повномасштабний напад РФ на територію України. Також на сторінках сайтів клуби використовують державну мову, що відповідає законодавству. На сторінках відеохостингу «Ютуб» найменування українською та англійською мовами – по 40,48 %, українською та англійською – 4,76 %, а російською – усього 7,14 %.

Убачаємо перспективними подальші дослідження футбольного простору України.

### **Список використаної літератури**

1. Вінтонів М, Бойко М. Мовна ситуація в освітньому просторі Донеччини на початку ХХІ століття. *Mundo Eslavo*. Granada, 2020. № 19. Р. 61–75.
2. Мацюк Г. Теоретичні засади опису мовних ситуацій у контексті прикладної соціолінгвістики. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2009. С. 66–70.
3. Мова української юриспруденції. Пивоваров В. М. та ін. Харків, 2020. 330 с.

*Жанна ЗЕЛІНСЬКА, студентка групи ФУМм-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – І. В. ПРИЙМАК,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **РОМАН В. КОЖЕЛЯНКА «КОНОТОП» ЯК ЗРАЗОК ПРОЗИ «АЛЬТЕРНАТИВНОЇ» ІСТОРІЇ**

*У статті Звернено увагу на роман В. Кожелянка як зразок прози «альтернативної» історії. Установлено, що у творчості письменника тема минулого набуває ознак альтернативного перекодування усталених історичних цінностей, оскільки розбудовується постколоніальне критичне сприйняття національних та колоніального дискурсів.*

***Ключові слова:** «альтернативна» історія. Василь Кожелянка, проза, роман »Конотоп».*

В українському письменстві звернення до подій історичного минулого завжди посідало особне місце. У різні періоди історичним жанрам відводилася роль ретранслятора ідейно-суспільних пошуків окремого літературного покоління чи угруповання. Свого часу Іван Франко вдало схарактеризував цю ситуацію, акцентуючи увагу на тому, що «повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе заняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна» [4, с. 7]. Зрештою, саме в рамках історичної теми ХІХ–ХХ століть найширше представлений антиколоніальний дискурс. У сучасному літературному процесі митці повертаються до осмислення історичних подій у контексті «альтернативної» історії.

**Метою** нашої статті є дослідження роману Василя Кожелянка «Конотоп» у контексті розвитку творів «альтернативної» історії в сучасній українській літературі.

Творчість цього письменника стала об'єктом зацікавлення хоч і не багатьох, але знакових дослідників. Так, у своїх літературознавчих працях до неї апелювали А. Добрянський, Т. Гундорова, Н. Зборовська, Р. Харчук. Писали про В. Кожелянка також А. Аністратенко, О. Поліщук. Альтернативна історія знайшла своє висвітлення в роботах К. Дженкінс, Е. Касперського, С. Хук, та ін.

Письменник як прозаїк починав свою літературну творчість із блискучих новел у жанрі альтернативної історії. Згодом у низці творів автор звертається до концепції «альтернативної історії» у творах («Дефіляда в Москві», «Конотоп», «Срібний павук», «Ефіопська січ»), де демонструє «віртуальний історичний постколоніальний наратив», що проявляється через спробу «переформулювати лінійну послідовність історії, зокрема через підміну її не ієрархічним, а синхронізованим колажем історичних дискурсів» [1, с. 112]. Художні тексти письменника демонструють встановлені нормативні історичні дискусії. Автор звертається до відновлення історичної пам'яті українського народу в низці художніх творів.

Роман Василя Кожелянка «Конотоп» пропонує постколоніальну перспективу перепрочитання історичної спадщини в контексті постмодерної ігрової парадигми. Я. Поліщук, оцінюючи верифікаційну концептуальну складову прози письменника, відзначає, що «ознакою повноцінної, вже не залежної від колоніальних стереотипів свідомості є розкомплектоване сприйняття минулого, коли воно стає полем перечитування, діалогу, множинності інтерпретацій» [3, с. 180]. Саме навколо множинності інтерпретаційних моделей Василь Кожелянко окреслює концептуальне осердя «Конотопу». Автор не вибудовує розлогих версій минулого із додатком «а якби так сталося», навпаки, письменник зосереджується на одній історичній події (Конотопській битві 1659 року), однак проектує кілька національно-світоглядних наративів, у репрезентації котрих історія набуває діаметрально протилежних означень.

У своєму творі митець звертається до трагічних подій національної історії, які певний час замовчувалися чи трактувалися ідеологічно однобоко: «Нас чомусь не вчили, що у XVII столітті була така собі битва під Конотопом, яка має всі підстави, аби бути названою «Конотопським побоїщем» [3, с. 8]. Однак авторська стратегія не передбачає детального переформатування історичного нарративу, це швидше спроба подолання усталених нормативних підходів до осмислення минулого та акцентування на релятивності історіософських знань у добу постмодерну.

У романі автор розглядає відому історичну подію, що завершилася перемогою українського війська, як цеглинку в розбудові національної самоідентифікації, протиставляючи фікції радянської історії літературну фікцію з кількома можливими варіантами розвитку подій та різними політичними версіями.

Сюжет роману побудований на обігранні відомої історичної події – Конотопської битви 1659 року між московським і союзницьким військами, що закінчилася безумовною перемогою української сторони під проводом гетьмана Івана Виговського. Певна історична подія цікавить автора не сама по собі, а як цеглинка в розбудові концепції національної самототожності. Закріпленій у радянській та російській історичній науці фікції про Переяславську угоду В. Кожелянко протиставляє свою цілком літературну фікцію про Конотопську битву з десятьма можливими віртуальностями розвитку подій та її різними в політичному сенсі версіями. Історія для автора полягає не в подіях і фактах, а в мовленні й інтерпретації (питання не в тому, хто діє, а в тому, хто розповідає про події). Здійснювана історія – це голий подієвий ряд, розказана історія – завжди ідеологема.

Прикметно, що письменник не переймається історичною вірогідністю подій, він вдається до розлогих описів батальних сцен із власною інтерпретацією: *«Битва як битва. Цілком пристойна битва, витримана в естетиці пізнього середньовіччя. Таких у ті веселі часи по Європі відбувалось не*

*рідше, ніж тепер футбольних матчів у тій же неспокійній частині тверді земної, на захід від Уральських гір. Привід для війни тоді легше було знайти, ніж сучасному пиякові – причину напитись: якийсь начальник щось не так сказав, сусід під час полювання вторгнувся зі своїми псами у пшеницю твоїх серів, піддані іншого сусіда звабились на чергову модну релігійну ересь, уряд податки знову не добрав, а парламент їх в черговий раз не знизив, дружина лається, погода псується, коханка вимагає... геополітика, зрештою, змушує – словом, війна!» [2, с. 7]. Василь Кожелянко у «Конотопі» детально пародіює советський мілітарний дискурс, у якому всі військові дії інтерпретувалися в ареолі «святості» та «визвольності», прищеплюючи цей міф на українському патріотичному ґрунті: «московські ідеологи як з числа Боярської Думи, так і з адміністрації царя трактують ці нинішні бойові дії не як повноцінну війну між двома суверенними державами, де є з одного боку агресор, в нашому випадку Московське царство, з іншого – жертва агресії – Українська Держава, отож для нас це є вітчизняна визвольна війна, а для москалів – несправедлива, загарбницька» [2, с. 32].*

*Письменник моделює майбутнє України: «Гетьман Виговський розжене опозицію, ввійде в силу і набуде одноосібної влади, згодом стане військовим диктатором України, залізною рукою підкорить собі Запоріжжя, розірве Гадяцьку угоду з поляками і розширить кордони України аж до Сяну на заході і до Дону на сході, завоює Крим і включить цей півострів у склад України на правах автономії, поширить свій вплив на Литву і Молдову, чи не стане тоді Українська імперія супердержавою?» [2, с. 30–31].*

Василь Кожелянко розширює матрицю національної ідентичності до рівня усіх пограничних етнічних нашарувань, тим самим не маргіналізуючи жодного наративу, навпаки, підкреслюючи їхню унікальність та повноцінність. Отож у творчості Василя Кожелянка тема минулого набуває ознак альтернативного перекодування усталених історичних цінностей. Письменник розбудовує постколоніальне критичне сприйняття національних та колоніального дискурсів.

### **Список використаної літератури**

- 1.Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 263 с.
- 2.Кожелянко В. Конотоп. Роман, новели. Львів : Кальварія, 2001. 176 с.
- 3.Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій. Харків : Акта, 2008. 285 с.
- 4.Франко І. Я. Захар Беркут. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1950. 180 с.

*Наталія КАШПЕРУК, студентка групи ФУМмз-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – В. А. ПАПУШИНА,  
докторка педагогічних наук, доцентка,  
професорка кафедри української філології*

## **ВИКОРИСТАННЯ ПЕЙЗАЖУ ЯК ЗАСОБУ ПСИХОЛОГІЗМУ В РОМАНІ В. ПІДМОГИЛЬНОГО «МІСТО»**

*У статті показано, що В. Підмогильний в романі «Місто» для розкриття внутрішнього світу головного персонажа Степана Радченка використав такі засоби психологізму, як пейзаж, внутрішній монолог, художня деталь, порівняння, причому провідна роль відведена урбаністичному пейзажу, що дозволило підкреслити актуальну для того часу проблему тісного взаємозв'язку між містом і формуванням нової свідомості людини.*

***Ключові слова:** Валер'ян Підмогильний, пейзаж, психологізм, роман «Місто», урбаністичний пейзаж.*

Відхід від етнографічно-побутового осягнення дійсності був визначальним для дискурсу української літератури кінця XIX – початку XX століть. Серед активних реформаторів рідного мистецтва слова одне з визначальних місць належить В. Підмогильному. Зачинатель урбаністичного роману в українській літературі, письменник пильно спостерігав за роллю міста в житті людини, у формуванні її світогляду. Г. Костюк зауважував, що «... за багатством суспільних подій свого часу він не загубив людини. Він бачив її, розумів і творив її образ в усій суспільній, психологічній і біологічній складності» [1, с. 6].

У художніх текстах письменники-модерністи, до яких належав В. Підмогильний, використовували найрізноманітніші засоби розкриття внутрішнього світу персонажа: внутрішній монолог, діалог, потік свідомості, портрет, пейзаж, авторські відступи, художні деталі тощо. Так, В. Фащенко у дослідженні «Етюди про психологізм літератури», аналізуючи засоби



психологічного аналізу, зазначав: «Видима мова душі у творі невіддільна від діалогу і внутрішнього мовлення, які, в свою чергу, часто наче «заходять» одне в одне. А їх «супроводжують» ще авторські – точні й метафоричні – характеристики, описи вчинків, індивідуальна обстановка, пейзажі, інтер'єри, які так або інакше пов'язані з психологією героя» [5, с. 148]. Під час дослідження психологізму важливо зосередити увагу саме на засобах розкриття внутрішнього світу персонажа, що є показником особливостей авторського світобачення, його письменницької майстерності. Тому **мета** статті передбачає вивчення специфіки використання засобів психологізму в романі В. Підмогильного «Місто».

На сьогодні ми маємо багато праць, присвячених аналізу творчості В. Підмогильного. Філософські та психологічні аспекти творів письменника аналізували О. Гриценко, Г. Костюк, А. Матющенко, І. Михайленко, Р. Мовчан, М. Тарнавський, В. Шевчук, Ю. Шерех та ін. Специфіку розкриття концепції людини у прозі письменника-екзистенціаліста досліджували В. Мельник та О. Романенко. Для нас актуальними стали думки В. Мельника, який зазначав, що В. Підмогильний як тонкий психолог творить складний психотип людини, яка шукає власного щастя не в навколишньому середовищі, а в собі: «Герой постійно шукає в своїй уяві іншого світу – світу кращого, який доповнює і довітлює дійсний світ» [2, с. 17]. Тому звернемося, до засобів психологізму, які дозволять розкрити внутрішній світ головного героя роману «Місто» Степана Радченка.

«Місто» дослідники визначають як роман кар'єри. Головний герой Степан Радченко хоче підкорити місто. В. Підмогильний зображує шлях його еволюції і внутрішньої деградації, використовуючи різноманітні форми психологічного зображення. Це пейзаж, внутрішній монолог, художня деталь тощо, які підкреслюють емоційний стан персонажа та його амбіційні прагнення. Твір розпочинається з того, що 25-річний Степан Радченко пливе на пароплаві на навчання до Києва, він хоче допомогти селу боротися з усім негативним, що в

ньому є, місто йому не подобається і затримуватись він не збирається. Проте зображений письменником на початку твору пейзаж налаштовує читача на інший розвиток подій. *«Спереду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений праворуч, ліворуч і просто зелено-жовтими передосінніми берегами. Але пароплав раптом звернув, і довга, спокійна смуга річки протяглася далі до ледве помітних пагорків на обрії. Степан стояв коло поруччя на палубі, мимоволі пірнаючи очима в ту далечінь, і мірні удари лопастей пароплавного колеса, глухі капітанові слова коло рупора відбирали снагу в його думок. Вони теж спинялись у тій туманній далечині, де непомітно зникала річка, немов обрії становив останню межу його прагнень»* [3, с. 54]. Художня деталь обрію як певних внутрішніх прагнень головного героя підкреслює його бажання до пізнання поки що невідомого життя міста, де згодом він почне робити й перші кроки своєї кар'єри.

М. Тарнавський у монографії «Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного» підкреслював: *«Він незмінно заглиблений у конфлікт між інстинктом і розумом; і, з філософського погляду, цьому конфліктові присвячено всі його твори»* [4, с. 37]. В. Підмогильний оригінально підходить до вирішення провідного конфлікту своїх творів у романі «Місто». На його початку письменник визначає рушієм зовнішнього сюжету внутрішні порухи людини як пізнання невідомого обрію. Згодом розум головного героя Степана допомагає реалізації його амбіційного бажання підкорити місто, про що свідчить внутрішній монолог персонажа: *«Він тлумачив сам собі – треба скласти іспита, добути стипендію й учитись, а решта все прикладеться. Є студентські організації, артілі, їдальні. А для цього треба бути студентом. І треба пам'ятати – таких, як ти, – тисячі!»* [3, с. 68].

У розкритті емоційних станів Степана на початку роману В. Підмогильний використовує порівняння. *«Я тут житиму», – подумав Степан, і ця думка здалася йому чудною, як тополя, що він зараз побачив»* [3, с. 52]. Наприкінці роману зображений письменником урбаністичний пейзаж свідчить про те, що

наміри головного героя повністю реалізовано. *«Земля, здавалось, пливла йому під ногами оксамитовим килимом, і дахи будинків вітали його, як велетенські капелюхи. А в голові, в прекрасній, вільній голові низками, роями в щасливому захопленні линули всеосяжні думки»* [3, с. 302].

Отже, в романі В. Підмогильного «Місто» для розкриття внутрішнього світу головного персонажа Степана Радченка використовуються такі засоби психологізму, як пейзаж, внутрішній монолог, художня деталь, порівняння. Серед них провідна роль належить урбаністичному пейзажу. Це дозволяє підкреслити актуальну для того часу проблему тісного взаємозв'язку між містом і формуванням нової свідомості людини.

### **Список використаної літератури**

1. Луцій С. І. Художні моделі буття в романах В. Підмогильного: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2000. 19 с.

2. Мельник В. Валер'ян Підмогильний. *Історія української літератури ХХ століття*: у 2 кн.; за ред. Дончика В. Київ : Наукова думка, 1998. Кн. 1. С. 277–284.

3. Підмогильний В. Повне зібрання творів: у 2 т. Харків : Фоліо, 2021. Т. 2. 558 с.

4. Гарнавський М. Між розумом та ірраціональністю: Проза Валер'яна Підмогильного. Київ : Пульсари, 2004. 232 с.

5. Фащенко В. Етюди про психологізм літератури. *У глибинах людського буття: Літературознавчі студії*. Одеса : Маяк, 2005. С. 22–156.

*Марія КУЗЬМІНСЬКА, студентка групи ФУМмз-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – І. Б. ЦАРАЛУНГА,  
докторка філологічних наук, професорка,  
завідувачка кафедри української філології*

## «ОСТРОЗЬКИЙ ЛІТОПИС» XVII СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*У статті зазначено, що «Острозький літопис» як історична пам'ятка ще малодосліджений, хоча в ньому численні події світу й українських земель представлені за допомогою багатой мовної палітри твору.*

***Ключові слова:** історія української мови, Козаччина, мовна палітра твору, «Острозький літопис».*

Літописи зараховують до цінних джерел вивчення історії, побуту, культури народу. Вони відіграють визначну роль у формуванні загальнонаціональної моделі історичної пам'яті.

Відомі українській науці літописні матеріали складають значний пласт творів у національній скарбниці культурних надбань, що здавна був предметом наукових студій. Давньоукраїнські літописи та археографічні праці доби Козаччини вивчали О. Апанович, М. Возняк, М. Грушевський, І. Дзира, Я. Дзира, І. Франко, Я. Чижевський та ін. [3; 4; 6; 8]. «Козацькі літописи відбивають прагнення авторів нагадати про минулу козацьку славу і велич. У них засвідчується історична, політична і правова самобутність українського козацтва, унікальність його духовної культури», – вважають відомі дослідниці козацької літописної спадщини Н. Німенко та Н. Кириленко [6, с. 5].

До важливих для вітчизняної філологічної науки творів належить «Острозький літопис» XVII ст. Зокрема, Іван Франко високо оцінив українські літописи: «...з літературного погляду се було явище дуже цінне, здібне будити

запал у широких мас народу, і аж у XIX віці ми побачили його значення для національного відродження і формування наших політичних ідеалів» [8, с. 375].

Літописи – це історико-літературні твори, в яких оповідь велася за роками [2, с. 320]. Специфіка літопису як жанру літератури полягає у відображенні зовнішньополітичного та внутрішнього життя народу, його торговельно-економічної діяльності, глибокого розкриття суспільних, державотворчих процесів. Саме у XVI ст. давня традиція літописання почала розвиватися на українських землях з новою силою у зв'язку з добою Козаччини. Такі археографічні твори писали учасники або очевидці подій, використовуючи доступні документи, долучаючи спогади й перекази сучасників чи попередників, тож вони вирізняються значною об'єктивністю, дають змогу відчутти дух описуваної в них історичної епохи, а також є досить надійним підґрунтям для мовно-літературних досліджень.

«Острозький літопис», або «Острозький літописець», – невеликий за обсягом твір, написаний у XVII ст. тодішньою книжною мовою, на якій позначився вплив народного мовлення. Відомі кілька його повних редакцій (Харківська, Музейна та ін.), одна з яких охоплює події 1500–1636 рр., інші – 1500–1621 рр. або 1494–1649 рр. На думку істориків, ядро пам'ятки найкраще зберегла Харківська редакція, яка після 1621 року була доповнена, причому характер доповнень вказує на те, що їхнім автором могла бути духовна православна особа [5, с. 239]. У 30-х рр. XVII ст. пам'ятку було значно перероблено, до неї додано описи подій 1621–1636 рр. Автор доповнень жив у Острозі, був духовною особою, можливо, навчався або викладав у Острозькій академії, добре володів словом. Тож у творі значну увагу приділено містові Острогу й острозьким подіям.

У книзі 148 аркушів, списаних з обох боків. Події подаються у хронологічній послідовності, однак різними почерками, що, за твердженнями науковців, може свідчити про збірку текстів, виконаних писарями в різних місцях на замовлення укладача літопису [1, с. 24]. Про особу самого впорядника книги відомостей бракує. Однак за обсягом острозьких подій та

говірковими рисами можна припускати, що це тамтешній міщанин, яскраво виражений представник українського народу, який щиро вболіває за долю земляків. Наприклад, оповідач пише: *«Року 1514. Поддался Смоленск Москві. Того же року на Кропивні наші поразили Москву на 80 000»* [7, с. 125]; *«Року 1569. У дні масвії сніг великий спал і до 3 днів тривал. Голод великий бул»* [7, с. 127]; *«Року 1575 в Синяві були татари і о полтора крот 100 000 полону забрали і увошли през Хотин...»* [7, с. 128]; *«1614. Буря була великая, йшла мимо Острог от Жаславля о полудні, яко ноч, в жнива: пуці крушила, сади ломила по селах – в Борисові, в Плужном і по інших селах. ІВ тих краях, куди йшла буря тая, пашня в копах княжая кілька сот коп рознесло не знати где, так теже і людська; навіть і людей, котрії в полю того часу робили, носило поверх дерева, інших мертвих знаходили, а інії за дерево ухватившись, і держали моцно і так живими позоставалися. А інії на полі за стернь моцно взявшись і держалися... І церкви ломило...»* [7, с. 132] тощо.

Науковці відзначають розповідний характер опису з подробицями, які міг знати тільки сучасник або очевидець подій, коло питань, обізнаність з обставинами, знання топографії місцевості та жвавість і мовна образність, яка поступово наростає до рівня мови художнього твору [1, с. 29]. Ще більше зацікавлення мовознавців викликає текст твору, насичений фактами, датами, численними іменами й назвами населених пунктів.

Твір містить інформацію про будівництво міст, замків та різних будівель: *«1576 року. Острополь зложено»* [7, с. 129]; *«1604. Того же року божією благодатію начася монастир во граді Любартові»* [7, с. 130]; *«1610 рок. Благодатію божією начася монастир... во граді Полонном»* [7, с. 132] та ін.

Важливими є відомості, що описують події національно-визвольної боротьби українського народу: *«Року 1512. Татар поражено под Вишневецем»* [7, с. 125]; *«Року 1531. Битва була з волохи под Обертином»* [7, с. 126]; *«Року 1564. Татаре були Межибож облегли»* [7, с. 127]; *«1607. Того же року татаре Україну коло Вінниці, Гайсина і Шаргорода пустошили»* [7, с. 131]; *«1621.*

*Козаки запорозькїї вишли були всі з Запорожжя, аж було пусто, бо крoлевич мїл поле ставити с цесарем турецьким, і стояли обозом под Хотиним» [7, с. 135] та ін. Як влучно зауважують дослідниці козацьких літописів, «Період козаччини в Україні актуалізував героїко-патріотичну тематику, сприяв формуванню нового світосприйняття і методів його презентації. Створюються образи лицарів-героїв із яскраво вираженими національними рисами» [6, с. 35].*

Чимало записів літопису присвячено змінам у державному житті, особливостям тогочасного правління у різних країнах: *«Року 1520. Крoль Август родися» [7, с. 125]; «1569. Того же року князь пруський присягу крoлеві учинил» [7, с. 127]; «1574. Крoль Генрік до Польщі приїхал і коронован в костелі Станіслава на замку» [7, с. 128]; «1609. Сейм у Варшаві бул, на котором були послове от крoля перського і турецького, і перекопського, ускаржаючися на козаки о Перекоп» [7, с. 132]; «1628. Настал арімендритом в Печерськом монастирі Петр Могила, воєводич молдавський» [7, с. 136] і под.*

Окрім українських земель, у поле зору автора потрапляли події на Московії, у тогочасній Молдавській державі (Волощині), у Польщі та інших державах: *«Року 1509. Того же року дрижання землі було великоє... і в Босні, і в Далмації, і ве Влошех аж міста западалися з будованєм» [С7, с. 125]; «1538. Цар турський землю Волоськую подбил под себе» [7, с. 126]; «1558. Москва взяла Нарев і у Віфлянтїх великїї шкоди починили» [7, с. 127]; «1598. Того же року сейм у Варшаві бул сторони календара нового» [7, с. 130]. тощо.*

Отже, літописи доби Козаччини – це не лише твори історіографічного характеру, присвячені подіям XVI–XVIII ст., а й виняткові шедеври української словесності, що представляють синтез літературного, літописного й історичного жанрів, поєднання мистецьких стилів у викладі тексту літописцями. Унікальні й неповторні, вони є втіленням єдиного духовно-естетичного комплексу, в якому використовується широкий спектр художніх засобів.

Як бачимо, численні події світу й українських земель представлені за допомогою багатї мовної палїтри твору. На сьогодні ця малодосліджена

пам'ятка недостатньо вивчена з лінгвістичного погляду, тож у наших наступних наукових працях звернемо увагу на топонімікон пам'ятки, який є одним із основних виражальних засобів автора.

### Список використаної літератури

1. Бевзо О. А. Значення Львівського літопису і Острозького літописця як джерела з історії України. *Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження*. Київ, 1971. С. 12–98.

2. Гринчишин Д. Г. Літописи. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М. та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 320–322.

3. Дзира І. Я. Українське літописання XV–XVIII століть у вітчизняній історіографії 1918–1935 років. *Український археографічний щорічник*. 2012. Вип. 16–17. С. 300–326.

4. Дзира Я. І. Українська історіографія II половини XVII – початку XVIII ст. та перекази про Богдана Хмельницького. *Історіографічні дослідження в Українській РСР*. 1968. № 1. С. 171–194.

5. Мищик Ю. А. ЛІТОПИС ОСТРОЗЬКИЙ, Острозький літописець [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Т. : Ла-Мі / Редкол.: Смолій В. А. (голова) та ін.. Київ : Наукова думка, 2009. 790 с. URL: [http://www.history.org.ua/?termin=Litopis\\_Ostrozky](http://www.history.org.ua/?termin=Litopis_Ostrozky) (дата звернення: 23.04.2023).*

6. Німенко Н. А., Кириленко Н. І. Барокові риси в українських літописах XVIII століття. Монографія. Суми : ФОП Цьома С.П., 2021. 110 с.

7. С кройніки Бельського речі потрібні вибрані (Острозький літописець). *Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження*. Київ, 1971. С. 125–140.

8. Франко І. Історія української літератури. Перша редакція (1907). – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Відділ рукописів, фонд 3, №728, рукописна копія, зошит 3, стор. 375-377. URL: <http://litopys.org.ua/ostrog/ostro11.htm> (дата звернення: 23.04.2023)



*Юлія НАБУХОТНА, студентка групи ФУМмз-21-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – О. М. ЮЩИШИНА,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОЕТОНІМІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ В. ШКЛЯРА)**

*У статті визначено особливості вивчення поетонімів у закладах вищої освіти. Запропоновано вправи й завдання не лише для швидкого й цікавого засвоєння теоретичних відомостей з ономастики, а й для удосконалення вмінь та навичок із лексики, стилістики, орфографії, морфології.*

***Ключові слова:** Василь Шкляр, вивчення, ономастика, поетонім, художній твір, школа.*

Онімний простір художнього твору визначається як сукупність усіх власних назв (реальних і вигаданих). Онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача [4, с. 6].

Сьогодні бібліографія досліджень власних назв у структурі художнього твору нараховує значну кількість праць. Так, Т. Крупеньова дослідила онімний простір драматичних творів Лесі Українки, М. Мельник – лірики Л. Костенко, Г. Лукаш – прози В. Винниченка, О. Усова – художніх творів М. Хвильового, Л. Шестопалова – химерної прози В. Дрозда та ін.

Твори Василя Шкляра насичені онімною лексикою, що функціонує як художній засіб. Поетичний ономастикон є невід'ємним складником ідіолекту письменника, зумовленим авторським світобаченням і концепцією. Василь

Шкляр, вживаючи поетоніми, увиразнює мову художнього твору, підкреслює своє ставлення до зображуваних подій загалом та до героїв зокрема.

Незважаючи на значний інтерес науковців до власних назв як одного з важливих структурних елементів мови художнього твору, відчутною є недостатність досліджень емпіричної бази ономастики творів української літератури, у тому числі творчого доробку сучасного українського письменника В. Шкляра, зокрема особливостей вивчення поетонімів цього автора в закладах вищої освіти, що зумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки.

Багатий та різноманітний онімний матеріал, який сучасний український письменник Василь Шкляр використав у своїх художніх творах, дозволяє ефективно застосувати його з метою вивчення як ономастики, так і інших розділів мовознавства.

Зауважимо, що проблема вивчення ономастики в навчальних закладах (закладах середньої та вищої освіти) представлена працями відомих українських учених: М. Торчинський є автором навчального посібника «Українська ономастика» [3] (Київ, 2010); Л. Кравченко – «Українська ономастика: антропоніміка» [2] (Київ, 2014); А. Вегеш – методичного посібника для студентів 5–6 курсів філологічного факультету «Проблеми української літературно-художньої антропоніміки» [1] (Ужгород, 2021) тощо.

Вживані В. Шклярем власні назви у його творах підтверджують не тільки те, що вони тісно пов'язані з культурою, історією країни, а й мають специфічні риси морфемної будови, словозміни, словотвору та орфографії. Саме завдяки поетонімам студенти-філологи знайомляться з мовною картиною світу, детальніше вникають у сутність лінгвістичної термінології тощо.

Вивчення онімного матеріалу в закладах вищої освіти на прикладі конкретних творів сучасних українських письменників дозволяє реалізувати принцип персоналізації, тобто максимального залучення на заняттях курсу «Українська ономастика» особистості студента, а також його біографічного та мовленнєвого досвіду. При цьому удосконалюються спостережливність,

допитливість, зацікавлення своїм родоводом, історією свого міста (села), району, області.

Задля зацікавленості студентів у вивченні ономастики загалом та підготовки до більш ґрунтовного опанування теоретичних відомостей щодо функціонування поетонімів у текстах художніх творів на початку вивчення курсу «Українська ономастика» можна запропонувати слухачам написати науково-творчу роботу на одну із запропонованих тем: «Чому мене так назвали?» або «Що в імені моїм?». Такі завдання не лише дозволять опанувати ономастичну термінологію (антропоніми, зооніми, топоніми, урбаноніми), а й знайомлять із тими онімами, що оточують студентів. Зауважимо, що завдання з ономастики також сприятимуть засвоєнню теоретичних положень таких розділів мовознавства, як «Лексика», «Морфеміка», «Словотвір», а також допоможуть удосконалити орфографічні уміння та навички.

Вивчення такого класу онімів, як антропоніми, на прикладі творчості В. Шкляра (історичні романи «Залишенець. Чорний Ворон», «Троща» та ін.) потребують насамперед визначення сутності та місця власних назв у сюжетній канві художнього твору названого письменника. Так, у творчому доробку Василя Шкляра наявна значна кількість антропонімів. Наприклад, в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» та «Троща» імена виступають яскравою художньою деталлю, через яку можна простежити особливості її образного мислення: *Дзідзьо, Віруся, Деркач, Трохим Голий, Йосип, Корнило, Михась, Мілонький, Петро, Сірко, Славко, Стодоля, Чорний Ворон* та ін. У Шкляра імена не залишаються тільки знаками, за якими читач упізнаватиме на сторінках твору тих чи інших героїв. І «прозорі» імена з легко відновлювальною етимологією, і часті авторські коментарі до імен (*ад'ютант Чорт, командир Бондаренко, полковник Алмазов, провідник Буревій, свідок Єгови Йосип, крайовий референт СБ Корнило* та ін.) пов'язують їх із характерами самих носіїв. Таке авторське акцентування на іменах своїх персонажів робить ім'я важливим характеротворчим засобом у цьому романі.

Зважаючи на наявний у художніх текстах В. Шкляра онімний матеріал (говоримо про антропоніми), маємо запропонувати студентам такі види завдань:

- здійснити класифікацію антропонімів: ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім;
- укласти словник антропонімів;
- окреслити семантичне та функціональне навантаження антропонімів, виявлених в аналізованих текстах;
- визначити структуру антропонімів;
- з'ясувати продуктивність вживання антропонімів в історичних романах В. Шкляра.

Наприклад, структурний аналіз антропонімів, вживаних Василем Шклярем в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» та «Троща», показав, що надзвичайно багато найменувань осіб автор подає у зменшено-пестливій формі або в розмовно-побутовому стилі, тобто одне ім'я може мати декілька різновидів або ж вживатися в неофіційному варіанті: *Андрій – Андрійко, Василь – Василько, Жук – Жучок, Зоня – Зонька – Зонюся, Віруся, Влодко, Івасик, Марійка, Ярослав – Славко – Славцьо, Яруся* тощо.

Ще один лексичний пласт ономастикону романів Василя Шкляра становлять топоніми. В основному це назви, які відтворюють історичні події тих часів, про які йде мова в художньому тексті: *Бережанщина, Карпати, Польща, Тернопіль*; річки *Дніпро, Стрипа*; *Бережанська округа*; села *Зарваниця, Ішків, Купчинці, Раковець*, хутір *Дворище* та ін. Усі ці власні назви безпосередньо пов'язані з художнім текстом і відіграють у ньому певну стилістичну роль.

Тому вивчення онімного простору художніх творів Василя Шкляра на прикладі топонімів має базуватися насамперед на їхній класифікації: хороніми, гідроніми, ойконіми, мікротопоніми. Також доцільними для студентів-філологів будуть такі види завдань: укладання словника топопоетонімів;

окреслення семантичного та функціонального навантаження топопонімів; з'ясування структури виявлених топопонімів тощо.

Також можна запропонувати студентам такі завдання: виконати морфемний аналіз власних назв; утворити похідні прикметники від топонімів; порівняти функції афіксальних морфем при творенні апелятивів та різних груп онімної лексики тощо.

Отже, поетоніми, виявлені в історичних романах В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» та «Троща», мають свою прагматичну скерованість, своє стилістичне навантаження. Вивчення поетонімів у закладах вищої освіти становить неабиякий інтерес із боку студентів-філологів, а онімний простір історичних романів В. Шкляра є багатим матеріалом не лише для досягнення теоретичних відомостей з ономастики, а й для удосконалення вмінь та навичок із лексики, стилістики, орфографії, морфології.

### **Список використаної літератури**

1. Вегеш А. Проблеми української літературно-художньої антропоніміки: методичний посібник для студентів 5–6 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2021. 67 с.

2. Кравченко Л. О. Українська ономастика : Антропоніміка : навчальний посібник. Київ, 2014. 239 с.

3. Торчинський М. М. Українська ономастика : навчальний посібник. Київ, 2010. 217 с.

4. Хлисту́н І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр. мова. Київ, 2006. 27 с.

*Віта НЕЙМАН, студентка групи ФУМм-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – О. М. ЮЩИШИНА,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **ПСЕВДОПОЕТОНИМИ ТРЕВЕЛОГУ МАКСА КІДРУКА «НА ЗЕЛАНДІЮ!»: МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

*У статті проаналізовано псевдопоетонімну лексику в тревелозі Максима Кідрука «На Зеландію!», визначено оказіональні вторинні особові найменування, зокрема містер Подивіться-Який-У-Мене-Файний-Пістоль, містер Гімалайські-Піки-На-Погонах та ін., з'ясовано особливості їхньої мотивації.*

***Ключові слова:** літературний твір, Макс Кідрук, мотивація, «На Зеландію», поетична ономастика, псевдопоетонім.*

Оскільки кожне неофіційне вторинне найменування індивідуалізує номіновану особу літературного твору, то одним із пріоритетних напрямів наукової діяльності українських ономастів є вивчення псевдопоетонімів, що трактуються як група вигаданих особових назв, засвідчених у художньому творі [5, с. 239].

Наразі існують поодинокі праці лінгвістів, у яких різноаспектно висвітлено питання вживання псевдопоетонімів у постмодерністських творах українських письменників. Зокрема, А. Вегеш розглянула функціонально-стилістичні особливості деяких псевдопоетонімів, зафіксованих у романах «Дванадцять обручів» та «Москвовіада» Ю. Андруховича [1]; І. Ільченко, Д. Лугова, Н. Ткаченко класифікували псевдопоетоніми, засвідчені в романах «Чорний ворон» та «Маруся» В. Шкляра [2]; Т. Ніколашина дослідила мотиваційно-номінативні механізми утворення позивного як різновиду міліті-псевдопоетоніма в романі «Іловайськ» Є. Положія [4] та ін.

Проте поза увагою ономастів залишилися псевдопоетоніми тревелогу Макса Кідрука «На Зеландію!», які потребують ґрунтового дослідження з мотиваційного погляду, що й зумовлює **актуальність теми** нашої роботи.

**Мета** статті полягає в тому, щоб з'ясувати мотивацію творення Максом Кідруком псевдопоетонімів у тревелозі «На Зеландію!».

Макс Кідрук – відомий мандрівник, який детально та майстерно описує кожен подорож. Здебільшого його розповіді містять цікаві та актуальні відомості про місця, які відвідав письменник, а також авторські оцінки приємних та прикрих моментів мандрівки іноземними державами.

Зокрема, у розділі «Велика дамаська неприємність» тревелогу «На Зеландію!» Макс Кідрук розповідає про труднощі перельоту «Каїр – Дамаск – Київ». Оскільки він не мав візи для того, щоб перетнути кордон Сирійської Арабської Республіки, йому довелося виправдовуватися нестабільною ситуацією в Каїрі, яка призвела до нелегального в'їзду до цієї країни. Довга перевірка документів автора під час митного контролю в аеропорту «Дамаск» спричинила конфліктну ситуацію з полковником сирійської таємної поліції, який натякав на хабар у вирішенні питань із документами: *«Сирія – чудова країна, і я геть не хотів, щоб її імідж постраждав через один прикрий інцидент із надміру знахабнілим полковником таємної поліції. Я вагався, думаючи, чи варто розкручувати цю історію аж на такому рівні. В мені клекотіла пекуча образа... Мовчазний шантаж у відділку, прями погрози, облудні посмішки та диявольська хитрість – таке не можна пробачити»* [3, с. 78].

Зазначимо, що в описі неприємного досвіду в спілкуванні із представником таємної поліції Сирії Макс Кідрук не використовує його офіційного імені, однак згадує про поліцейське звання, підкреслюючи значущість цієї особи в сирійському суспільстві. У зв'язку з цим для індивідуалізації та ідентифікації героя в тревелозі автор вдало утворює складні описові узагальнювальні вторинні найменування, що містять вказівки на

прикмети зовнішнього вигляду, поведінки та риси характеру винуватця конфлікту.

Так, під час першої зустрічі Макс Кідрук мав розмову із полковником, який, посміхаючись, тримав руку на кобурі, тому автор називає його містером Подивіться-Який-У-Мене-Файний-Пістоль та містером Великий-Пістоль, підкреслюючи водночас статусність представника таємної поліції в Сирійській Арабській Республіці, а також його зарозуміле ставлення до іноземців: *«Офіцер повернувся до мене, картинно, просто по-ковбойськи якимось, поклавши руку на пістолет на поясі... Містер Подивіться-Який-У-Мене-Файний-Пістоль розплився у зарозумілій посмішці. Щоки розтягнулися, шкіра довкола губ стислася в зморшки. Він відчув, що я налаштований серйозно, але потрактував це на свій лад...»* [3, с. 61]; *«Містер Великий-Пістоль замислився. Підвівся, виглянув у коридор, гукнув когось. На заклик з'явився молодший офіцер. Полковник заходився щось йому пояснювати, час від часу тицяючи на мене пальцем...»* [3, с. 61–62].

Проте запал войовниче налаштованого полковника вдалося вгамувати лише Послу України в Сирії, який допоміг українському письменникові налагодити спілкування з таємною поліцією. Максowi Кідруку вдалося отримати транзитну візу на основі письмової обіцянки про те, що він не буде вести жодних журналістських розслідувань, а також відео- та фотозйомок на території Сирії. У цьому епізоді автор описує винуватця конфліктної ситуації як містера Гімалайські-Піки-На-Погонах, намагаючись привернути нашу увагу до негативних рис характеру героя через порівняння трьох великих зірок на погонах кітеля із піками Гімалайських гір. Прикметним є те, що піки зазначених гір є такими ж високими, неосяжними, як і кількість пихатості та зарозумілості в полковника таємної поліції до звичайного іноземця, які зумовлені його високим статусом у сирійському суспільстві. Однак поліцейський намагається приховати негативні риси характеру перед вищою за статусом особою, тому під час розмови з Послом України знімає свій кітель,



демонструючи відкритість та чистоту помислів: *«Думав, він щезне кудись, щоб зайвий раз не дратувати мене. Але ні – містер Гімалайські-Піки-На-Погонах сидів у своєму кріслі. Правда, вже не такий пихатий. Він зняв кітель, залишившись у одній сорочці. Пану полковнику, певно, переказали, що «той осатанілий українець винуватить у всьому чувака з трьома великими зірками на погонах», тож він вирішив замаскуватися, як слон у помідорах, і сховав свої зірки...»* [3, с 73].

Натомість під час отримання дозволу на перебування в Сирійській Арабській Республіці Макс Кідрук називає полковника містером Крута-Чорна-Уніформа, акцентуючи увагу на чорній поліцейській формі як причині для уникнення покарання, адже винуватцем конфліктної ситуації був поліцейський. Імовірно, така вторинна номінація може свідчити про зверхню модель поведінки, шантаж серед представників таємної поліції Сирії стосовно іноземних громадян, які відвідують цю країну: *«Мене протримали у поліційному відділку ще майже годину. Зрештою о пів на першу ночі я отримав транзитну триденну візу, і мене відпустили. За весь час, поки сидів у нього в кабінеті, містер Крута-Чорна-Уніформа жодного разу не обізвався і навіть не глянув на мене...»* [3, с. 75].

Як бачимо, Макс Кідрук як справжній митець слова ретельно добирає псевдопоетоніми для опису особистості полковника таємної поліції Сирії. Не називаючи офіційного імені полковника, автор тревелогу розкриває образ героя завдяки детермінативу *містер* та асоціацій, що виникли в письменника під час розмов із ним. Найбільш імовірно, що таким чином український письменник не лише уникає можливої відповідальності за оприлюднення особистої інформації про представника таємної поліції Сирії, але й узагальнює уявлення про зверхнє ставлення поліцейських до іноземців у Сирійській Арабській Республіці. У перспективі вбачаємо детальний структурно-функціональний аналіз оказіональних вторинних найменувань, засвідчених у тревелозі Макса Кідрука «На Зеландію!».

## Список використаної літератури

1. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми в романах Юрія Андруховича. *Науковий вісник Ужгородського університету*: збірник наукових праць. Серія : Філологія. Ужгород, 2007. Вип. 15. С. 80–84.

2. Ільченко І, Лугова Д, Ткаченко Н. Антропоніми в художньому просторі романів В. Шкляра («Чорний Ворон», «Маруся») URL : [http://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6\\_2022/part\\_1/30.pdf](http://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/6_2022/part_1/30.pdf) (дата звернення: 21.04.2023).

3. Кідрук М. На Зеландію! : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 256 с.

4. Ніколашина Т. Позивний як різновид міліті-псевдоніма в романі «Іловайськ» Є. Положія. *International scientific and practical conference «Philology in EU countries and Ukraine at the modern stage»: conference proceedings*. Baia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 2018. С. 43–46.

5. Горчинський М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 550 с.

*Олександр ПУСТОВІТ, студент групи ФУМм-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – О. М. ЮЩИШИНА,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **ВИВЧЕННЯ ОСОБОВИХ ІМЕН: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

*У статті розглянуто теоретичні основи вивчення особових імен. З'ясовано, що система особових імен формувалася протягом багатьох століть. За сферою функціонування сучасні варіанти імен українців поділяються на офіційні та розмовні. Виокремлено шість шарів у складі особових імен.*

**Ключові слова:** антропонім, запозичення, онімна лексика, особове ім'я.

Регіональні дослідження антропонімів на синхронному й діахронному рівнях завжди привертали увагу ономастів. Антропоніми, або власні особові назви, є помітною частиною лексичного складу мови. Вони завжди перебували в тісних зв'язках з апелятивним словником та топонімією народу, живилися їхніми засобами, активно реагуючи на різні суспільні зміни. Тому антропоніми містять інформацію, яка має важливе значення як для історії мови, так і для історії її носія [6, с. 498]. Відповідно, одним із важливих джерел вивчення нашої історії, мови та культури є антропоніми, зокрема особові імена.

Теоретичні засади вивчення особових імен характеризували Л. Белей, М. Демчук, Р. Керста, П. Чучка та інші дослідники.

Л. Белей у праці «Ім'я дитини в українській родині» подає стислий огляд історії імен українців, зокрема розглядає імена та їхні особливості в дохристиянській Русі-Україні, з'ясовує сутність та специфіку вживання християнських імен наших предків у X–XVIII ст., а також аналізує іменні вподобання українців XIX – початку XXI століття; є словник імен і необхідна довідкова інформація, покликана допомогти у виборі імені [1]. Л. Скрипник і Н. Дзятківська уклали словник-довідник «Власні імена людей», у якому подано

офіційні імена, вживані в Україні, та їхні варіанти, відомості про їхнє походження, правила правопису українських і російських прізвищ [4]. Р. Яцків досліджувала особові власні імена українців, аналізувала типові помилки в їх вживанні, вказала на шляхи попередження та усунення таких помилок [6].

Імена, якими ми знаємо їх сьогодні, виникли не одразу, вони пройшли довжелезний шлях становлення, розвитку, змін. Основу теперішніх імен, їхньої системи в цілому складають імена християнського календаря. Звичайно, були в людей імена і до прийняття християнства. Їх підказували, здебільшого, різні обставини життя [3].

Власні особові назви завжди активно реагують на різні суспільні зміни: виникнення та існування будь-якого типу антропонімів пояснюється насамперед впливом соціально-історичних і мовних чинників. Така велика залежність розвитку антропонімів від позамовних чинників потребує неодмінного врахування соціально-історичного впливу, в якому б напрямку не відбувалось дослідження антропонімійного матеріалу [2].

Дохристиянські – це найдавніші імена, які побутували серед наших пращурів ще у дохристиянські часи [1, с. 7]. У дохристиянській Русі-Україні вважалося, що вдало підібране ім'я здатне впливати на здоров'я, апетит, сон, ба навіть на характер та долю дитини [1, с. 12]. Дохристиянські імена українців творилися та вживалися в умовах відсутності письма, без кодифікованого офіційного їхнього реєстру, а це означає, що кожен прадавній українець виступав не лише носієм імені, а й іменетворцем, бо імена не лише вибиралися з традиційного «мнемонічного» реєстру (письма ж бо не існувало), а й активно утворювалися для конкретного акту номінації. Із прийняттям християнства дохристиянські імена та, що найважливіше, принципи їх надання не втрачають своєї популярності – вони й надалі широко вживаються як відомі кожному українцеві прізвиська [1, с. 18].

Християнство на терени Русі-України принесло власний реєстр імен та, що дуже важливо, свої, християнські, принципи їх надання. Найдавніші писемні

пам'ятки старокиївської доби (XI–XIII ст.), зокрема місячні мінеї, фіксують лише 394 християнських імені, з них 330 чоловічих та 64 жіночих [1, с. 19]. Християнське ім'я від імені дохристиянського або нехристиянського відрізняється не лише формою, ... воно не виражає прохання-побажання доброї долі найменованій особі або ж не дає характеристику її зовнішності так, як дохристиянські імена, а, по-перше, виступає зовнішнім знаком, що засвідчує належність найменованої особи до християнської общини; по-друге, воно покликане в містичний спосіб пов'язати носія імені з його небесним заступником – тезкою-святим [1, с. 20].

Новітній період в історії власних імен українців розпочинається наприкінці XVIII – на початку XIX століття [1, с. 34].

Прикметною рисою власного особового імені є те, що в мовленні воно часто змінює свою форму, тобто виступає в різних варіантах. У сучасній українській мові популярні імена мають по сто, двісті, а окремі – навіть більш ніж триста варіантів [1, с. 52]. За сферою функціонування сучасні варіанти імен українців поділяються на офіційні та розмовні. Офіційним вважається емоційно нейтральний варіант імені. Його використовують у ділових паперах (метриці, паспорті, атестаті, дипломі, реєстрі виборців тощо). Неофіційний, розмовний, варіант імені – це, як правило, похідне, стилістично марковане утворення, що функціонує в літературно-художньому, побутовому, в тому числі діалектному мовленні [1, с. 53].

Як зазначають Л. Скрипник і Н. Дзятківська, у складі сучасних імен дослідники виділяють кілька шарів:

1. Візантійські християнські імена, або імена християнського календаря, запозичені разом із введенням християнства на Русі у X ст.

2. Давньоруські – Володимир, Всеволод, Ростислав, Людмила, Світлана та ін., у тому числі кальки з грецької мови – Богдан, Віра, Надія, Любов, окремі імена скандинавського походження – Ігор, Олег, Ольга, що побутували в Давній Русі.

3. Імена, запозичені із західнослов'янських та південнослов'янських мов: Ванда, Ружена, Власта, Мечислав та ін.
4. Нові імена, які почали з'являтися після революції 1917 року.
5. Імена, запозичені із західноєвропейських мов.
6. Індивідуальні імена-новотвори, які виникають у колі тієї чи іншої родини [4, с. 7–8].

Проаналізувавши дослідження мовознавців, ми з'ясували, що особові імена – це найдавніші одиниці онімної лексики, які були стабільним компонентом давніх формул іменування людей і продовжують утримувати свій визначальний статус у сучасних іменних структурах. Сучасний український іменник є багат шаровим утворенням, одиниці якого належать до слов'янського антропонімного фонду, запозичені з різних західних і східних мов чи штучно створені в пореволюційний час. Активність і якісний склад кожної групи за походженням уряди-годи змінюється під впливом соціальних, культурних, політичних уподобань номінаторів [5, с. 7–8].

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі динаміки особових імен м. Красилова Хмельницької обл. у ХХІ ст.

### **Список використаної літератури**

- 1.Белей Л. Ім'я дитині в українській родині. Київ, 2013. 288 с.
- 2.Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви ХVІ ст. Київ, 2003. 168 с.
- 3.Про що говорить твоє ім'я?. URL : <https://naurok.com.ua/pozaklasniy-zahid-scho-oznachayut-nashi-imena-125843.html>. (дата звернення : 12.04.2023).
- 4.Скрипник Л. Т., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Київ: Наукова думка, 1996. 332 с.
- 5.Чорноус О. В. Динаміка особових імен м. Кіровограда у ХХ столітті: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – укр.. мова. Київ, 2011. 20 с.
- 6.Яцків Р. Особові власні імена: походження та правопис. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 497–504.

*Каріна РОЖНЯТОВСЬКА, студентка групи ФУМмз-21-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Науковий керівник – М. М. ТОРЧИНСЬКИЙ,  
доктор філологічних наук,  
професор кафедри української філології*

## **СИСТЕМАТИЗАЦІЯ БІБЛІОНІМІВ ЗА ДЕРИВАЦІЙНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)**

*У статті схарактеризовано словотвір і семантику твірних основ власних назв творів Лесі Українки. Установлено, що більшість бібліонімів має відапелятивне походження. У дериваційній структурі заголовків творів Лесі Українки представлені лексико-семантичний та морфологічні типи словотворення.*

***Ключові слова:** бібліонім, Леся Українка, назва твору, семантика твірної основи, спосіб творення*

Словотвір – це у вузькому трактуванні спосіб творення нових слів мовними засобами за певною схемою. У широкому розмінні – це розділ мовознавства, що вивчає процеси творення нових слів, способи та засоби їхнього творення, дериваційні словотворчі моделі.

Дериваційний спосіб вважають прийомом, в результаті якого змінюються твірні слова або словосполучення, особливості їхньої морфемної та фонетичної будови, відбувається трансформація лексичних значень слів. У процесі словотвору виникає нова мовна одиниця. Серед основних способів словотворення визначають **морфологічні** (наприклад, афіксні та безафіксні) та **неморфологічні** (морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний).

У сучасній мовознавчій думці досі немає єдиного підходу до визначення особливостей словотворення власних назв, що пояснюється характеристиками пропріальної лексики, які базуються на безлічі чинників. Наприклад,

М. Торчинський вважає, що незалежно від рівнів розвитку словотвору, завжди можна з'ясувати спосіб творення похідного слова, чи воно утворене із застосуванням словотвірних формантів, у процесі трансформування твірної основи (тобто йдеться про морфологічні способи словотворення), чи набуття словом нових значень, які виникають без структурних змін у твірній основі (неморфологічний лексико-семантичний спосіб словотворення). Базуватимемо наше дослідження на позиції саме М. Торчинського, яку вважаємо найбільш актуальною, а тому за словотвірними ознаками всі заголовки творів Лесі Українки класифікуємо на дві групи: а) бібліоніми, утворені неморфологічним лексико-семантичним способом; б) бібліоніми, утворені морфологічними способами.

Лексико-семантичний спосіб словотворення кваліфікуємо як процес розщеплення багатозначного слова й поступове утворення онімів із новими значеннями. У переліку таких способів словотворення виділяється семантизація, плюралізація, акцентуація, а також синтаксичний спосіб, який реалізується в універбізації та стягненні. Серед заголовків творів Лесі Українки фіксуємо 149 таких бібліонімів (44,5 %, «*Мрії в бурю*», «*Надія*», «*Північні думи*»).

Лексико-семантичний спосіб творення заголовків творів Лесі Українки репрезентується синтаксичним способом (117 бібліоніми, 34,9 %: «*Казка про Оха-Чародія*», «*Музині химери*») та плюралізацією (32, 9,6 %, «*Вишеньки*», «*Легенди*», «*Ритми*»). Більшість таких заголовків використовується для номінації поетичних творів, значно менше – для драматичних та прозових.

Переважає більшість заголовків, утворених синтаксичним способом, є словосполученнями («*Єврейська мелодія*», «*Кримські спогади*», «*Мрія далекая*»). Здебільшого це словосполучення, між компонентами якого простежується зв'язок узгодження («*Досвітні огні*», «*Жіночий портрет*», «*Забуті слова*») та керування («*Ангел помсти*», «*Вість з півночі*», «*Дихання*



пустині»). Також фіксуємо словосполучення із сурядним зв'язком: «*Руфін і Прісцилла*».

Частотними у спектрі бібліонімів Лесі Українки є заголовки-фрази, тобто ті, які виступають повноцінними реченнями: «*В небі місяць зіходить смутний*», «*Дивлюся я на смерть натури...*» «*Люди бояться йти вночі на цвинтар*».

Семантизацією вважається спосіб словотворення, що полягає у процесі переходу слів у певні розряди назв, без жодних змін їхньої граматичної структури та фонетичного складу (61 бібліонім, 18,2 %: «*Арфа*», «*Віче*», «*Калина*»). Такий дериваційний спосіб поділяється на онімізацію та трансонімізацію. Заголовоків, утворених способом онімізації, тобто трансформації апелювання до складу онімів, фіксуємо 17 (5,1 %): «*Бояриня*», «*Русалка*». Заголовоків, утворених способом трансонімізації, значно менше – всього 13 (3,9 %): «*Ізольда Білорука*», «*Кассандра*».

Морфологічний спосіб словотворення представлений такими видами, як афіксація, комбінований, безафіксний, складання слів, конверсія. Заголовоків, утворених складанням слів, фіксуємо всього 4: «*Віла-посестра*», «*Матиневільниця*», «*Сльози-перли*», «*Slavus-sclavus*».

У системі заголовоків Лесі Українки трапляються номінації іншомовного походження, здебільшого латинізму. Такі заголовки творяться способами, які були актуальні в латинській мові.

Чимало мовознавців займалися дослідженням заголовоків із позиції твірної основи, серед найґрунтовніших – наукові розвідки Ф. Міклошича, Ф. Палацького, М. Селіщева, В. Семенова-Тянь-Шанського, В. Ташицького, Д. Бучка, Н. Подольської, В. Німчука, О. Суперанської, М. Торчинського. Скажімо, М. Торчинський поділяє власні назви за структурою твірної основи на **відапелювативні**, **відонімні** та **комбіновані**. Відапелювативні заголовки – це бібліоніми, утворені від апелювання (слова чи словосполучення), наприклад, іменника, прислівника, дієслова, без безпосереднього словотворення або з ним. Серед номінацій поетичних творів фіксуємо 122 такі заголовки (36,4 %:

«Напровесні», «Осінь», «Трагедія»), 22 бібліоніми (6,6 %: «Лелія», «Метелик», «Чашка») зафіксовано серед назв прозових творів та 20 (6 %: «Примара», «Приязнь», «Прощання») – драматичних творів.

Варто зауважити, що проаналізовані власні назви творів є як однокомпонентними структурами (62 заголовки, 18,5 %), так і багатоконпонентними (відапелятивний бібліонімікон, що складається з двох і більше стрижневих понять різного характеру, частиномовного статусу, та додаткової інформації). Нами зафіксовано 269 відапелятивних багатоконпонентних заголовків, що становить 80,3 % від загального онімного потенціалу Лесі Українки: «Гей, піду я в ті зелені гори», «Гострим полиском хвилі спалахують», «Жіночий портрет». У процесі такої номінації відбувається конденсування понять. Це стосується героїв, сюжетних ліній, тематики, ідейного наповнення – всього, що має безпосереднє відображення в бібліонімах. Відапелятивні багатоконпонентні поетичні, прозові й драматичні номінації творів Лесі Українки будуються за наступними моделями:

– концепт (поняття, що акумулює головну думку твору, віддзеркалює тему чи ідею) + поняття, що несуть додаткову, уточнювальну інформацію: «Зоря поезії», «Кримські відгуки», «Невільничі пісні»;

– концепт + атрибутивне слово (прикметник): «Свята ніч», «Таємний дар», «Тиша морська»;

– концепт + уточнювальне слово-субстантив: «Дихання пустині», «Дочка Ієфая», «Хвилина розпачу»;

– концепт + числівник: «Сім струн», «Три хвилини»;

– концепт + прикладка: «Пан народовець», «Пан політик» (загалом 6 номінацій, 1,8 %);

– заголовки розповідного характеру: «Ой піду я в бір теменький, там суха смерека...», «О, як то тяжко тим шляхом ходити», «Твої листи завжди пахнуть зов'язими трояндами...» (155 бібліонімів, 46,3 %).

Продуктивністю відзначаються антропоцентричні номінації (31; 9,3 %: «Сліпець», «Татарочка», «Хамсін». Як правило, вони вказують на національну належність, рід занять, а деякі – на становище в суспільстві («Жертва», «Королівна»). Деякі назви мають локативну семантику: «На зеленому горбочку...», «У пустині», «У пуці».

Фіксуємо відонімні номінації, утворені від назв античних, біблійних та міфологічних героїв чи істот: «Руфін і Прісцилла», «Сафо», «Самсон».

Отже, для більшості власних назв характерне відапелятивне походження. У дериваційній структурі заголовків Лесі Українки переважають лексико-семантичний та морфологічні типи словотворення.

### **Список використаної літератури**

1. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
2. Українка Леся. Вибране. Поезії. Поєми. Драматичні твори. Київ : Дніпро, 1977. 636 с.

*Світлана РЯБА, студентка групи ФУМмз-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – В. А. ПАПУШИНА,  
докторка педагогічних наук, доцентка,  
професорка кафедри української філології*

## ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ПРОЧИТАННЯ РОМАНУ Ю. ЯНОВСЬКОГО «МАЙСТЕР КОРАБЛЯ»

*В основі статті – прочитання роману неоромантичної течії в українському модернізмі «Майстер корабля» найвизначнішого майстра української літератури першої половини ХХ ст. Юрія Яновського в розкритті інтертекстуальних зв'язків з античною та біблійною міфологією і творами світової літератури та кіномистецтва 1920-их років. Інтертекстуальність є стильовою домінантою роману Юрія Яновського «Майстер корабля». Розвитку таланту митця сприяли літературно-мистецька атмосфера 20–30-х років, яку визначали жанрове експериментаторство, стильове розмаїття, пошук нових героїв. Саме в цей час було написано роман «Майстер корабля» (1928) як своєрідний літературний експеримент, який досі перебуває в центрі уваги сучасників, літературних критиків та залишається об'єктом вивчення.*

***Ключові слова:** інтертекстуальність, символ, функції інтертексту, художній образ, Юрій Яновський.*

Юрій Яновський (1902–1954) – яскравий новатор, інтелігент від літератури, представник неоромантизму, один із найсамобутніших українських письменників 1920-х років. Його роман «Майстер корабля» (1927–1928) – винятково новаторський за змістом і за формою твір в українській літературі. Це дебютний роман письменника, у якому він осмислив власний життєвий досвід, пов'язаний з роботою на Одеській кіностудії протягом 1926–1927 років, де він тісно співпрацював із видатним українським письменником та кінорежисером О. Довженком. У романі «Майстер корабля» Юрій Яновський «показав роль творчої інтелігенції, власне, еліти суспільства у формуванні й становленні світогляду нової доби». [7, с. 4], адже саме ця тема стала

надзвичайно важливою для тогочасних митців. Змальоване у творі місто «нагадує Одесу 20-их років ХХ століття, яку називали «Голівудом на березі Чорного моря». Реальні люди та події у творі переосмислені згідно з авторським задумом, завдяки чому перед читачем постають яскраві образи української творчої інтелігенції, її молодой Генерації» [7, с. 5], літературно-мистецька атмосфера 20–30-х років ХХ століття.

Роман «Майстер корабля» є своєрідним експериментом, першим в українській літературі мариністичним романом, де реальність поєднується з вигадливими екзотичними пригодами. Він є оригінальним романом доби українського «розстріляного відродження». Літературознавець Тетяна Ткаченко визначає його як «багаторівневий полісемантичний твір, в якому переплітаються кілька аспектів, а саме: автобіографічна нарація (Одеська кіностудія, То-Ма-Кі – прототип Ю. Яновський), суспільно-історичний контекст (псевдоукраїнізація та її наслідки), літературний інтертекст (М. Гоголь, Дж. Конрад і Дж. Пассос) та біблійна символіка, що набуває нової інтерпретації в літературному тексті». Також твір є «своєрідною мозаїкою, де поєднано розмаїття жанрів (мемуари, белетристика, притча, епістолярій, саморефлексії персонажів), які утворюють художню формо-змістову цілісність» [11, с. 395]. Мирослава Гнатюк, досліджуючи творчість Ю. Яновського, називає твір «Майстер корабля» новою віхою в художній еволюції митця, а вираження «його творчої волі запоручувала смілива одвертість, яка логічно вмотивовувала текст, надаючи завершальності глибоким роздумам про мову і культуру, державу і особистість, сучасне та майбутнє, духовно-моральні орієнтири нації» [6, с. 17].

Досліджено науковцями, що роман «Майстер корабля» становить собою складну багаторівневу систему, що ґрунтується на взаємодії індивідуально-авторських візій із літературними текстами інших митців та явищами реальної дійсності. Художня специфіка роману стала предметом розгляду таких літературознавців, як В. Агеєва, І. Бестюк, Н. Коробкова Т. Ткаченко та ін.

Образи твору «Майстер корабля» Юрія Яновського стали предметом досліджень багатьох літературознавців. Інтертекстуальність є особливістю художнього стилю Ю. Яновського, яка в українському літературознавстві не досліджувалася системно, а тому має великий інтерес для науковців. Саме цим зумовлена актуальність інтертекстуального прочитання роману Юрія Яновського «Майстер корабля».

**Актуальність теми** статті передусім полягає в поглибленому інтересі до роману ХХ ст., адже він відзначається експериментаторством, що дозволило йому завоювати для української культури нові естетичні простори. Оригінальність Ю. Яновського визначається «новизною і тематично-проблемного пласту, і сюжетно-композиційними знахідками автора, й експериментуванням зі способом оповіді», прагненням «підриву романної форми» [2, с. 178]. Уперше в українській літературі він звертається до теми кіномистецтва, власне, процесу кінотворення, що надає твору інтермедіальності та відкриває розуміння культурологічних аспектів твору. Тому й важливим є дослідження інтертекстуальності роману «Майстер корабля» в контексті особливостей художнього стилю Ю. Яновського.

Звертаючись до взаємодії індивідуально авторських візій із літературними текстами інших митців та явищами реальної дійсності, маємо за **мету** визначити особливості інтертекстуальності в романі Ю. Яновського та встановити взаємозв'язки інтертекстуальності та інтермедіальності у творі. Інтертекстуальне прочитання твору «Майстер корабля» включає систематизацію наукових поглядів вітчизняного та зарубіжного літературознавства щодо поняття інтертекстуальності, моделей інтертекстуальності та класифікації інтертекстуальних зв'язків у літературному творі; дослідження інтертекстуальних зв'язків роману Ю. Яновського «Майстер корабля» із творами світової літератури та кіномистецтва 1920-х рр.; визначення взаємозв'язків інтертекстуальності та інтермедіальності в романі Ю. Яновського «Майстер корабля»; з'ясування ролі

міфологічних алюзій в романі Ю. Яновського «Майстер корабля» та новаторства українського роману ХХ ст. на прикладі творчості Ю. Яновського. Застосування культурологічного, герменевтичного, історико-генетичного, психологічного, компаративного методів в сукупності забезпечать комплексну характеристику інтертекстуальності роману «Майстер корабля» Ю. Яновського.

Результатом сучасного етапу розвитку лінгвістики тексту є закономірне звернення до феномену інтертекстуальності, який визнається умовою існування будь-якого тексту, та критичне осмислення існуючих підходів до вивчення цього явища. Полягає інтертекстуальність у відтворенні у творі конкретних явищ інших творів, що були написані раніше, через цитування, алюзії, ремінісценції, пародіювання та ін. Також це явище являє собою явне наслідування чужих стильових властивостей і норм (окремих письменників, науковців, дослідників, літературних шкіл і напрямків) – тут мають місце всі різновиди стилізації.

Інтертекстуальність є однією з головних особливостей постмодерністичної літератури. Концепція інтертекстуальності – це розчинення індивідуального тексту, написаного певним автором в явних та неявних алюзіях, ремінісценціях, цитатах, культурних та літературних відмінностях. Таким чином, окремі тексти постійно вступають у діалог, посиляючись» один на одного і являючись частиною інтертексту. Стильовою домінантою, що визначає художню своєрідність роману «Майстер корабля», є саме інтертекстуальність. Наявні алюзії, ремінісценції, асоціативний вплив «чужих текстів», різні форми оповіді, перенесення сюжету в різні географічні місцини зумовлюють множинність інтерпретацій. Роман «Майстер корабля» володіє потенційною безліччю смислів, розкодувати які можна через розкриття семантики мариністичної символіки, яка виявляється потужним складником не лише інтертекстуального виміру твору, а й, зокрема, його міфопоетичного, неоромантичного дискурсів.

«У романі художня конкретизація ідеї творчої праці людини пов'язана з розповіддю головного героя, котрий на схилі літ перебирає в пам'яті спогади своєї юності – створення нового фільму, будівництво спеціального корабля для кінозйомок, переплетення творчих і суто особистих клопотів людей, що були зайняті кіносправою» [7, с. 23]. Образ оповідача наділений автобіографічними рисами. Письменник Ю. Яновський символічно втілює своєрідну програму духовного відродження українців, створюючи подобу справжнього корабля, та їх власний життєвий шлях з опорою на справжні цінності, вивірені часом. «Ця підтекстова програма постійно доповнюється роздумами То-Ма-Кі (Товариш Майстер Кіно, найвище звання для кінематографіста), інших дійових осіб, причетних до спорудження вітрильника. Красень-вітрильник, який натхненно будують герої роману для зйомок майбутнього фільму. є символом Республіки – спільноти творчих, обдарованих індивідуальностей, власне – держави, ім'я якої закарбовано в майстрі корабля – Україна» [7, с. 97]. Відтак значення міфологеми корабля корелюється з Ноевим ковчегом як символом захисту [6, с. 305]. Відомо, у Біблії єврейське «Ной» «співвіднесене із дієслівним коренем ННМ і витлумачене як той, що «порадує» (Буття, 5:29), у переданнях юдаїзму та християнства – герой оповіді про всесвітній потоп, врятований праведник та будівничий ковчегу ... рятівник світу тварин і птахів, через своїх синів Сима, Хама, Яфета родоначальник людства» [1, с. 160]. За спостереженням С. Аверинцева, для позначення ковчегу використовується те саме слово, «що й для просмоленого кошика, який прислужився для порятунку немовляти Мойсея на водах Нілу» (Вихід, 2:3) [1, с. 160]. Корабель є символом спасіння, оновлення, захисту.

У романі «Майстер корабля» вітрильник необхідний для зйомки кінофільму, але в підтексті прочитується значення його як засобу переходу України до «втраченого раю», до омріяної свободи думки і слова. Корабель є символом духовного оновлення, піднесення української нації. За Є. Маланюком, йдеться тут «про малоросійство і необхідність його подолання. Про віками



бездержавності прищеплений комплекс меншовартості, що заганяла українську літературу в естетичне «гетто», де бракувало повному самовияву» [9, с. 5].

У художньому світі роману Ю. Яновського також відчутна міфологічна алюзія на давньогрецький міф про аргонавтів, яка виявляється через авторську інтерпретацію античної міфологеми Арго, і як діалог з неоміфологічними текстами російського символізму. Значення міфологеми аргонавтів і взаємопов'язаної міфологеми золотого руна пов'язане з грецькою міфологією: «Фрікс і Гелла, звинувачені за намовою злої мачухи Іно у неврожаї, мали бути принесеними в жертву. Душа загиблої матері, з'явившись Фріксу уві сні, звеліла тікати за місто, де їх чекав чарівний баранчик божественного походження, увесь вкритий золотим руном. Саме завдяки йому діти врятувались від неминучої смерті, відтак семантичне ядро «спасіння» є домінуючим в образі-символі золотого руна. Схоже значення має міфологема аргонавтів. Їх похід зумовлений необхідністю Ясона зберегти прихильність богів, посісти несправедливо відібраний царський престол, нарешті – залишитися в живих, адже Пелій, дядько Ясона, був попереджений про загибель від рук племінника і навряд чи не скористався б нагодою його знищити» [8, с. 177]. Ця міфологема виявлялась у культурно-естетичному дискурсі символізму на початку ХХ століття. «Зокрема, у Росії А. Бєлий, С. Соловйов, Елліс утворюють так званий «Гурток аргонавтів». Відчуття «кінця століття», «межі», за якою має відкритися дещо принципово нове, стало певним об'єднуючим фактором. «Лише лозунг, що якимсь майбутнім буде, поєднував нас у той час», – писав А. Бєлий, якого вважали «ядром» цього гуртка. У листі до Е. Метнера у березні 1903 року він чи не вперше інтерпретує «аргонавтичний» міф як умовний знак, який своєю образною формою ідеально відповідав його містико-життєтворчим очікуванням. А. Бєлий міркував про те, що, якщо метою митця є створення досконалого твору, то метою «аргонавта» є творення світу за певною ідеальною моделлю, яка виникає в його свідомості. Інакше кажучи, художнє пізнання світу є процесом його творчого перетворення. Власне,

важливою рисою символістської поетики був неоміфологізм – сприйняття світу як міфу, «легенди, що твориться»; сам же міф ототожнюється з досконалим твором мистецтва, а загальна картина світу є певним «універсальним текстом» (за Вяч. Івановим, світовий космогонічний міф)» [8, с. 179]. Символічно витлумачується антична міфологема «золотого руна» як майбутнього щастя, втілення заповітних мрій про гармонію.

«Діалог Ю. Яновського і символістів є не безпосереднім, а швидше опосередкованим діалогом однодумців. Пісню про аргонавтів наспівує То-Ма-Кі під час творчої роботи над сценарієм фільму. Ця пісня виринає ніби з глибин підсвідомості героя, який опинився на березі моря» [8, с. 178]. Коли *«тіло ніби застигає в нірвані ... я співаю, бо я радий ... ніхто мене тут не бачить: – Як аргонавти ті колись, / Покинемо свій дім. / Ту-тум, ту-тум! Ту-тум, ту-тум! / За руном золотим»* [13, с. 42].

Творча кінематографічна група також займається спорудженням корабля-декорації для фільму. Аргонавти *«у ніс корабля вставили шматок священного дуба з Додони. Цей шматок дерева говорив людським голосом і вказував дорогу в морських просторах»* [10, с. 150]. Як і аргонавти, Сев, Богдан і То-Ма-Кі вирізьблюють так званого «майстра корабля», символічну фігуру, що стоїть над бугшпритом і веде корабель, оберігає його від перешкод, заспокоюючи хвилі. Назва твору «Майстер корабля» виконує роль «глибинного кодууючого засобу». На відміну від традиційних символів «сильного вовка», «дужого ведмедя», «хитрого лиса», матрос Богдан пропонує зробити щось незвичайне – жінку. На думку М. Гнатюк, *«у тендітній, чарівній фігурці сугестувався образ нової держави, за яким – не хижі звірі, а берегиня роду – жінка, втілення вічного материнського начала, нетлінності природи і життя»* [5, с. 163]. «На основі античної міфології створюється індивідуально-авторський міф, де поєднано з одного боку – найархаїчніші нашарування культури, з іншого – внутрішній світ і філософські пошуки сучасної їм людини і людства» [8, с. 181]. Як зауважила О. Турган, відбувається збагачення конкретно-історичних персонажів

універсальним змістом через встановлення аналогій і міфологічних паралелей, «античний міф у творах українських письменників не знижується, не пародіюється, залишаючись недоторканим у своїй позитивно-пафосній основі» [12, с. 67].

На окрему увагу заслуговує вживання епіграфа – давня літературна традиція, яка бере свій початок з епохи Ренесансу. Епіграф допомагає митцям вести внутрішній діалог з однодумцями й опонентами, самим читачем. За його допомогою автор пропонує ніби зіставити роман із художнім досвідом попередників. Таким чином у тексті виявляється додатковий смисл, а епіграф стає ключем до різностороннього сприйняття і розуміння художнього твору, і може краще розкрити смисл заголовку, розтлумачити читачеві з перших рядків, чому автор саме так назвав свій твір. На думку Н. Бернадської, символічного звучання роману «Майстер корабля» надає у першу чергу назва й епіграфи, запозичені з різних джерел. Їх рекордна кількість – аж чотири, що є своєрідною грою з читачем. Епіграфом з «Мертвих душ» М. Гоголя (*«Забирайте ж із собою в путь, виходячи з м'яких юнацьких літ до суворої, жорстко дійної мужності, – забирайте із собою всі людські порухи, не лишайте їх на дорозі: не знайдете потім!»*) Ю. Яновський підкреслює міфологему мандрів, що згодом прозвучить у пісні про аргонавтів, яку наспівує То-Ма-Кі, а також у метафізичному виході в море корабля як символу духовного оновлення української нації. У розумінні Ю. Яновського Україна потребує пророка і спасителя. Тому саме цей епіграф ніби наголошує на магістральному сюжетному русі роману. Іронічно-жартівливу тональність має уривок з Гете: *«Ні! Все добре на землі: / Чорна дівка, білий хліб! / Завтра в інший край мандрівка: / Чорний хліб і біла дівка»*, де вказується на коло подій, пов'язаних з екзотичними пригодами Богдана. Також автором наведено рядки з вірша англійського поета Чарльза Дібдіна, який в історії музики відомий як один з кращих авторів морських пісень, ніколи так і не був у довгих морських подорожах, але захоплювався мужністю і відвагою моряків, які вміють

віддавати власне життя за інтереси Батьківщини, і яких, він сподівався, на березі чекають прекрасні дами. Ю. Яновський також щиро захоплювався життям моряків, обожнював море, мріяв скласти найкращу пісню про нього. У романі навіть потужно звучить мотив бунту, піратського повстання як утілення волелюбності персонажів. Невипадково прапором утікачів стає червона хустка: стяг червоного кольору (поруч із чорним) у XVII–XVIII ст. підіймали корсари, оголошуючи супротивникові про початок бойових дій. Використання мотиву навколосвітньої подорожі дозволяє Ю. Яновському викрити страхітливі реалії тогочасної епохи шляхом перенесення їх до іншого географічного простору. А вислів з оди «Римській державі» Горация («*О кораблю, тебе вже манить хвиля моря?*») «*поетизує морські мандри, ширше – романтичний мотив пошуку людиною своєї сутності, мети життя*» [2, с. 161], що є прямою асоціацією з вітрильником, який натхненно будують герої роману. Він і є символом Української держави.

Художні пошуки О. Довженка і Ю. Яновського, котрі діють у романі як художник Сев і оповідач, підтверджують, що вони були сміливими новаторами в галузі художньої форми, в кінематографі й літературі показали рухливість, розмаїття і непередбачуваність навколишнього світу. Образ О. Довженка у кіномистецтві створюється поступово, за рахунок накопичення окремих деталей, водночас події нерідко могли переходити в інший, міфологічний вимір, де фантазії переплітаються з реальністю, а час стискується. Такий художній принцип творчо використав Ю. Яновський у романі «Майстер корабля». Композиція роману становить комбінацію різноманітних сюжетних і позасюжетних елементів (реальні та фантастичні події, листи, спогади), яким притаманний слабкий фабульний зв'язок, але які поступово сприяють створенню єдиної цілісної картини художнього світу митця. Характеристику власного творчого методу Ю. Яновський розкриває, змальовуючи процес роботи над сценарієм фільму і – в подальшому – обробки готової кіноплівки. Поєднання різних форм оповіді зближує роман із кінофільмом.

Слід зазначити, що такі дослідження є перспективними, продовжуватимуться і можуть бути більш розгорнутими і детальними. Хоча вищесказане і дає підстави зробити певні висновки. У творі «Майстер корабля» використані різні види інтертексту – міфологічний, літературний, кіномистецький, історичний та ін. Інтертекстуальне прочитання роману Юрія Яновського «Майстер корабля» сприяє втіленню ідеї яскравого пошуку творчої української інтелігенції в умовах формування радянської тоталітарної системи, втіленню ідеї збереження внутрішньої свободи й українських національних цінностей на тлі складної доби. Також використавши біблійний інтертекст, він зумів довести, що найдорожчий дар Бога людині – саме життя в усіх його проявах, за зневагу цінності якого людство приречене на загибель.

### Список використаної літератури

1. Аверинцев С. Софія – Логос : словник, Київ : Дух і літера, 2004. 640 с.
2. Агеєва В. Романний експеримент Юрія Яновського. *Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація*. Київ : Факт, 2002. С. 301–310.
3. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція, Київ : Центр учбової літератури, 2004, 368 с.
4. Бестюк І. «Куш» Вінсента ван Гога: функції екфразису в романі «Майстер корабля» Юрія Яновського. *Мандрівець*. 2013. № 6. С. 46–51.
5. Гнатюк М. Художній світ Юрія Яновського: авторська репрезентація естетичних поглядів. *Вісник Запорізького державного університету: філологічні науки: збірник наукових статей*, Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2004. № 3. С. 46–54.
6. Гнатюк М. М. Юрій Яновський : текст і авантекст. Київ : Аспект – Поліграф, 2006. 328 с.
7. Гурманюк С. Ю. Образ митця і мистецтва у романі «Майстер корабля» Ю. Яновського та методичні можливості опрацювання теми в школі. Наукове дослідження. Всеосвіта, 2014. 111 с.

8. Коробкова Н. К. Мариністична символіка як складник алюзійності роману «Майстер корабля» Ю. Яновського. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV, ч. 2. С. 175–184.

9. Панченко В. Морський рейс Юрія Третього. Кіровоград : Мавік, 2002. 148 с.

10. Парандовський Я. Міфологія. Київ : Молодь, 1977. 230 с.

11. Ткаченко Т. І. Роль біблійного інтертексту в романі Ю. Яновського «Майстер корабля». *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство: збірник наукових статей. 2010. Вип. XXIII, ч. 1. С. 395–400.

12. Турган О. Українська література к. XIX – поч. XX ст. і античність. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1995. 173 с.

14. Яновський Ю. Майстер корабля. *Патетичний фрегат : роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація*. Київ : Факт, 2002. С. 11–177.

*Наталія ТОРЧИНСЬКА, кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри слов'янської філології  
Хмельницького національного університету*

## **ПРОБЛЕМА ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ**

*У статті зацентовано увагу на вагомості бібліографічного опису, який є невід'ємним складником будь-якого наукового тексту і водночас свідчить про дотримання академічної доброчесності. Запропоновано завдання, які сприяють формуванню у здобувачів вищої освіти навичок оформлення списку використаної літератури українською та польською мовами.*

***Ключові слова:** бібліографія, здобувач вищої освіти, компетентність, наукове мовлення, список використаної літератури.*

Освітній процес в Україні тісно пов'язаний із використанням наукових досягнень, які є рушійною силою низки перетворень у системі освіти. «Забезпечення якості вищої освіти на засадах європейських стандартів і рекомендацій ESG вже близько двох десятиліть вважають основою для розвитку Європейського простору вищої освіти» [3, с. 11].

Як зазначено в Положенні ХНУ, «освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості» [2, с. 8].

Організація освітнього процесу ґрунтується на низці різноманітних принципів, із-поміж яких принципи науковості, гуманізму, демократизму; органічної єдності навчальної, методичної, науково-дослідницької та виховної роботи тощо. Отже, одна з основних місій сучасного закладу вищої освіти – це створення відповідних умов для набуття учасниками освітнього процесу низки

необхідних компетентностей та надання можливості студентам реалізовувати їхні здібності й таланти. Поряд із навчально-виховним комплексом, у ЗВО вагому роль відіграє й науково-дослідницька діяльність студента, бо саме фахівець, який готовий здобувати нові знання, продукувати нові ідеї, і буде затребуваний на ринку праці. Тому робота зі студентською молоддю у закладах освіти спрямована не лише на навчання, а й на формування наукової компетенції, що відбувається при вивченні різних начальних дисциплін (наприклад, «Теорія і практика філологічних досліджень», «Методологія і організація наукових досліджень»), так і на гуртках і проблемних групах (наприклад, «Полоністичні студії», «Педагогічна майстерня філолога», «Ономастичні студії» тощо).

До прикладу, ОК «Теорія і практика філологічних досліджень», яка читається для студентів ОПІ «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)» (<https://khnmu.edu.ua/wp-content/uploads/op.pdf>) забезпечує формування таких загальних і фахових компетентностей: здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями; дотримуватися сучасних мовних норм української / польської / іншої іноземної мов, використовувати різні форми й види комунікації, обирати мовні засоби відповідно до комунікативної ситуації; виконувати власне дослідження з використанням сучасних наукових методів, добирати, аналізувати, систематизувати й синтезувати фактичний матеріал, узагальнювати результати дослідження; оформляти їх відповідно до сучасних вимог, презентувати в усній та письмовій формах; дотримуватись у професійній та дослідницькій роботі принципів академічної доброчесності. Відповідно здобувачі вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем після завершення вивчення ОК набувають таких програмних результатів навчання: уміти виконувати двобічні (іноземна й українська / польська й українська мови) переклади текстів різного функціонального призначення й рівня складності, працювати зі словниками й довідковими джерелами, уміти редагувати переклади; виконувати власне дослідження з використанням сучасних наукових



методів, добирати, аналізувати, систематизувати та інтерпретувати мовні / літературні факти, критично мислити, узагальнювати результати дослідження; оформляти їх відповідно до сучасних вимог, презентувати в усній та письмовій формах; дотримуватись у професійній та дослідницькій роботі принципів академічної доброчесності.

Для набуття вищезгаданих програмних результатів навчання студентам пропонуємо такі теми: 1. Виникнення й закономірності розвитку науки. 2. Науковий стиль як функційний різновид сучасної української мови. 3. Наукова публікація: функції, основні види. 4. Бібліографія як невід'ємний складник наукового тексту. 5. Термінологія як невід'ємний компонент наукового тексту. 6. Структура наукової роботи. Науковий апарат. 7. Методологія наукових досліджень. 8. Специфіка публічної монологічної мови. 9. Лінгвостилістичні і технічні вимоги до оформлення наукових робіт (див. <https://msn.khmnmu.edu.ua/course/view.php?id=2432>), де здобувачі освіти набувають навичок академічного письма, написання тез і статей, формулювання наукового апарату до курсової роботи тощо. Особливу увагу зосереджуємо на оформленні бібліографічного опису, який є невід'ємним складником будь-якого наукового тексту й водночас свідчить про дотримання академічної доброчесності.

**Мета** статті – сформулювати загальні вимоги до оформлення списку використаної літератури в українській мові та зацентувати увагу на відмінностях від опису польськомовних джерел.

Бібліографія (у перекладі із грец. *Βιβλιον* – «книжка» і *γραφο* – «пишу») – галузь знання про книгу, газету або інший бібліотечний документ, завданнями якої є: виявлення, облік, опис, систематизація і якісний аналіз творів друку; складання різних бібліографічних посібників, які полегшують і сприяють кращому використанню друкованої продукції з науковою, практичною і виховною метою; розробка принципів і методів бібліографування друкованих творів і організації бібліографічної роботи [1].

Список використаних джерел (список використаної літератури, перелік посилань) – елемент бібліографічного апарату, що повинен містити усі джерела, що цитуються в тексті, а також список літератури, яка безпосередньо стосується теми й була опрацьована у процесі роботи.

Назва бібліографічного списку, як правило, повинна характеризувати його зміст та призначення. У наукових виданнях, курсових і кваліфікаційних роботах використовують стандартні назви: «Список літератури», «Бібліографічний список», а також модифікації: «Список цитованої (використаної, рекомендованої) літератури (джерел, документів)» та ін. У бібліографічному списку курсових і дипломних робіт можна розділити «Список використаної літератури» і «Список використаних джерел», проте за вимогами ХНУ називаємо цей елемент роботи – «Перелік джерел посилання».

Усі бібліографічні записи в бібліографічних списках рекомендується нумерувати, що полегшує його використання, цитування, а також дає уяву про розміри списку. Нумерація є суцільною для всього бібліографічного списку, номер ставиться перед бібліографічним записом і відокремлюється від нього крапкою (наприклад, 1.Андрощук О. ... а не 1). Андрощук .....). При складанні бібліографічного опису необхідно дотримуватися низки вимог, записаних у довіднику «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання : ДСТУ 8302:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 47 с. (Національний стандарт України)».

Залежно від характеру роботи, її тематики і призначення використовують різні способи розміщення джерел. Основні способи: абетковий, систематичний, хронологічний, топографічний, за першим згадуванням роботи в тексті, групування на джерела й літературу (за розділами роботи). Проте найбільш поширеним і таки більш прийнятним для студентських наукових текстів є абеткове розташування джерел.

Незважаючи на обраний спосіб розміщення списку літератури, рекомендують спочатку описувати закони й постанови (при їх наявності) в

такій послідовності: 1) Конституція; 2) Закони; 3) Укази Президента; 4) Постанови; 5) усі інші джерела відповідно до обраного способу.

Літературу іноземними мовами, зокрема польською, розміщують теж за абеткою, але після повного списку вітчизняних видань. Слід пам'ятати, що першим розташовують той список, якою абеткою написаний текст (кирилиця / латиниця), тобто якщо курсова робота чи стаття написана польською мовою, то в бібліографічному переліку спочатку подають усі джерела, написані латиницею, а потім кирилицею. Зауважимо, що всі описи необхідно робити відповідно до українських вимог, тому для польських джерел слід шукати додаткову інформацію, яка відсутня в їхніх бібліографічних описах. Зокрема, варто звернути увагу і на послідовність розташування прізвищ та ініціалів у списках різних мов. Так, у польській науковій мові поширені такі варіанти покликань:

Krystyna Kułak, *Linguistic Prescriptivism in Present-Day Poland: The Normative Attitudes of the Speakers of Polish*, Stanley D. Brunn, Roland Kehrein (red.), Cham: Springer International Publishing, 2020, s. 229

Mirosław Bańko, *Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku*, PWN, Warszawa 2008, ss. 283

Wojtczuk, K. (2019). *Wykrzykniki współczesnej polszczyzny w funkcji fatycznej*. *Conversatoria Linguistica*, (4), 87–97.

J. Błoński. U poetów. W kn: *Życie Literackie*, 1952, Nr. 5, s. 9–18.

A. Strużyńska. URL : <https://poezja.org/wz/interpretacja/3116/Kwoka> Kwoka: interpretacja.

Водночас, згідно з вітчизняними вимогами, ці бібліографічні записи повинні мати такий вигляд:

Kułak K. *Linguistic Prescriptivism in Present-Day Poland: The Normative Attitudes of the Speakers of Polish*. Stanley D. Brunn, Roland Kehrein (red.). Cham : Springer International Publishing, 2020. 229 s.

Bańko M. Współczesny polski onomatopeikon. Ikoniczność w języku. Warszawa : PWN, 2008. 283 s.

Wojtczuk K. Wykrzykniki współczesnej polszczyzny w funkcji fatycznej. *Conversatoria Linguistica*. 2019. № 4. S. 87–97.

Włoński J. U poetów. *Życie Literackie*. 1952. Nr. 5. S. 9–18.

Strużyńska A. Kwoka: interpretacja. URL : <https://poezja.org/wz/interpretacja/3116/Kwoka> (дата звернення: 08.12.2020).

Тому бакалаврам на практичних заняттях пропонуємо завдання щодо трансформації бібліографічних записів із польської мови українською. Звісно, щоб студенти могли побачити відмінність у записах різних мов, спочатку формуємо навички укладання українськомовної бібліографії. Уся детальна інформація, приклади оформлення, окремі зауваження можна знайти в методичних рекомендаціях для написання кваліфікаційних робіт та контрольних робіт з ОК «Теорія і практика філологічних досліджень» [4; 5].

Як показує практика, покращують навички правильного опису наукового джерела такі завдання:

1. Виправити допущені в оформленні бібліографії помилки.

2. Записати правильно джерела за такими вимогами:

а) Ви автор статті, яка надрукована у журналі «Слово і час» за 2022 рік (решту інформації придумати самостійно);

б) Ви і подруга – авторки статті, надрукованої у збірнику наукових праць «Полоністичні студії», які видано у Хмельницькому;

в) Ви автор книги, надрукованої у Києві (решту інформації придумати самостійно);

г) Ви і ще 4 студентки – авторки підручника (решту інформації придумати самостійно);

д) Ви захистили у Львові дисертацію за спеціальністю 10.02.03 – слов'янські мови (оформіть автореферат).

3. Оформити список рекомендованої літератури з 10 джерел із певної теми за наявними вимогами, в алфавітному порядку: 1) книгу одного автора, 2) книгу кількох авторів, 3) статтю із журналу, 4) статтю зі збірника, 5) статтю з газети; б) дисертацію; 7) автореферат дисертації; 8) словник; 9) частину багатотомного видання; 10) електронне видання.

Вважаємо за необхідне наголосити, що пунктуація в бібліографічному описі виконує функції як звичайних розділових знаків, так і умовних розділових знаків (за термінологією нового стандарту – знаки приписної пунктуації), які ставляться між зонами бібліографічного опису та їхніми елементами. Відповідно, існують інші технічні вимоги до їхнього розташування. Тому набуттю відповідних компетентностей сприяє виконання студентами завдань як у зошитах, так і в електронному варіанті, під контролем викладача, що дозволить виробляти навички технічного оформлення, якого часто студенти не дотримуються.

Отже, бібліографічний опис виконує ідентифікаційну, інформаційну та пошукову функції, які по-різному проявляються залежно від мети його використання. Основна вимога – правильно, чітко, детально і правдиво описати використане джерело в науковому тексті.

Формування загальних та фахових компетентностей у закладах освіти відбувається з дотриманням принципів ступеневості, наступності, нерозривності, органічної єдності форм і змісту навчання та потреб професійної діяльності, що зумовлене намаганнями надати студентам широкі академічні знання для підвищення рівня їхньої фахової підготовки.

Вагому роль тут відіграє наукова робота в закладі вищої освіти, яка покращує розвиток особистості студента, підвищує його самооцінку, розвиває його ораторські та комунікативні здібності, сприяє більш ефективному засвоєнню знань із навчальних дисциплін, удосконалює здатність до постійного наукового пошуку, бажання розвиватися, поглиблювати набуті компетенції, а також може посприяти працевлаштуванню здобувача вищої освіти в майбутньому.

## Список використаної літератури

1.Бібліографія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 25.05.2023)

2.Положення про організацію освітнього процесу у Хмельницькому національному університеті. Наказ № 77 від 1.07.2022 р. URL : <https://khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/normatyvni-dokumenty/polozhennya/pro-organizacziyu-osvitnogo-proczesu.pdf> (дата звернення: 25.05.2023)

3.Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на засадах європейських стандартів та рекомендацій: посібник. Кухарський В., Осередчук О., Мазуркевич М. та ін. ; за ред. Кухарського В., Осередчук О. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 248 с.

4.Торчинська Н. М, Подлевська Н. В. Кваліфікаційна робота магістра філології : методичні вказівки для здобувачів вищої освіти за ОП «Філологія. Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська». Відповід. за випуск Подлевська Н. В. Хмельницький, 2022. 47 с.

5.Торчинська Н. М. Теорія і практика філологічних досліджень: методичні рекомендації та настанови до виконання контрольної роботи здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) рівня заочної форми навчання за ОПП «Середня освіта. Мови і літератури (польська, українська)». Хмельницький, 2021. 42 с.

*Михайло ТОРЧИНСЬКИЙ, доктор філологічних наук,  
професор кафедри української філології  
Хмельницького національного університету*

## **ЗАЙМЕННИК У СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ**

*У статті визначено диференційні ознаки займенника як повнозначної відмінюваної частини мови, яка має спільні ознаки з іменником, прикметником або числівником. Простежено історію виокремлення цього класу слів, трансформацію термінозначень, сучасне бачення займенника в наукових працях провідних граматистів України. Пропонується відмовитися від існування займенника як частини мови, натомість віднісши такі слова до займенникових іменників, прикметників, числівників і прислівників.*

**Ключові слова:** *займенник, займенникові іменники, прикметники, прислівники й числівники, морфемна будова, морфологічні особливості, семантика, синтаксична роль.*

Основоположною в морфології є систематизація частин мови, що переважно здійснюється на основі чотирьох критеріїв: лексичного значення, словозміни, синтаксичної ролі й частково морфемної будови (або словотвору). І якщо щодо виокремлення іменників, прикметників, дієслів і прислівників практично немає питань, то такої єдності до визначення займенників у вітчизняному мовознавстві немає: одні дослідники кваліфікують їх як частину мови, інші заперечують їх існування. Таким чином, потреба усталити місце займенника в класифікації частин мови в україністиці й визначає **актуальність теми** нашої праці.

Основна **мета** дослідження – проаналізувати граматики кращих вітчизняних лінгвістів на предмет визначення ними місця займенника в системі частин мови й запропонувати власне бачення цієї проблеми на основі визначальних характеристик таких слів.

Традиційно **займенники** (*тут і далі наше виділення жирним шрифтом займенника – М. Т.*) кваліфікують як «... слова, що вказують на предмети, ознаки або кількості, не називаючи їх» [24, с. 221]. За цією ознакою займенники

поділяють на **узагальнено-предметні** (субстантивні, з іменниковим типом відмінювання: *я, себе, хто, щось*), **узагальнено-якісні** (ад'єктивні, з прикметниковим типом відмінювання: *мій, такий, чий-небудь, всякий*) та **узагально-кількісні** (нумеральні, з числівниковим типом відмінювання: *скільки, стільки, скільки-небудь, ніскільки*). Подібними є й відзайменникові прислівники (по суті, **узагальнено-обставинні**, або адвербіальні займенники, які є незмінними: *там, всюди, як, тоді*).

За значенням займенники класифікують на дев'ять розрядів: **особові** (*я, ти, ми, ви*), **особово-вказівні** (*він, вона, воно, вони*), **зворотний** (*себе*), **присвійні** (*мій, твій, його, її, наш, ваш, їх(ній), свій*), **вказівні** (*той, цей, такий, стільки*), **означальні** (*весь, сам, всякий, кожний, інший*), **питально-відносні** (*хто, що, який, чий, котрий, скільки*), **заперечні** (*ніхто, ніщо, ніскільки...*) і **неозначені** (*будь-хто, який-небудь, абищо...*).

Усі займенники змінюються за відмінками, узагальнено-якісні й особово-вказівні – за родами й числами, а особові – за особами й числами.

Узагальнено-предметні займенники в реченні переважно виступають підметами (***Я** читаю книгу*) або додатками (*Побачив **себе** у дзеркалі*); узагальнено-якісні – означеннями (***Той** день був сонячним*) або іменними частинами складених іменних присудків (*Він **мій***), а узагальнено-кількісні – частинами складених підметів (***Скільки** студентів сьогодні відсутні?*) тощо.

Займенники бувають непохідними (*я, ми*) або утвореними префіксальним (*ніхто, дещо*), постфіксальним (*щось, скільки-небудь*), флективним (*такий, який*) способами.

Така частина мови виділялася ще в античних граматиках. Зокрема, у Стародавній Греції представники школи стоїків (III ст. до н. е.) розрізняли, крім власного й загального імені, дієслова і сполучника, ще й так званий член, яким були вказівні, питальні, відносні й неозначені **займенники** та артиклі. Пізніше, у II ст. до н. е., Аристарх Самофракійський і Діонісій Фракійський серед восьми частин мови назвали й **займенник**. У латинських граматиках переважно



розрізнялися десять частин мови, а серед них – і **займенник (pronomen)** [6, с. 20–21; 24, с. 83–84]. Такі термінозначення, іноді зі збереженням певної співзвучності, збереглися в багатьох європейських національних мовах (наприклад, в англійській – **pronoun**, в німецькій – **Pronomen**), проте у слов'янських мовах найменування займенника, як і інших частин мови, більш орієнтовані на власне мовну основу (в поляків – **zaimiek**, у чехів – **zájmeno**).

У вітчизняному мовознавстві (на матеріалі старослов'янської, церковнослов'янської й української (в часи перебування України у складі Російської імперії – малоросійської) мов займенник спочатку ідентифікувався терміном «**местоіменіє**» у різних модифікаціях. Однак спочатку відзначимо, що в старослов'янській мові **займенник**, разом з іменником прикметником і числівником, належав до імен [33, с. 37].

В одній із найбільш давніх власне граматичних слов'янських праць – трактаті «Книга Івана Дамаскіна філософська про вісім частин слова» – займенник, як і інші вісім частин мови, мав грецький відповідник: **мѣсто имени** (грец. *αὐτωνομία* – < *αὐτι* «замість», *ὄνομα* «ім'я»). Така ж словосполука (**мѣсто имене**) представлена у продовженні трактату «Сказання про три частини слова» [22].

У граматиці, надрукованій 1591 р. у Львові, яку традиційно називають «Адельфотес», ця словосполука була замінена складним словом **мѣстоима** [22].

Аналогічно кваліфікує займенник («**мѣстоима**») і Л. Зизаній у «Граматиці», виданій у Вільно 1596 р. [14], та М. Г. Смотрицький («**Мѣстоіменіє**») у «Грамматіки СлавенскиА правилноє Свнтагма», надрукованій 1619 р. в Єв'ї неподалік від Вільно [28, с. 20].

І. Ужевич, автор наукової праці «Грамматика словенська» (1643 р.), в якій аналізується граматична система української мови XVII ст., прийнявши систему М. Смотрицького, позначив, проте, займенник терміном «**Pronomine**». Книга була латиномовною; відповідно, й особові, зворотний, присвійні та інші

розряди займенників названі латиницею, хоча приклади – слов'янські (*мы, себе, той*) [8, с. 37–42].

Підсумовуючи місце займенника в системі частин мови того періоду, С. П. Бевзенко в «Історичній морфології української мови: нариси із словозміни та словотвору» зазначив: «У складі імен виділялися окремо **іменники, прикметники і займенники**, з яких останні хоч і були близькі до перших двох, але своєю семантикою, як і в сучасних мовах, відчутно відрізнялися від них» [1, с. 12].

О. П. Павловський у «Граматиці...», виданій 1818 р. в Санкт-Петербурзі, в українській мові теж виділив вісім частин мови, зокрема й займенники («**существительныя и прилагательныя мѣстоименія**») [23, с. 25–26],

О. О. Потебня, автор багатотомної праці «Із записок з російської граматики» [25], характеризує частини мови, зазначив, що такими можна вважати лише слова з лексичним значенням, які є членами речення, і це іменники, прикметники, числівники, дієслова, **займенники**, прислівники), а формальні слова (прийменники, сполучники, частки й допоміжні дієслова) не є частинами мови. Описуючи історію становлення імен, «... дослідник вказує на спільність походження іменника і прикметника, які в доісторичний період розвитку людства не диференціювалися... Близькими до іменників та прикметників, на думку О. О. Потебні, є **займенники** й числівники. Однак іменники завдяки втраті ранньої атрибутивності в сучасних слов'янських мовах менше протиставлені **займеннику**, ніж у період, коли іменник та **займенник** чітко не диференціювалися між собою» [11, с. 306].

Значно більше граматик у ХІХ ст. було надруковано в Західній Україні, відповідно, удосконалювалася й систематизація частин мови, навіть попри те, що багато праць було написано польською, німецькою, латинською, угорською мовами. Водночас ілюстративний матеріал часто наводився українськомовний. Наприклад, у «Граматиці російської мови» Я. Головацького (1849 р.) в розділі «О **Мѣстоименіяхъ**» трапляються приклади займенників *такій, той, якій* [5, с. 115–128]. У «Граматиці славо-рутенській» М. Лучкая надрукованій 1830 р.

латинською мовою в Будині, назви частин мови подаються латиницею й кирилицею та підкріплюються зразками розмовного мовлення: **Pronomen** (**мѣстоименіє**: *он, ты*) [34, с. 69–75]. Термін «займенник» якраз у цей час було «... уперше введено в додатках «Оупражненія граматичніи», що містилися у кінці кн. «Руска языкоучебна читанка» (Відень, 1863) і в граматиці «Мала грамматика языка руского для школь головных» Г. Шашкевича (Відень, 1865). Сучас. написання термін набув в «Українській граматиці» Є. Тимченка (ч. 1, К., 1907)» [32, с. 188].

У ХХ ст. граматична система української мови остаточно стабілізувалася. Звичайно, ще були певні хитання щодо належності слів до певних частин мови, та й термінопозначення окремих груп слів іноді відрізнялися, особливо на початку століття, і це стосується як Центральної, так і Західної України.

Наприклад, у третьому виданні «Граматики руської мови» (1914 р.). Ф. Гартнер так вказав на займенник: «**заіменники**, що самі не іменують особи або річи, але вказують на них і таким чином стоять замість імен» [7, с. 45]. І. С. Нечуй-Левицький у «Граматиці українського языка» (1913 р.) використав термін «**займення**» [21, с. 10]. У брошурі «Грамматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві» (1917 р.), створеній як перекладний (російсько-український) словничок, пропонується такий відповідник: «**мѣстоименіе – займенник**» [10]. У перевиданій 1917 р. «Українській граматиці» Є. Тимченко так характеризує займенник: «**займенник**, часть мови, що заступає ймення, цеб-то речівник, прикметник і числівник, і відмінює ся відповідно речівникам або прикметникам» [31, с. 8]. Подібною є й дефініція В. Сімовича, наведена у «Граматиці української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці» (1919 р.): «Слово, що його можна покласти за іменик, замість іменика, замість предмету, особи, речі, й т. д. – це **заіменик**» [27, с. 27].

Остаточно було упорядковано типологію частин мови, яка, за невеликими винятками, звична для більшості носіїв української мови, лише в 1930-их роках,

і навіть розгул сталінської реакції не призвів до занепаду в розвитку української граматичної системи. Що стосується займенника, то, наприклад, його визначення в підручнику для нефілологічних факультетів і вчительських інститутів УРСР «Курс сучасної української мови» (1948 р.) Б. М. Кулика є науково достовірним: «**Займенник** має значення іменника, показуючи на нього в мові ..., або прикметника, показуючи на ознаку предмета ..., або числівника, показуючи на число чи порядок предметів» [18, с. 87–88].

Така ж типологія частин мови усталилася в закордонних посібниках, однак зазначимо, що займенник автори могли подавати більш ускладнено, як-от П. Ковалів, який поділяв їх на чотири класи: **займенники іменникові** (*він, щось*), **прикметникові** (*мій, увесь*), **числівникові** (*скільки, стільки*) і **прислівникові** (*де, ніколи*) [16, с. 48–49].

Уже в 50–60-их роках ХХ ст. починають звучати пропозиції щодо усунення займенника з переліку частин мови. Заперечував, зокрема, існування займенника в цій систематизації І. К. Кучеренко [19; 20].

М. А. Жовтобрюх і Б. М. Кулик у «Курсі сучасної української мови» (1965 р.), характеризуючи класифікацію частин мови, зробили екскурс і в історію такого поділу слів, звідки видно, що аналогічні думки раніше висловлювали російські граматисти. Так, О. О. Шахматов (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) відніс до неповнозначних частин мови **займенники**, числівники і займенникові прислівники. Натомість В. О. Богородицький (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) до повнозначних із самостійним значенням зарахував іменники, дієслова й **особові займенники**, а до повнозначних із меншою самостійністю значення – прикметники, числівники й **означально-вказівні займенники**, залежні від іменників [12, с. 211–212].

В академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія», виданому 1969 р. за редакцією І. К. Білодіда, теж наводяться твердження російських мовознавців, які заперечували існування займенника як частини мови: «Так, на думку О. М. Пешковського, в російській мові **займенники** не

становлять частини мови, на основі формальної подібності до відповідних частин мови слова *я, ти, він, вона, хто, що* слід вважати **займенниковими іменниками**, *мій, твій, який, чий, інший, цей, той* – **займенниковими прикметниками** так, як слова типу *по-моєму, по-твоєму, як, так, де, там, тоді* – **займенниковими прислівниками**.

Подібно кваліфікують **займенники** в російській мові П. Фортунатов, Д. Ушаков, М. Дурново, М. Петерсон, в українській мові – І. Кучеренко та ін.

В. В. Виноградов як окрему частину мови в російській мові виділяє тільки **предметно-особові займенники**, до яких зараховує співвідносні з іменником особові, зворотний, питально-відносні, неозначені і заперечні **займенники**» [29, с. 265].

Водночас в академічній граматиці стверджується, що традиційне трактування займенника як окремої частини мови «... характерне для більшості сучасних курсів граматики» [29, с. 265]. Також зазначається, що «велику окрему групу становлять **прислівники займенникового походження**. Їх співвідносність із **займенниками** часто встановлюється досить умовно, бо морфемний склад цих прислівників з погляду словотвору сучасної мови визначити не можна, тому їх іноді називають власними, або первинними» [29, с. 455].

Згодом І. Р. Вихованець на основі семантичних, синтаксичних і морфологічних ознак слова виділив одиниці, «... які позбавлені частиномовних рис. Це... **займенники**, що за синтаксичними, семантичними і морфологічними показниками не утворюють окремої частини мови, а становлять підклас іменників, прикметників або прислівників з додатковими семантичними (семантикою вказівності) і синтаксичними (засобом зв'язку висловлювань у тексті)» [3, с. 40]. І. Р. Вихованець, проте, не назвав займенникових числівників (*скільки-небудь, стільки*).

Ігнорування займенників у складі частин мови посилилося після проголошення незалежності України, хоча варто відзначити й наявність певного розриву між систематизаціями, які практикуються у шкільній і

наближеній до неї вишівській освіті, та типологіями частин мови, які пропонують академічні видання, до яких можна віднести енциклопедичні та словникові праці (проте можливі й окремі винятки з цього твердження).

Наприклад, у підручнику для шостого класу (автори – О. Глазова і Ю. Кузнецов) подано таблицю «Частини мови», в якій названо самостійні частини мови: іменник (*хто? що?*), прикметник (*який? чий?*), **займенник**, числівник (*скільки? котрий?*), дієслово (*що робить? що робив? що робитиме?*) і прислівник (*де? куди? коли? чому? як?;*); службові: прийменник, сполучник, частка, а також вигук [4, с. 95].

У підручнику «Сучасна українська літературна мова», підготовленій за редакцією С. О. Карамана, **займенником** «... називається частина мови, яка узагальнено вказує на предмети, ознаки або кількісність, не називаючи їх», і розрізняються **займенники**, співвідносні з назвами предметів, ознак або кількості [15, с. 236–237].

Натомість у «Граматиці сучасної української літературної мови. Морфології», виданій 2017 року за редакцією К. Г. Городенської, як окремої частини мови **займенника** вже немає, а **займенникові іменники, прикметники, числівники і прислівники** розглядаються у складі відповідно іменників, прикметників, числівників і займенників [9, с. 225, 297, 361, 497]. Немає **займенника** як частини мови у підручниках «Грамматика української мови. Морфологія» (1993 р.) Безпояско О. К., Городенської К. Г. та Русанівського В. М. [2] і «Сучасна українська мова. Морфологія» (2013 р.) за редакцією Мойсієнка А. К. [30]. А в енциклопедії «Українська мова» зазначено: «**З.** кваліфікують як слова, що входять до складу різних частин мови (у ролі їхніх підкласів) відповідно до своїх значенневих, морфол. і синтакс. ознак» [32, с. 189]. «З цього погляду можна виділити 4 типи **займ. слів**: займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники, займенникові прислівники» [32, с. 188].

Як бачимо, існує діаметрально протилежне бачення займенника як частини мови, що, безумовно, пов'язане з критеріями визначення цих класів слів, яких

переважно називають чотири: це має бути спільність «... а) загальнокатегоріального (частиномовного) значення; б) морфологічних категорій і парадигматики; в) морфемного складу і словотворчих засобів; г) синтаксичних функцій» [15, с. 176–177], або «...а) узагальненого (загальнокатегорійного) значення, абстрагованого від конкретних морфологічних та лексичних значень слів цього класу; б) морфологічних категорій; в) основних синтаксичних функцій; г) словотвірних властивостей» [13, IV, с. 158]. Відмінностей між атрибутами, названими в підручнику «Сучасна українська літературна мова» за редакцією С. О. Карамана та у «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. П. Загнітка, майже немає, проте немає і єдності в тому, який критерій повинен бути основним. Наприклад, В. М. Русанівський, автор словникової статті «Частини мови» в енциклопедії «Українська мова», стверджує: «Одні дослідники поділяють слова на Ч. м., віддаючи перевагу їх лексичному значенню, інші – їхній форм. структурі. Загальноприйнята класифікація, в основу якої покладено морфол. принцип, що доповнюється синтакс. і лекс.-семантичним» [32, с. 788]. М. Я. Плющ віддає перевагу синтаксичному критерію: «Виведення на перше місце синтаксичного критерію цілком правомірне, якщо брати до уваги функціонування слів (та форм їх) у мовленні ...» [24, с. 84–85]. М. П. Кочерган пише, що «із трьох ознак традиційно на перше місце ставлять морфологічні» [17, с. 246], а також зауважує, що «не всі частини мови виділяють за одним принципом. Якщо, скажімо, іменник, прикметник, дієслово, прислівник виокремлюють за морфологічними і, відповідно, синтаксичними ознаками, то **займенники** і числівники – за логіко-семантичною (поняттєвою) ознакою» [17, с. 247], і тому «...невипадково в лінгвістичних працях виділяють **займенники-іменники, займенники-прикметники, займенники-числівники, займенники-прислівники...**» [17, с. 247].

Своєрідним підсумком цієї «дискусії» може бути думка С. В. Семчинського, який, по-перше, вказав, «... що класифікація слів на

частини мови за кожним із названих критеріїв буде різною. Так, виділення числівника і **займенника** є справедливим з погляду семантичного критерію, однак воно не є необхідністю з погляду синтаксичного критерію. Більше того, різні розряди **займенників** і числівників потрапляють до різних частин мови» [26, с. 152–153].

Виходячи з наведених аргументів, маємо більше підстав не виокремлювати **займенник** як частину мови, оскільки він вказує на предмет, ознаку або кількість, але на називає їх, тобто фактично лексичне значення відсутнє (можна також вважати, що воно збігається із семантикою іменників, прикметників або числівників).

Аналогічними є морфологічні ознаки трьох різновидів **займенників**. У субстантивних (узагальнено-предметних) вони частково уподібнюються до іменникових (насамперед це стосується відмінювання займенників за відмінками, проте здебільшого немає категорій роду й числа; особові займенники мають категорію особи; відмінкові закінчення часто схожі на прикметникові: *до нього, ним*, як і *зеленого, зеленим*). Більш подібні до прикметників узагальнено-якісні займенники (насамперед відмінюванням за родами, числами й відмінками); до числівників – узагальнено-кількісні (відмінюються лише за відмінками, як, наприклад, неозначено-кількісний числівник *кілька*); зрештою, уже давно на основі спільної ознаки (незмінності) до прислівників віднесені узагальнено-обставинні займенники (або відзайменникові прислівники, на зразок *там, тоді*).

Синтаксична роль теж не може бути визначальним чинником, тому що вона збігається із синтаксичною функцією тією частини мови, з якою співвідноситься займенник.

Зрештою, багато займенників є непохідними, а їхня морфемна будова не дає підстав виокремлювати їх як окрему групу слів.

Отже, більш доцільно віднести займенники до складу інших частин мови, зокрема:



до **займенникових іменників** – особові займенники *я, ти, ми, ви*; особово-вказівні *він, вона, воно, вони*; зворотний займенник *себе*; питально-відносні *хто, що*; неозначені займенники *абихто, дехто, щось, будь-хто, що-небудь, казна-хто, хтозна-що* та ін. Спільними з іменниками є насамперед семантика, синтаксична роль і частково – морфологічні особливості;

до **займенникових прикметників** – присвійні займенники *мій, твій, наш, ваш, його, її, їх(ній), свій*; означальні *весь, сам, всякий, кожний, інший*; вказівні *той, цей, такий*; питально-відносні *який, чий, котрий*; заперечні *ніякий, нічий, нікотрий, жоден*; неозначені *який-небудь, будь-чий, котрийсь, абиякий, дечий* та ін. Спільними з прикметниками є семантика, морфологічні особливості, синтаксична роль;

до **займенникових числівників** – вказівний займенник *стільки*, питальний *скільки*, заперечний *ніскільки*, неозначені займенники *будь-скільки, скільки-небудь*. Спільними з неозначеними числівниками є семантика, особливості відмінювання та синтаксична роль;

до **займенникових прислівників** – декілька їхніх розрядів, співвідносних із займенниками, як-от: питально-відносні *чому, як, куди, коли, де*; означальні *по-іншому, всюди, завжди*; особові *по-моєму, по-твоєму, по-вашому*; зворотний *по-своєму*; вказівні *тут, там, так, тоді*; заперечні *нікуди, ніяк, нізащо, ніколи*; неозначені *колись, коли-небудь, чомусь, хтозна-куди* та ін. Їх усіх об'єднує спільне походження та значення, а загалом із прислівниками – відсутність відмінювання та синтаксична роль.

Безперечно, важко звикнути до думки, що ми можемо позбутися займенника як частини мови, однак, по-перше, такі слова нікуди не зникають, а просто переходять з одного класу в інший, де простежується більше спільних їхніх особливостей; по-друге, процес розвитку мови безперервний, і не завжди він має бути пов'язаний з ускладненням її системи, а часто, навпаки, зі спрощенням. Головне – щоб об'єктивно враховувалися особливості тих чи інших мовних одиниць.

На часі з'ясування місця в системі частин мови насамперед числівників, прислівників, дієслівних зв'язок та модальних слів.

### Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарпатське обласне книжно-газетне видавництво, 1960. 415 с.

2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. 336 с.

3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.

4. Глазова О. П. Українська мова: підручник для 6 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Освіта, 2014. 240 с.

5. Головацкий Я. Грамматика русского языка. Львов: Напечатано черенками Института Ставропигиянского, 1849. 224 с.

6. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: Академія, 2004. 335 с.

7. Граматика руської мови. Уложили Степан Смаль-Стоцький і Федір Гартнер. Третє перероблене видання. Відень, 1914. 203 с.

8. Граматика слов'янська Івана Ужевича. Підготували до друку Білодід І. К. і Кудрицький Є. М. Київ: Наукова думка, 1970. 459 с.

9. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О.; за редакцією Городенської К. Г. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

10. Граматична термінологія і правопис, ухвалені Комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві. Київ, 1917. 20 с.

11. Довбня Л. Е. Постать О. О. Потєбні в історії українського та російського мовознавства. *Наукові записки з української історії*: збірник наукових статей. Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-

Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2012. Випуск 32. С. 303–307.

12. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Київ : Радянська школа, 1965. Частина I. 424 с.

13. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 1. 402 с. Т. 2. 350 с. Т. 3. 426 с. Т. 4. 388 с.

14. Зизаній Л. Грамматика словенска. Вільно, 1596. 180 с. (Факсимільне перевидання підготовлене Німчуком В. В. Київ : Наукова думка, 1980).

15. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник. За редакцією Карамана С. О. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

16. Ковалів П. Грамматика української мови. Мюнхен : Друкарня Дмитра Сажина, 1946. 148 с.

17. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.

18. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підручник для нефілологічних факультетів педагогічних і вчительських інститутів УРСР. Київ : Радянська школа, 1948. 331 с.

19. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Друге питання. Вінниця : Поділля, 2003. 464 с.

20. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Київ : Видавництво Київського університету, 1961. Ч. 1. Морфологія. 172 с.

21. Нечуй-Левицький І. Грамматика українського язика. Київ, 1913. Ч. I: Етимологія. 166 с.

22. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ : Наукова думка, 1985. URL: <http://litopys.org.ua/nimchuk/nim.htm> (дата звернення: 05.01.2023).

23. Павловскій А. Грамматика малороссійскаго наречія, или Грамматическое показаніе существеннейшихъ отличій, отдалившихъ малороссійское наречіе отъ чистаго россійскаго язика, сопровождаемое разными

по сему предмету замечаніями и сочиненіями. СанктъПетербургъ : Типографія В. Плавильщикова, 1818. 108 с.

24. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

25. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. 536 с; Москва : Просвещение, 1968. Т. 3. 551 с; 1985. Т. 4. Вып. 1. 287 с.; Вып. 2. 406 с.

26. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. Видання друге. Київ : АТ «ОКО», 1996. 416 с.

27. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання в допомогу шкільній науці. Київ, Ляйпціг, Коломия : Українська накладня, 1919. 584 с.

28. Смотрицькій М. Грамматіки Славенскія правильное Свнтагма. Єве : Типографія Виленского братства, 1619. 492 с. (Факсимільне перевидання підготовлене Німчуком В. В. Київ : Наукова думка, 1979).

29. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. За редакцією Білодіда І. К. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.

30. Сучасна українська мова: Морфологія : підручник. Алексієнко Л. А., Зубань О. М., Козленко І. В.; за ред. Мойсієнка А. К. Київ : Знання , 2013. 524 с.

31. Тимченко Є. Українська граматика. Друге видання. Київ : Друкарня Університету Святого Володимира Акціонерного Товариства друкарського і видавничого діла Н. Т. Корчак-Новицького, 1917. 168 с.

32. Українська мова. Енциклопедія. Редколегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 821 с.

33. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навчальний посібник. Львів : Новий Світ–2000, 2007. 188 с.

34. Grammatica slavo-ruthena: seu vetero-slavicae, et aktu in montibus carpathicis parvo-russicae, seu dialecti vigentis lingve. Edita per Michaelem Lutskay. Budaе : Typis reg. universitatis pestiensis, 1830. 210 s.

*Тетяна ХРАПАК, студентка групи ФУМм-21-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – І. В. ПРИЙМАК,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **ПОСТАТЬ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХІ СТОЛІТТЯ**

*У статті описано дослідження особистості Ольги Кобилянської в художній літературі. З'ясовано значення постаті письменниці в літературі ХХІ століття.*

***Ключові слова:** біографія, життєвий та творчий шлях, Ольга Кобилянська, сучасна художня література,*

Постать Ольги Кобилянської є чи не найяскравішою в історії української літератури. Наполегливість, цілеспрямованість та жага до навчання – саме такими рисами Ольга була наділена вже з дитячих років. Майбутня письменниця закінчила лише чотири класи німецької початкової школи, та це не зупинило Кобилянську. Вона безперервно займалася самоосвітою, багато читала, цікавилася філософією, знала німецьку й румунську мови та самостійно вивчила українську. Уже в юнацькі роки Ольга починає цікавитися ідеями жіночої емансипації, а також робить перші літературні спроби – веде щоденник німецькою мовою.

За характером Кобилянська була надзвичайно активною людиною, тому вільний час вона проводила за малюванням, грою на фортепіано, верховою їздою. Окрім цього, письменниця брала участь в аматорських театральних виставах. Певний час Ольга хотіла стати професійною актрисою, але так і не здійснила цей задум [3]. Саме тому життя та творчість письменниці стали вічним джерелом натхнення для науковців та митців.

Значну кількість робіт присвячено дослідженню життя та творчості Ольги Кобилянської, а серед дослідників варто виокремити таких, як Л. Базів,

В. Вознюк, А. Горбач, Т. Гундорова, І. Демченко, Н. Зборовська, С. Кирилюк, Г. Левченко, Н. Масіян та інші.

**Мета** статті полягає в тому, щоб дослідити висвітлення постаті Ольги Кобилянської в художній літературі ХХІ століття.

Постать Ольги Кобилянською залишається цікавою й описується в художній літературі ХХІ століття в ролі головної героїні книг через її яскраву особистість та чітку позицію. Ідеї, які відстоювала письменниця, залишаються актуальними й сьогодні. Наприклад, тема місця жінки у суспільстві, інтелігенції в суспільстві, зрештою, місця жінки-інтелігентки в суспільстві – це ідеї, що озвучені у творчості Ольги Кобилянської, вони окреслюють і сьогодні. Свого часу Ольга Кобилянська разом із Лесею Українкою активно порушували тему захисту прав жінок.

Крім цього, Кобилянська виховувалася на перетині української, німецької та польської культур (її мати була польсько-німецького роду, батько – українець), свої перші твори вона написала німецькою мовою. Зрештою, письменниця жила на Буковині в середовищі, де співіснували поляки, українці, румуни, німці, євреї. Цей її досвід теж актуальний у наш час, тобто вміння жити у полікультурному середовищі і водночас ідентифікувати себе як українку не заради данини моді, а завдяки розумінню, що ти є частиною великої нації [2].

Серед художніх творів ХХІ століття, що присвячені постаті Ольги Кобилянської, виокремлюємо такі тексти, як «Шарітка з Рунгу. Біографічний роман про Ольгу Кобилянську» Валерії Врублевської, психологічний роман «Оля» Ольги Саліпи, книжка-абетка «Кобилянська від А до Я» Світлани Кирилюк, Івана Шкоробада.

«Оля» – це художній психологічний роман, у якому головною героїнею є Ольга Кобилянська – видатна українська письменниця. Утім, творчої сторони твір майже не торкається, адже Ольга у книзі постає перед нами звичайною жінкою: зі своїми проблемами, болями, переживаннями та турботами [5].

Структура твору дедалі частіше нагадує мотрійку, у якій по-змовницьки ховаються сокровенні спогади, таємниці, сповнені тепла монологи, нездійснені бажання – разом усе це творить хитросплетений колаж багатогранного життя Ольги Кобилянської.

Письменниця також розкриває важливі фемінні проблеми, що продовжують боліти до сьогодні. Це насамперед стосується питань емансипації, тісно пов'язаних з Ольгою Кобилянською, яка була однією з корифеїв цього руху на теренах України. Авторка демонструє внутрішню боротьбу героїні, що була відображена ще в її творах, підкреслює поліпостасність, багатогранність душі мисткині [6].

У творі «Шарітка з Рунгу. Біографічний роман про Ольгу Кобилянську» Валерія Врублевська більш ніж на п'ятистах сторінках неспішно оповідає про родину Кобилянських, про містечко Гура-Гумора Кімполунзького повіту, що на півдні Буковини (там народилась Ольга), та про інші міста й села, у які заносила доля батька, матір та сімох дітей. У романі багато персонажів, людей – видатних і таких, кого історія згадує лише тому, що їхній життєвий шлях перетнувся з родиною Кобилянських. Побутових подробиць навіть із надлишком: читач дізнається і про господарство, і про фінансові проблеми, і про фізичні недуги. Часто в романі з'являються «лапки», цитуються щоденники, листи, газетні статті. Дивуєшся, усвідомлюючи, що Ольга Кобилянська, глибокий знавець європейської літератури й культури, тонкий психолог, мала лише початкову чотирикласну освіту [4].

Книжка-абетка «Кобилянська від А до Я» – ще один зразок сучасної літератури про українську письменницю-модерністку, ранню учасницю феміністичного руху на Буковині й майстриню драматичної оповіді, близьку товаришку Лесі Українки. У ній йдеться про тонку творчу особистість, мрійницю, сміливу й ніжну жінку, яка вміла любити по-справжньому, писати емоційно про сильних духом жінок і любов до рідної землі [1].

Отже, проаналізувавши постать Ольги Кобилянської в художній літературі ХХІ століття, можемо зрозуміти як бачать її сучасні письменники та дослідники. Ольга стає героїнею сучасних художніх творів, де автори намагаються подати її в різних ракурсах: хтось – з боку жінки, творчої особистості, що має свій погляд на життя, інші – охопити не лише життя, але й творчість, описати, що письменницю надихало та що її оточувало. Саме такі твори наштотвхують читачів на переосмислення життєвого та творчого шляху письменників, адже постать у них знову оживає та відкривається по-новому.

### **Список використаної літератури**

1. Кирилюк С. Кобилянська від А до Я». URL : <https://starylev.com.ua/knyga-kobylyanska-vid-a-do-ya> (дата звернення: 06.11.2022).
2. Кобилянська й сучасники: Василь ВІТЕР: «Письменниця своєю творчістю спростовує думку про те, що класику нами вже прочитано». URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/kobilyanska-y-suchasniki> (дата звернення: 06.11.2022).
3. Ольга Кобилянська: цікаві факти про письменницю-феміністку. URL : <https://tut-cikavo.com/pro-ukrainu/vydatni-liudy/971-olga-kobilyanska-tsikavi-fakti-pro-pismennitsyu-feministku> (дата звернення: 06.11.2022).
4. Олег Смаль: Шовкова косиця із Гури-Гумори. URL : <https://academia-ps.com.ua/podiyi/oleg-smal-shovkova-kosicya-iz-guri-gumori> (дата звернення: 06.11.2022).
5. Презентація книги «Оля» Ольги Саліпи. URL : <https://office-centre.com.ua/blog/prezentatsiya-knygy-olya-olgy-salipy/> (дата звернення: 06.11.2022).
6. Рецензії на роман Ольги Саліпи «Оля» від Оксани Семенюк та Владислава Хоменка. URL : <https://chytay-ua.com/blog.php?id=1179> (дата звернення: 06.11.2022).



*Марія ШЕВЧУК, студентка групи ФУМм-21-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – І. В. ПРИЙМАК,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТЕМА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

*У статті зазначається, що тема Чорнобильської катастрофи в українській літературі представлена великою кількістю творів, у яких здебільшого розповідається про справжній перебіг подій і їхні наслідки. Письменники 1980-х років писали про аварію з психологізмом, звертали увагу на те, яким було життя до трагедії і яким стало після. Найвідомішими серед авторів є Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Юрій Щербак, Іван Драч, Ліна Костенко та інші.*

***Ключові слова:** психологізм, сучасна українська література, трагедія, чорнобильська тема.*

Чорнобильська трагедія залишила глибокий слід у житті багатьох мільйонів українців. Серед них були цілі родини, які змушені покинути свої домівки, і так звані ліквідатори, яким довелося безпосередньо боротися з наслідками ядерного вибуху. Незабаром після катастрофи поширилася думка про те, що життя в Радянському Союзі якось розпалося на дві частини: «до» і «після» Чорнобиля або «до» 26 квітня 1986 року та «після» цієї дати. Це призвело до вираження мешканцями своїх емоцій, почуттів, переживань, що знайшло відображення в публіцистиці, літературі й інших видах мистецтва того часу.

Чорнобиль показав ненадійність технологій, межі людських можливостей, а також викрив байдуже, цинічне ставлення до цих проблем у вищих колах. Запроваджена інформаційна блокада на момент катастрофи змусила українців особливо гостро усвідомити необхідність кардинальної зміни державної політики.

**Мета** статті полягає в тому, щоб проаналізувати, хто і як з українських митців зображував цю величезну за масштабами катастрофу.

Нове прочитання теми чорнобильської трагедії, спробу з'ясувати причини і наслідки катастрофи ми знаходимо в розвідках В. Губарева, Т. Гундорової, Г. Медведєва, В. Микульського, І. Млечиної, Б. Олійника, С. Скляра тощо.

У перші дні поети, письменники та літературні критики зіткнулися з проблемою: вони не знали, як адекватно зобразити чорнобильську тему. Вважали, що, можливо, ще рано говорити про це, треба приборкати наслідки вибуху. Юрій Щербак навіть заявив, що після того, що побачив у Чорнобилі, він більше ніколи не візьме до рук перо, бо всі форми літератури, жанри, стилі здавалися йому штучними й далекими від того, щоб відображати істину. Однак переважала необхідність розслідування, аналізу та збереження інформації про трагічні події. Саме тому Щербак надав своєму роману документального характеру. Менше ніж через рік після вибуху на Чорнобильській АЕС, як в Україні, так і в усьому Радянському Союзі, з'явилися перші публікації, які намагалися надати (по можливості) якомога більше інформації про причини вибуху та його наслідки. Ядерна катастрофа знайшла своє відображення в багатьох віршах, поемах, есе та романах [2, с. 154].

Іван Дзюба виділив чотири ступені репрезентації трагедії в літературі. Перший – реконструювати події, другий – пояснити причини катастрофи, третій – вирішити морально-етичні питання, а четвертий – усвідомити загальнолюдську природу катастрофи [1, с. 178].

В останньому випадку трагедія була представлена як величезний катаклізм, який поставив під загрозу майбутнє всього людства. З іншого боку, серед причин, що призвели до катастрофи, були низький рівень культури праці, применшення небезпеки, відсутність етики, недбалість тощо. Першими відреагували на ядерний вибух письменники, переважно з відомого покоління 1960-х років, такі як Олесь Гончар, Борис Олійник, Іван Драч, Світлана Йовенко, Леонід Горч, Ліна Костенко та інші [4].

Серед робіт можна виокремити Олега Векленка і його твір «Чорнобиль: етюди з натури». Це книжка спогадів автора. Він описує повсякденне життя в таборі ліквідаторів, що знаходилися біля станції, примітивні засоби захисту й те, як реальна небезпека була усвідомлена значно пізніше. Правдиві історії того часу написані живою мовою й доповнені авторськими малюнками та фотографіями [3, с. 211].

Ще один український письменник – Сергій Плохій та твір «Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи». Це перша історія про вибух від 26 квітня 1986 року й аж до закриття станції у 2000 році. У книзі розповідається про те, що призвело до трагедії, як розвивалися події і як себе поводи́ла влада після цього.

Не можна оминати талановитого Юрія Іздрика та його твір «Воццек». У книзі йдеться про розщеплення індивідуальності, тіла, мови, про постійну цитатність і трансформацію, аж до того, що навіть молитва стає просто фрагментом. У цьому сенсі це ідеальний текст для постчорнобильського періоду. Іздрик цікавий тим, що він є автором мультимедійного характеру. Ідеться про кризу вербальності, його постійну гру з візуалізацією, музикою та звуком. Усе це пронизує «Воццека». Постійна зміна ідентичностей і ракурсів визначає багато в чому нереальний, хворий, апокаліптичний світ, де сказано про виживання [2, с. 220].

Маркіян Камиш – це митець, який однозначно потребує висвітлення. Це сталкерська література. І він не єдиний: існує ціла низка такого роду творів, більш-менш документальних за своїм характером. Маркіян працює в жанрі художньої прози.

Твір Володимира Шовкошитного «Чорнобиль: Я бачив» не залишається в читачів поза увагою. Автор був свідком наслідків аварії, брав участь у її ліквідації. Із книжки можна дізнатися про спогади очевидців, учасників ліквідації, зображено долі героїв твору. Також митець вирішив виявити економічні, політичні, медичні наслідки масштабної трагедії, показав, які перспективи чекають на ці забруднені території [5, с. 140–141].

Євген Гуцало дослідив життя дітей після трагедії й видав збірку оповідань «Діти Чорнобиля», у яку увійшли такі твори: «Скажений чорнобильський собака», «Чорнобильська дівчина Калина», «Плач у мороку ночі», «Рудня», «Зозуля», «Дитя від стронцію», «Різдвяне оповідання». Автор показує, як аварія вплинула на майбутнє маленьких українців, як понівечила їхні душі [1, с. 180].

Катастрофа залишила слід не тільки в прозі, але й у поезії. Серед митців можна виокремити Дмитра Павличка та його вірш «На Чорнобиль журавлі летіли». Цей твір став своєрідною піснею, на яку було знято кліп. Не можна оминати Івана Драча та його найкращу й найвідомішу поему «Чорнобильська Мадонна», яка увійшла до збірки «Храм сонця». Автор описує свої переживання, почуття, показує, що його насправді невимовно болить за людей. Іван Драч закликає наступне покоління не забувати про цю трагедію. Чорнобильська тема є провідною у творчості Ліни Костенко, яка відтворила жахливі картини катастрофи («Атомний Вій опустив бетонні повіки...», «Загидили ліси і землю занедбали...», «Жоржини на чорнобильській дорозі...», «На березі Прип'яті спить сатана...» тощо). Серед визначних творів варто виділити поему «Сім» Бориса Олійника, яка присвячена героям-пожежникам, що боролися з вогнем і загинули в перші години протистояння. Про Чорнобиль писали й такі українські автори, як Микола Луків («Сади цвітуть під небесами» – добірка віршів про аварію на ЧАЕС); Володимир Матвієнко («Монолог у дорозі з Чорнобиля. Пекло»), Надія Мельник («Рідні береги: Поезії та оповідання») та інші [4].

Отже, тема Чорнобильської катастрофи в українській літературі представлена великою кількістю творів, у яких здебільшого розповідається про справжній перебіг подій та їхні наслідки. Письменники 1980-х років писали про аварію з психологізмом, звертали увагу на те, яким життя було до трагедії і яким стало після. Найвідомішими серед авторів є Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Юрій Щербак, Іван Драч, Ліна Костенко та інші.

### Список використаної літератури

1. Барановська Н. П. Чорнобильська катастрофа в публікаціях. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2004. 208 с.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодернізм. Київ : Критика, 2005. 263 с.
3. Дьяченко І. Мемуарна література про Чорнобиль як засіб формування моральної особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 1. С. 210–213.
4. Онікієнко І. Чорнобильські тексти сучасних українських письменників як художні моделі національного буття в час апокаліпсису : електронний ресурс. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник*. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-5864.html> (дата звернення: 12.10.2022).
5. Ткаченко А. Іван Драч. Історія української літератури ХХ ст.: у 2 кн. Київ : Академія, 1998. Кн. 2. С. 136–142.

*Елла ШМАЛІЙ, студентка групи ФУМмз-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – І. Б. ЦАРАЛУНГА,  
докторка філологічних наук, професорка,  
завідувачка кафедри української філології*

## **СЕМАНТИКА ТА СИМВОЛІКА БІЛОГО, ЧОРНОГО ТА ЧЕРВОНОГО КОЛЬОРІВ В УКРАЇНСЬКИХ СТРІЛЕЦЬКИХ ПІСНЯХ**

*У статті проаналізовано символіку та семантику кольорової тріади – білого, чорного та червоного кольорів, а також дендромічного образу червоної калини в українських стрілецьких піснях національно-визвольних змагань ХХ ст. Аналіз кольорономінацій у текстах стрілецьких пісень проведений через специфіку семантичного поля кольоролексики та її символічного значення в народній творчості.*

**Ключові слова:** *кольоровий символізм, кольороназва, кольоронім, новочасний фольклор, семантика окремих кольорів, стрілецькі пісні, УСС.*

Стрілецькі пісні – самобутнє духовне явище в історії української боротьби за державну незалежність, одна з його найяскравіших сторінок. Вивчення їхнього змісту, лексичних та семантичних форм, взаємодії усталених і нових форм існування різних жанрів народної творчості в сучасній системі української культури є одним з актуальних завдань науки сьогодні.

Історія стрілецької пісні пов'язана з легіоном Українських Січових Стрільців (УСС), створеного у складі австро-угорської армії, який був першим українським військовим об'єднанням, що передував майбутній Українській армії. Це була значна частина патріотичної української молоді, яка мала незламну ідейну переконаність. *«Уже сам легіон Українських Січових Стрільців, що зродився у перші дні війни 1914 року з добровольців-патріотів, був незвичайним явищем: у нього влилася переважно освічена інтелігентна молодь, яка взяла в руки не тільки зброю, а й чітку програму національно-просвітницької праці на постоях між боями, створювала школи, читальні, хоріві й оркестрові*

гурти, пресові листки, журнали і т. ін., спрямовані на те, щоб «піднести українську свідомість і честь», як значилося у Правильнику «Пресової квартири» УСС. Такого не знає мілітарність у світовій історії!» [8, с. 1].

Про діяльність і творчість українських січових стрільців багато писали в Україні та за кордоном. Кожен із дослідників говорив про їхню неповторність, визначаючи й інші певні особливості: феномен патріотизму, обов'язку державотворення, високої боєздатності, ідейної переконаності, а головне – феномен творчої сили в культурному житті. Самобутність стрілецької пісні є предметом уваги сучасних українських істориків, літературознавців, музикознавців тощо. Стрілецька пісня, символ змагань за незалежність України, була породженням самого життя, тому так довго й активно функціонує.

Стрілецькі пісні як вияв народно-літературної творчості (органічне поєднання творів народних та літературного походження) не вписуються в якийсь один жанр, вони є поліфонічним явищем культури, який можна трактувати як новочасний фольклор. Виплекані на козацьких, історичних народних піснях, вони й сьогодні піднімають дух українського воїнства в час тяжких випробувань нашого народу, який відбиває російську агресію: *«Стрілецькі пісні – це цикл різножанрових українських пісень як літературного, так і народного походження, об'єднаних за ідейно-тематичними ознаками, що відобразили героїчні етапи національно-визвольної боротьби українського народу під час Першої світової (1914–1918), українсько-польської (1918–1919) та українсько-протибільшовицької (1919–1920) воєн»* [3, с. 2].

Стрілецькі пісні, за визначенням дослідника О. Правдюка, є «різновид фольклору», це позначилося і на музичному, і на словесному їх рівнях [3, с. 3].

Отже, цілком закономірним і необхідним видається аналіз кольорономінацій у текстах стрілецьких пісень через специфіку семантичного поля кольоролексики в народній творчості та її символічного значення.

Категорія духовності українців – колір – об'єктивно присутній у людському матеріальному світі. Мовне вираження його кодує це поняття в

різноманітну інформацію. Назви кольорів складають універсальну символічну систему. Їх позначення є носіями багатої за змістом інформації про людський світ, кольороніми можуть відтворити цілісну світову картину, визначаючи певні ціннісні категорії будь-якого етносу. Розуміння кольорових символів допомагає пізнати мислення народу, його світосприйняття [4, с. 57].

Символіка кольору в українській національній культурі входить до загальної системи цінностей, що вироблялася протягом тисячоліть існування нашого етносу. Кольори, які активно присутні в пісенному фольклорі, – це білий, чорний, червоний, жовтий (золотий), зелений, синій (блакитний), коричневий. Усі ці кольори трапляються в текстах стрілецьких пісень. Спробуємо розглянути символічно-семантичний зміст найпоширеніших традиційних українських кольороназв та проаналізувати, як вони представлені у стрілецькій пісні.

Найдавніше згадуваними кольорами в народній поезії є білий, червоний і чорний, так звана кольорова тріада. Схарактеризуємо їхнє використання в новітній стрілецькій піснетворчості.

Білий колір має значення чистоти, радості, сили денного світла, він споріднений із Божественною силою, тому є символом раю. В ньому – поєднання всіх кольорів, на які він розпадається, утворюючи веселку і стверджуючи гармонію цілого світу. Таким сприймаємо його у народних піснях [5, с. 2].

У стрілецькій творчості цей колір представлений за фольклорною традицією як постійний кольоровий епітет: біла береза: «У лісі темному під білов березов»<sup>1</sup> (159), «Стану під білу березу, буду на милого ждуть» (157.Б, «Місяць так ясененько світить»); білі сніги: «Ой упали сніги білі на Поділлі» (48); цвіт біленький, білий: «Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт» (1, «Ой у лузі червона калина»), «Із Чорногори вітер буйненький,/ приніс з калини цвіток біленький» (129.А, «Ой у лісочку та на пісочку») тощо.

---

<sup>1</sup> Усі тексти стрілецьких пісень цитуються за збіркою: Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додатки О. М. Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с. У дужках вказується номер, за яким подається пісня у збірці. Літерою позначено варіант тексту пісні.



Описи коханої дівчини в піснях про кохання стрільця часто створювалися через поєднання кольороназви «білий, (біленький)» і зменшувально-пестливої форми іменника, що має значення тої чи іншої частини тіла: рученька, ніжечки, личко тощо: *«Подай же другу, най поцілую/ Білу рученьку, устенька гожі, як тії рожі»* (57, «Ой шумить, шумить»), *«Вузенькими стежечками,/ Біленькими ніжечками/ До стрільця-молодця виходила»* (75, «Як калина зацвіла»), *«Біле личко, чорні брови/ Не діждалися любови»* (141.Б2, «Разом, хлопці, посходіться»), що цілком відповідає народній традиції.

Фразеологізм «білий світ», у якому «білий» означає «весь, цей», фіксуємо і в описі січовика, який перебуває у пригніченому стані: *«Ой ходжу я, блуджу, / Білим світом нуджу»* (66, «Пише стара мати»), і в тексті про загибель воїна: *«Там прощався та стрілець січовий з білим світом»* (53, «Ой зацвіла черемха»).

У текстах стрілецьких пісень значне місце посідає тема смерті. Трагічні картини загибелі стрільців, які, не нарікаючи на долю, свідомо наражалися на небезпеку, створювалися через образ могили та змалювання померлого. У цих описах епітет «білий» набирає значення втрати кольорів і є символом самої смерті: *«Стрілецьке біле тіло ранами покрито»* (87, «В дев'ятсот штирнастім році...»); *«Його біле тіло від вітру зчорніло», «А личко біленьке зів'яло, змарніло»* (50, «Гей там при долині, гранатами зритій»). У стрільця – *«біле чоло»* як печать смерті: *«І кров'ю закипіло / Його біле чоло»* (158, «У лісі, у темному»).

Таке поєднання в кольоронімі «білий» символіки чистоти і смерті цілком відповідає його еволюції. Давня, загальнослов'янська, традиція асоціювала білий колір із потойбічними силами та смертю, що походить іще з індоєвропейських часів. Це був колір жалоби та поховального одягу, тобто – потойбіччя. Символом чистоти білий став у Середньовіччі під впливом християнської символіки. Отже, білий колір може позначати і смерть. Сполучення білого і чорного кольорів у народній творчості означало повагу до померлих, вдячність духам за оборону від темних сил [5, с. 2].

Чорний колір символізує в народній поезії темряву, хаос, смерть, зло. Він є ознакою загибелі всього живого, виступає символом глибокого трауру й тяжкого горя, оплакування, жалоби, скорботи [5, с. 3]. Усі ці значення кольороніма «чорний» заходимо в текстах стрілецьких пісень. Загибель молодого стрільця описується сталими словосполученнями: «чорні могили», «чорні гроби», «тіло чорне», які безпосередньо змальовують образ смерті: «*Ей у поли, поли могили чорнії*» (160, «У карпатських лісах стрільці січовії»); «*Буде тіло чорне гайвороння розносити*» (53, «Ой зацвіла черемха»). Найбільше кольороназва «чорний» представлена в словосполученнях «чорний крук (ворон)», що відповідає фольклорній традиції у значенні «провісник смерті», наприклад: «*А чорні круки вістки давали*» (129 А, «Ой у лісочку та на пісочку»), «*Чорний ворон прилітає та вже над ним кряче*» (84, «Ой працюєм вдома, нічого не чути»). Передчуття трагічної долі створює кольоронім «чорний» у сполученні з номінативами «хмара», «пільма», «година»: «*Надлетіли понад Київ чорні хмари*» (94, «Ой заросли ті дороги травами»); «*Чорна настала година*» (Б. Лепкий. «Заспів. Отсе тая червона калина» [6, с. 3]). Фразеологізм-метафора «вишивати шлях, долю» у сполученні з кольоронімом «чорний» підсилює відчуття трагічності: «*Стрілецька наша доля чорним вишивана*» (А. Сухий. «Чом ви, хлопці, затужили» [6, с. 2]).

У піснях про кохання чорний колір є природним у змалюванні української жіночої краси, що можемо бачити і в ліричних народних піснях – «чорні очі, брови»: «*Хто ж нас поцілує в уста малинові, в карі оченята, в чорнії брови?*» (46 В, «Зажурились галичанки»), «*Чом в тебе, дівчино, очі чорнесенькі?*» (65 Г, «Човен по воді вихітується»).

Найбільше серед кольоропозначень стрілецьких пісень реєструємо червоний колір, який здавна виступав символом краси, добра, радості життя., а ще – вогню та крові: він гарячий колір. Фактично в ньому представлені всі сторони життя: повнота, свобода, енергія, а з іншої боку – ворожнеча,

агресивність, помста. У ліричних творах він є символом любові й символом страждань [5, с. 4].

Практично усі ці традиційні фольклорні символи знаходимо в текстах стрілецьких пісень. Найпоширеніший образ – червона кров: «Йому потічком випливає /Червона кров з грудей» (68, «Накрила нічка»), «Кров червона розлилася», «Кров червона – то Вкраїнська держава, держава» (110, «Ой на ставі на ставочку»). Через червоний колір крові утворюється синонім «кривавий». Цим кольором фарбовано всі образи війни в стрілецькій поезії: «Пря кривава» («Заповіт юних стрільців» [6, с. 1]), «Йде січове військо/ В боротьбу криваву» (25, «Йде січове військо»), «І зганьблена народна честь/ Зродила мечь, криваву мечь» (6, «Сповнилась міра»), «Червоний штик, кривавий шлях – /Стоять могили на полях» (8, «Спіть, хлопці, спіть»), «Маршерують наші добровольці на кривавий лан» (1, «Ой у лузі червона калина»), «Ідемо враз в кривавий тан» (4, А. Лотоцький. «Прийшла пора велика»). Мова стрілецьких текстів глибоко метафорична, колір увиразнює, підсилює метафору.

Значне місце в стрілецьких піснях займає образ червоної калини, представлений у понад тридцяти піснях. В українському фольклорі він є частовживаним народнопоетичним епітетом. Калина як народний символ має декілька значень. По-перше, калина асоціюється з красою дівчини і красою природи. У стрілецьких піснях, за визначенням О. Кузьменко [2, с. 88], цей образ увиразнений у значеннях «краса дівочого кохання та вірності», «самотність, сирітство», «дівчина – стрілецька честь»: «Ой у лісочку та й на пісочку росте калина як сиротина./ Її садила дівчина мила, як свого стрільця випроважєла» (129.Б, «Ой у лісочку та й на пісочку»).

По-друге, червона калина – це символ рідної землі, отчого краю, батькової хати, один із прекрасних символів України. Червоні ягоди калини, за народними уявленнями, символізують мужність людей, що пролили кров за Батьківщину в боротьбі з ворогами. Такий зміст вкладався в цей образ ще в

козацьких піснях. Ця традиція збереглася в піснях воєнної тематики ХХ ст. Образ калини – України найбільше представлений у стрілецьких піснях, цей символ набув значення головної ідеї державності України. Вирази «зігнути калину», «ламати калину» у фольклорній традиції асоціювалися з дівочою долею. У стрілецькій поезії «піднімати калину» набуло значення «здобувати політичну незалежність», відповідно до «похилити калину» – «її втратити». У відомій стрілецькій пісні «Ой у лузі червона калина» С. Чарнецького та Г. Труха яскраво представлений цей образ: *«Ой у лузі червона калина похилилася,/ Чогось наша славна Україна зажурилася./ А ми тую червону калину підіймемо,/ А ми нашу славу Україну, гей-гей, розвеселимо!»* (1). Існує багато фольклорних варіантів цієї пісні. В одному з них (Бойківщина) звучить народне розуміння ідеї волі та невмирущості поколінь українських героїв як мотив спадкоємності: *«Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт. / Не журися, славна Україно, маєш славний рід! / Білим цвітом, червона калино, завітчайся, / Славним родом, наша Україно, гей-гей, розвеселяйся»* [2, с. 89]. Продовженням цієї думки є пісня «Заспів. Отсе тая червона калина» Б. Лепкого та М. Гайворонського. Відчуваючи програш у державницьких змаганнях, автори утверджують віру в майбутню незалежність України через образ червоної калини, який має підтримувати, нагадувати про стрілецьку звитягу і славу: *«Отсе тая червона калина,/ Що повік не зів'яне, – / Спогадає її Україна, / Як із мертвих повстане. ...Хоч і чорна настала година, / Є чим серце кріпити. / Будуть тую червону калину / Поза образом класти – / Хоч пропали шаблі та рушниці, / Славі не пропасти»* [6, с. 3].

Червона калина – краплі пролітої крові оборонців (образ ще з часів Козаччини) – зберігається в стрілецькій творчості. Цей образ створює сумну картину загибелі молодого оборонця Вітчизни: *«У діброві при долині вітер повіває, / Там над стрільчиком калина слізеньки ковтає. / Ой червоні тії сльози з стрілецької рани, / Впав бідненький при долині, більше вже не стане»* [2, с. 90]. Символічна формула «калина – могила» простежується в багатьох

стрілецьких траурних піснях: *«На козаках висипали високу могилу, / На могилі посадили червону калину»* (92.Д, «У Львові стоїть золота брама»). Традиція садити на могилі калину давня, та в час державницьких змагань УСС вона набуває нового символічного значення – кущ калини на могилі є свідченням стрілецької жертви на вівтар звільнення Батьківщини: *«Мене поховайте в вишневім саду, / Мені посадіте червону розу. / Мені посадіте красну калину, / Аби люди знали: / Згиб за Україну»* (146.Г, «Ой їхали стрільці та й на ворога»).

У досліджуваних текстах привертає увагу синонімія споріднених з червоним кольорів – рожевого, коралового, вишневого, малинового. Всі вони в основному функціонують в описових картинах жіночої краси, а кольоронім «малиновий» ще є позначенням прапора січовиків, який був знаменом запорізьких козаків: *«Гей ми, Стрільці січовії, / стяги в нас малинові»* (4, «Прийшла пора велика»). Моральна й фізична краса стрільців підкреслювалася порівнянням із маком, флоронімом, який асоціюється в народній творчості з червоним кольором: *«За ним славне товариство, / Як той мак, як той мак»* (17, К. Трильовий. «Ой зацвіла черемшина»).

Треба зауважити, що кольорова гама в стрілецьких піснях передається не тільки за допомогою прикметників, носіїв значень кольорів, а й через дієслова: *біліти, побіліти, зчервоніти, червоніти, почорніти, чорніти, зчорніти* тощо. Наведемо декілька прикладів створення таких кольорових картин на основі дії: *«Почорнів зелений гай»* (107, «Посумніли гори Карпати»); *«Дніпро море зчервонить»* (5, «Грають труби над Дністром»), *«Сніг червоніє в крові»* (96, «Ой Крути, славні Крути»), що, безумовно, додає динаміки опису.

Отже, аналіз кольороназв «білий, чорний, червоний» засвідчив, що вони є носіями багатої за змістом інформації про творців стрілецької пісні, їхній побут, духовне життя, морально-етичні норми й суспільні погляди. Створені в річищі української фольклорної пісні, вони входять до загальної системи цінностей нашого народу.

## Список використаної літератури

1. Колір як об'єкт розгляду лінгвістичних дисциплін. URL: [https://otherreferats.allbest.ru/languages/00022380\\_0.html](https://otherreferats.allbest.ru/languages/00022380_0.html) (дата звернення: 12.04.23023).
2. Кузьменко О. Символіка калини в українських піснях національно визвольних змагань ХХ ст. *Науковий вісник Інститут народознавства НАН України*. 2006. Вип. 16. С. 87–92.
3. Кузьменко О. Стрілецькі пісні як феномен пісенної культури українців. URL: <https://nashe.com.ua/songbook/32/info/39> (дата звернення: 13.04.2023).
4. Нікіщенко Ю. Колір у культурній традиції українців та їх степових сусідів. *Східний світ*. 2004. № 1. С. 57–63.
5. Символіка кольорів. URL: <http://about-ukraine.com/simvolika-koloriv/> (дата звернення: 11.04.2023).
6. Стрілецькі пісні. Збірка текстів. Проєкт «Українські пісні». URL: <https://www.pisni.org.ua> (дата звернення: 23.04.2023).
7. Стрілецькі пісні. Упоряд., запис, вступ. ст., коментар та додатки Оксани Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.
8. Чернопиский М. Рецензія на збірку «Стрілецькі пісні». Упоряд., запис, вступ. ст., коментар та додатки Оксани Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с.

*Оксана ЮЩИШИНА, кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології  
Хмельницького національного університету*

## **НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН (ДОСВІД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)**

*У статті подано інформацію про досвід викладачів Хмельницького національного університету в навчанні лексики української мови іноземних громадян. Зокрема, запропоновано деякі вправи для вивчення лексичних тем «Дієслова», «Дні тижня. Місяці. Пори року», «Квартира. Дім. Предмети побуту», «Кольори», «Моє тіло», «Овочі. Фрукти. Ягоди», «Одяг. Взуття», «Прикметники», «Природа. Тварини», «Прислівники», «Професії», «Сім'я», «Страви. Напої», «Техніка. Прилади», «Транспорт», «У місті. Організації», «Університет. Навчання», «Хобі», «Числівники».*

***Ключові слова:** лексика, навчання, тема, українська мова як іноземна, Хмельницький національний університет.*

Із початком повномасштабної війни, розпочатої РФ, з України було евакуйовано всіх іноземних студентів / слухачів підготовчих відділень, зокрема студентів Хмельницького національного університету (ХНУ), заради їхньої безпеки. Викладачі ХНУ продовжують працювати, проводили заняття онлайн, щоб зберегти контингент студентів. На жаль, війна триває 1 рік і 3 місяці – кількість іноземних студентів значно зменшилася: одні повернулися додому, інші знайшли можливості навчатися або працювати в європейських країнах. Однак ми віримо в нашу Перемогу найближчим часом і, відповідно, вирішили розповісти про досвід Хмельницького національного університету в мовній підготовці іноземних громадян. У нашому дослідженні висвітлимо один з аспектів цієї підготовки – навчання лексики української мови.

Викладачі, науковці приділяють значну увагу вдосконаленню форм і методів викладання української мови як іноземної. Зокрема, хочемо відзначити такі наукові дослідження: «Навчання лексики в курсі української мови як

іноземної» З. Бакум і С. Карамана [1], «До питання навчання лексики української мови студентів-іноземців на початковому етапі» М. Ліпатової [2], «Вивчення лексики української мови на текстовій основі у процесі вивчення української мови як іноземної» О. Туркевич [3].

Насамперед варто сказати, що за шість років роботи підготовчого відділення для навчання іноземних громадян викладачі української мови набули досвіду роботи з іноземними слухачами країн Африки та Азії. Навчання слухачів підготовчого відділення ХНУ триває 10 місяців, для опанування української мови програмою визначено 540 аудиторних годин. Здебільшого випускники підготовчого відділення вступають на перший курс ХНУ англomовної форми навчання, зокрема на спеціальність «Комп'ютерна інженерія». Навчальна дисципліна «Українська мова як іноземна» є обов'язковою на 1 і 2 курсах: всього 106 годин виділено для аудиторних занять на чотири семестри. Зрозуміло, що така мізерна кількість годин на рік (53) робить для викладачів надскладним завдання підтримувати рівень знань української мови студентів-іноземців.

У нашій роботі акцентуємо увагу на вивченні лексики, адже саме знання великої кількості слів іноземної мови (у нашому випадку це українська) сприяє розумінню навчальних текстів, того, що каже співрозмовник.

Із метою якісної підготовки іноземних громадян викладачі української мови працюють над створенням робочого зошита, який містить дві частини (I – «Фонетика», II – «Лексика») і словник (1138 слів). Слова із словника, запропоновані для вивчення нашим слухачам / студентам протягом їхнього навчання, використано у вправах до розділу «Лексика».

На думку вчених, активний запас дорослої людини дорівнює приблизно 10–15 % усього активного словникового складу її рідної мови. Визначаючи кількість слів, яку має знати іноземець, що вивчає мову протягом шести років, зазвичай називають 3 000 слів. За підрахунками вчених-методистів, 3 000 спеціально відібраних слів дозволяють зрозуміти близько 95 % будь-якого



тексту. Якщо ж до цієї кількості додати слова, які від них походять, то можна зрозуміти 97 % будь-якого тексту [4, с. 53].

Вправи до розділу «Лексика» можна використовувати упродовж усього періоду навчання іноземних громадян для того, щоб перевірити, чи студенти вивчили слова до певної лексичної теми на урок, чи пам'ятають раніше вивчену лексику. Розроблено такі теми: «Дієслова», «Дні тижня. Місяці. Пори року», «Квартира. Дім. Предмети побуту», «Кольори», «Моє тіло», «Овочі. Фрукти. Ягоди», «Одяг. Взуття», «Прикметники», «Природа. Тварини», «Прислівники», «Професії», «Сім'я», «Страви. Напої», «Техніка. Прилади», «Транспорт», «У місті. Організації», «Університет. Навчання», «Хобі», «Числівники». Їх можна пропонувати для виконання як самостійно, так і в мікрогрупах; використовувати вправи як завдання для КВК, квестів, організованих із метою краще познайомити, зблизити учасників навчального процесу. До всіх вправ є приклад із виконанням. Нижче пропонуємо деякі вправи.

1. **Плутанина.** Знайдіть слова до тем «Професії», «Квартира», «Університет», «Тварини», «Організації», «Фрукти. Ягоди», «Овочі», «Напої», «Страви», «Одяг», «Взуття» і запишіть їх.

#### **Взуття**

1) тунець, 2) череніжки, 3) чосівки, 4) шльопавик, 5) босоля, 6) кробі.

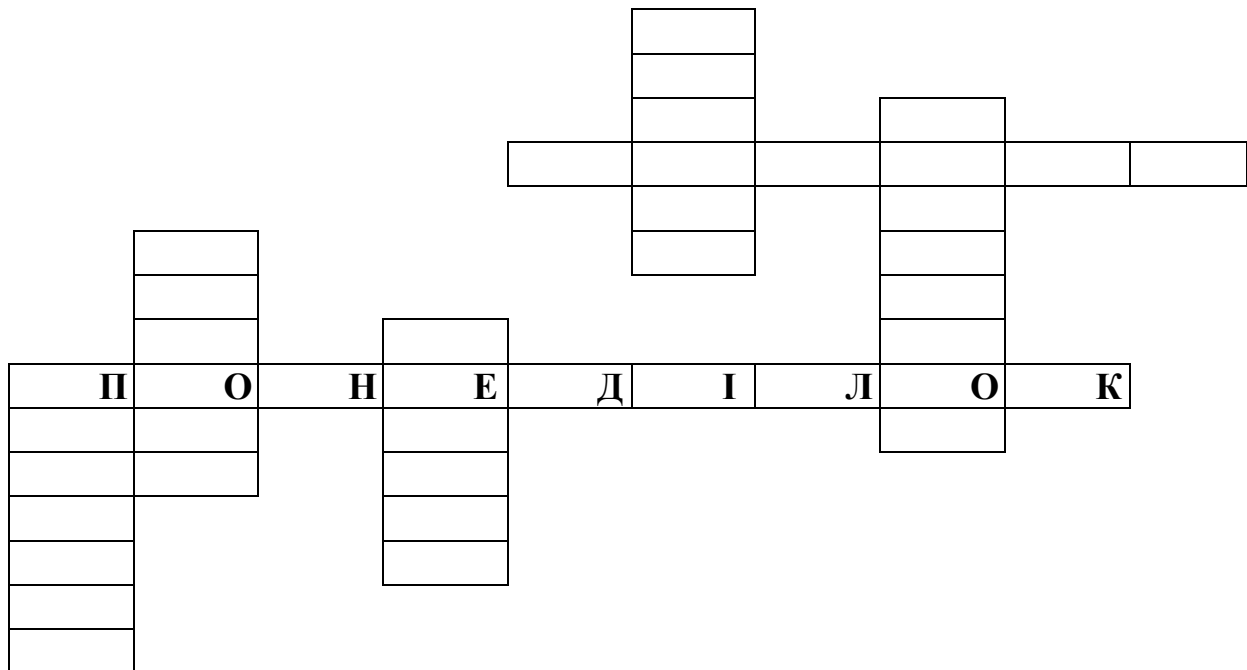
**Слова:** кросівки, ...

2. **Зайві слова.** Закресліть зайве слово в кожній групі слів.

Іменники, повторення теми «Рід і число іменника»: *бабуся, волосся, запитання, підборіддя, підвіконня.*

Прикметники (групи за значенням): *кислий, солодкий, солоний, етруский, гіркий.*

3. **Розгадайте кросворд.** У зошиті запропоновано кросворди, які не потребують особливих додаткових роз'яснень, бо їх подано за темами «Дні тижня», «Кольори», «Місяці», «Числівники (десятки)», «Овочі» тощо.



4. **Утворіть слова.** Теми «Сім'я», «Тіло», «Квартира. Дім. Предмети побуту», «Університет. Навчання», «Природа», «Місто», «Транспорт», «Овочі», «Фрукти», «Професії» тощо.

Букви, які позначають приголосні звуки	Букви, які позначають голосні звуки	Запишіть слова
<b>Сім'я</b>		
дтн	ииа	<b>дитина</b>
двчн	іиа	
држн	уиа	
ддьк	яо	
сстр	еа	
тгк	іа	
хлпць	оє	
члвк	ооі	

5. **Зашифровані слова.** Знайти визначену кількість слів, які зашифровано у квадраті: «Прикметники», «Фрукти / Овочі», «Дієслова», «Організації», «Техніка, прилади» тощо.


«Прикметники»

О	В	И	С	О	К	И	Й	Д	О
Н	И	З	Ь	К	И	Й	В	Е	А
Г	А	Р	Я	Ч	И	Й	Й	Ш	Й
А	Н	Ш	Н	Ш	Д	А	Ш	Е	Б
Р	В	А	В	Н	О	И	В	В	Р
Н	Н	В	А	Й	Р	В	Й	И	У
И	Ш	М	О	Л	О	Д	И	Й	Д
Й	М	А	Р	О	Г	О	К	Й	Н
О	С	Т	А	Р	И	Й	Д	О	И
Ч	И	С	Т	И	Й	К	О	Й	Й
І	Й	Х	О	Л	О	Д	Н	И	Й

6. **Знайдіть слова.** Слова розділено на дві частини. Знайдіть частини одного слова і запишіть усі утворені слова. Теми «Одяг. Взуття», «Професії», «Предмети побуту», «Університет. Навчання» тощо.

*Університет. Навчання*

**Слова:** відповідь, ...

ВІДПО	МКА	ВПРА	ТА	ГРУ
СТ	ДИК	ЕННЯ	ЗАНЯ	РІНКА
ЗАПИ	ТАТ	ЗО	ВА	КАНІ
ПА				ТТЯ
КНИ				ШКО
ТАНТ				ЖКА
ОЛІ				УС
ЛА				ВІДЬ
ПАП				ТИЖ
КУЛИ				КА
ПАР				ТЕ
ННЯ	РЕЧЕ	ДЕНЬ	СУ	ПІХ
РЕЗУЛЬ	ЛИЦЯ	СТО	ШИТ	ТЕК
ВЕЦЬ	РІШ	СТ	ТАБ	ТАННЯ

Ми навели декілька вправ для рівнів А1-А2. У зошиті запропоновано складніші завдання для рівня В1: зокрема, слухачі / студенти повинні прочитати речення і вписати відповідно до змісту слово, яке було спеціально пропущено; послухати пісню і вписати необхідні слова тощо.

Завдання викладача на занятті полягає в тому, щоб після того, як слухачі / студенти вивчили необхідну кількість слів, застосувати комунікативний підхід, забезпечити використання цих слів у різних мовних ситуаціях.

З. П. Бакум і С. О. Караман зазначають, що студенти повинні засвоїти всю лексику мінімуму протягом курсу вивчення іноземної мови, це водночас забезпечить розвиток їхньої продуктивної та рецептивної мовленнєвої діяльності. Навчальна робота із засвоєння нової лексики розподіляється на два етапи: 1) введення лексичних одиниць; 2) закріплення та активізація лексичного матеріалу [1]. Кількість нових слів на занятті не повинна бути зовеликою (оптимальна кількість – не більше ніж 12 нових слів за урок) [1, с. 8].

Отже, лексичний мінімум слухача / студента має відповідати меті навчання: зокрема, студент повинен уміти практично використовувати свій словниковий запас у різних видах мовленнєвої діяльності: говорінні, читанні, аудіюванні, письмі – тобто володіти лексичною компетенцією.

### **Список використаної літератури**

1. Бакум З. П., Караман С. О. Навчання лексики в курсі української мови як іноземної. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : збірник наукових праць. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. Вип 5. С. 690–694.

2. Ліпатова М. В. До питання навчання лексики української мови студентів-іноземців на початковому етапі. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. Вип. 188. С. 179–184.

3. Туркевич О. Вивчення лексики української мови на текстовій основі у процесі вивчення української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання*

*української мови як іноземної: збірник наукових праць*. Львів, 2007. Вип. 2. С. 201–204.

4. Шелест Г. Ю. Вивчення української мови як іноземної: проблеми, нові методики, перспективи. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Т. 1. Вип. 3. С. 51–55.

*Анатолій ЯНЧИШИН,  
кандидат філологічних наук,  
доцент кафедри української філології  
Хмельницького національного університету*

## **ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)»**

*У статті розглянуто особливості вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Описано мету, завдання курсу; проаналізовано тематику, вказано на особливості вивчення кожної окремої теми. Крім того, особливу увагу звернено на реалізацію дисципліни крізь призму назвотворення.*

***Ключові слова:** завдання, компетентності, мета, тематика, «Українська мова (за професійним спрямуванням)».*

Останнім часом реалізація освітнього процесу та розвиток науки зазнали чимало серйозних втручань. Саме такі тенденції є наслідками досить-таки глобальних чинників: зокрема, це пов'язано з пандемією коронавірусної інфекції світового масштабу, особливою формою воєнних дій стратегічного, оперативного і тактичного рівнів, що спрямовані на збереження суверенітету, цілісності та безпеки нашої держави. Такі чинники вплинули на якість освіти, реалізації освітнього процесу, крім того, варто наголосити й на рівні піднесення національної свідомості безпосередньо кожного українця, що відзначається на особливій увазі до рідної української мови.

На сьогодні вивчення рідної мови набуває особливої уваги, саме тому зміни, що відбулися в системі освіти, спричинили необхідність перегляду вимог вивчення мови на усіх етапах надання освітніх послуг. Дії, спрямовані на досягнення позитивних результатів, прослідковуються на усіх рівнях: зокрема, у дошкільних закладах впроваджена низка заходів та компетентностей, спрямованих на виховання шанобливого ставлення до рідної мови; у закладах початкової та середньої освіти збільшена кількість годин вивчення української

мови у рамках проєкту «Нова українська школа»; варто, проте, наголосити й на особливій увазі до вивчення української мови у закладах вищої освіти студентами нефілологічних спеціальностей, які потребують особливої уваги. Це зумовлює **актуальність** дослідження специфіки викладання предмета «Українська мова (за професійним спрямуванням)», адже у самій його назві закладено потребу приділяти увагу професійному мовленню майбутнього фахівця.

Вказану проблему висвітлювали у працях О. С. Балюк, Л. Б. Бей, О. Є. Гриджук, А. В. Денисюк, І. Я. Заліпська, І. І. Козинець, І. І. Судук, С. Р. Товкайло, О. М. Тростинська, проте й надалі трапляються питання, які вартують більш ґрунтовного опрацювання.

У закладах вищої освіти існують різні назви дисциплін на позначення української мови щодо її вивчення студентами нефілологічних спеціальностей: «Ділова українська мова», «Українська ділова мова», «Українська ділова мова за професійним спрямуванням», «Українська мова фахового спрямування». Варто зазначити, що розмаїття назвотворення дисципліни пов'язане з реалізацією та висвітленням суті предмета, у якому більшою чи меншою мірою представлені певні аспекти.

У Хмельницькому національному університеті практикується на сьогодні вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для більшості освітніх програм, що має більш розширений спектр теоретичних та практичних використань крізь призму певної галузі освіти і входить до циклу обов'язкових.

«Українську мову (за професійним спрямуванням)» вивчають такі спеціальності університету: «Екологія», «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація», «Професійна освіта (Транспорт)», «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)», «Середня освіта (Трудове навчання та технології)», «Середня освіта (Фізична культура)», «Соціальна робота та коучинг», «Фізична культура і спорт», «Фізична терапія, ерготерапія».

Дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» розрахована на системне вивчення студентами української мови відповідно до принципу єдності норм українського правопису, культури ділового спілкування та згідно із законами українського мовознавства й риторики.

Відповідно до Стандарту вищої освіти із зазначеної спеціальності та освітньої програми, дисципліна має забезпечити:

- **компетентності**: здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства; здатність до планування, організації і здійснення навчальних проєктів, підготовки аналітичної звітної документації та презентацій;

- **програмні результати навчання**: вільно спілкуватися усно і письмово державною мовою з професійних питань; володіти культурою мовлення, обирати оптимальну комунікаційну стратегію у спілкуванні з групами та окремими особами; володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування; уміти проводити пошук інформації з використанням відповідних джерел для прийняття обґрунтованих рішень; формувати різні типи документів професійного спрямування згідно з вимогами культури усного і писемного мовлення; цінувати різноманіття та мультикультурність, керуватися в педагогічній діяльності етичними нормами, принципами толерантності, діалогу й співробітництва.

Загальна кількість годин, яка відводиться на вивчення предмета, – 120 протягом одного семестру. Наприкінці семестру студенти мають скласти залік (іспит у спеціальностях – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» та «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)»).



**Метою** курсу є: навчити студентів лінгвістичним і культурологічним основам української мови та їх практичного використання відповідно до принципів гуманізації освіти у процесі професійної діяльності.

**Завдання** предмету «Українська мова (за професійним спрямуванням)» безпосередньо вбачаються в засвоєнні норм літературної української мови як основи культури усного й писемного спілкування; відтворенні, створенні і перекладі текстів залежно від стильової диференціації та комунікативної мети; формуванні вміння правильно, логічно, красномовно висловлювати свої думки; узагальненні та систематизації вивченого матеріалу шляхом впровадження інноваційних технологій навчання; підвищенні рівня мовної компетентності студента у професійній і науковій сферах спілкування; засобами літературної української мови оптимізувати інтелектуальний і загальнокультурний розвиток особистості.

З огляду на визначені завдання до програми курсу включено такі теми: «Державна мова – мова професійного спілкування. Сучасна українська літературна мова і культура мовлення», під час вивчення якої піднімається питання мови як єдиного апарату врегулювання будь-яких соціальних відносин; «Орфоепічні, акцентуаційні, лексичні, словотворчі та орфографічні норми професійного спілкування» – приділяється увага підвищенню рівня ефективності вимови, словотворчому та орфографічному потенціалу студентів, як майбутніх фахівців; «Морфологічні, синтаксичні та пунктуаційні норми мови професійного спілкування» – наголошується на особливих, складних випадках, які впливають на організацію якісного та нормативного мовного процесу; «Письмове ділове професійне спілкування» – розглядаються та вивчаються питання ефективності ділової мови в процесі професійної діяльності спеціаліста певного рівня; «Стилі сучасної української літературної мови професійного спілкування» – вивчаються особливості специфіки реалізації мовного акту відповідно до умов, стилю, призначення; «Науковий стиль сучасної української літературної мови» – приділяється особлива увага

вивченню наукового стилю разом із усіма його специфічними ознаками, зокрема виробленню у студентів витонченої мови, організації побудови тексту такого стилю; «Спілкування як інструмент професійної діяльності. Українська термінологія у професійному спілкуванні» – під час вивчення цієї теми студенти опановують та вводять у активний словник професіоналізми, що стосуються власне їхньої майбутньої професії; «Риторика і мистецтво презентації» – піднімаються питання публічного виступу як важливого засобу комунікації, переконання, мистецтва аргументації; «Культура усного фахового спілкування» – студенти звертають увагу на поняття професійного етикету.

Зазвичай кожна тема в середньому вичитується протягом двох годин, чотири ж виділяється на практичну роботу. Варто зазначити, що значна його частина припадає на самостійну роботу, оскільки будь-яка тема здебільшого призначена не на вивчення елементарних понять, а удосконалення умінь та навичок, які в подальшому будуть використовуватися практичного.

Таким чином, під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» ми намагаємося формувати мовлення майбутнього фахівця на всіх рівнях мовної будови, сприяти ознайомленню його зі спеціалізованою лексикою та особливостями її вживання й написання, навчити оформлювати різні види наукових робіт, а також ділові документи. Результатом впровадження практикуму безпосередньо є успішне складання студентами іспиту або заліку з дисципліни, а також, як стверджують самі студенти, помітно покращується не лише рівень володіння ними розмовною мовою, а й активного залучення до її складу професіоналізмів.

На сьогодні проведення частини занять онлайн вже не сприймається як тимчасові заходи, а становить собою майбутнє освітнього простору. Цифровізація навчальних дисциплін передбачає не тільки зміни в засобах навчання, але й у системі взаємодії учасників освітнього процесу, які виявляють бажання вивчати рідну мову.

## Список використаної літератури

1. Бабакова В. О. Українська мова (за професійним спрямуванням): для студентів закладів вищої освіти. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. 151 с.
2. Іванова О. Методи та прийоми активізації пізнавальної діяльності студента як один із чинників підвищення мотивації навчання. *Вища школа*. 2012. № 11. С. 77–82.
3. Купіна І. О. Методичні рекомендації. Українська мова (за професійним спрямуванням). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. 50 с.
4. Підгурська В. Ю., Голубовська І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 192 с.
5. Тростянська О. Особливості викладання курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2011. Вип. 6. С. 92–96.

*Інна ЯЦИК, студентка групи ФУМмз-22-1  
гуманітарно-педагогічного факультету  
Хмельницького національного університету  
Наукова керівниця – М. М. ГАВРИШ,  
кандидатка філологічних наук,  
доцентка кафедри української філології*

## **МОВНА СИТУАЦІЯ НА ПІВДНІ І СХОДІ УКРАЇНИ ПІСЛЯ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ**

*В основу статті лягло дослідження мовної ситуації на Сході та Півдні України після російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Проведений аналіз дав змогу виявити усвідомлення державної мови як головного чинника ідентифікації української нації на тлі російської агресії в Україні.*

***Ключові слова:** державна мова, мовна політика, мовна ситуація, престиж мови, соціолінгвістичні дослідження.*

Одна із цілей російського вторгнення 24 лютого 2022 року була денацифікація України, яка передбачає звільнення українців від їхньої мови, економіки, культури та перетворення їх на поневолений народ. Тому тема мови дуже важлива під час війни – «без мови немає народу», як свідчить відоме прислів'я, бо тільки вона зможе зберегти всі набутки минулого нашої нації.

Повномасштабний наступ росії значно вплинув на масову свідомість населення України і спонукав людей до зацікавленості своєю культурою, історією і традиціями. Але проблема розуміння важливості чинників, що впливають на формування етносу, – мова, культура, спільність історії, психічного складу – заслуговує на особливу увагу. Українці зрозуміли, що саме мова – один із головних чинників їхньої ідентичності. Як влучно зазначив Т. Кремінь, «Повномасштабний наступ росії вплинув на масову свідомість громадян України та сприяв утвердженню української мови як державної» [2, с. 4]. І найбільші зміни в мовній ситуації відбуваються на Сході і Півдні країни.

Відкрита агресія путінських військ й акції геноциду стали поштовхом для свідомої відмови російськомовних українців від ідентифікації з російською мовою. Також важливим питанням сьогодення є проблема формування у свідомості російськомовних українців того, що мова – це головна ознака нації і що боротьба за державність української мови – це боротьба за українську державу. Наслідки впливу війни 2022 року на ставлення українців на чинники своєї ідентичності, зокрема мови, вимагають ретельного вивчення. На сьогодні багато аспектів цієї проблеми ще не описані або розкриті лише частково, і саме це зумовлює **актуальність теми** нашого дослідження

У науковій літературі проблему мовної ситуації та мовної політики порушували у своїх працях такі українські мовознавці, як Л. Масенко [5; 6], П. Селігей [7], І. Фаріон [8]. Мовну політику України на окремих історичних етапах досліджувала О. Данилевська [1].

Однак повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року дає нові дані для аналізу мовної ситуації й потребує їх перегляду у світлі фактів попередніх років.

Спроби знищення української нації, її історії, мови й культури почалися ще на початку XVII ст. після приходу на царський престол у Московії нової династії Романових, вони тривали при всіх наступних правителях і не припинились зі здобуттям Україною незалежності [4, с. 6].

**Метою** нашого дослідження є вивчення впливу російського вторгнення на поширення української мови в суспільстві та ставлення російськомовних українців до державної мови.

З. Куньч виокремила три періоди в історії незалежної України, які можна зіставити з наростанням агресії в діях московських державних структур:

1) латентний (1991–2014 рік), який виявляв себе в гібридних «м'яких» атаках на українську мову, з одного боку, та в інертній реакції українського суспільства й державних інституцій – з іншого;

2) активний (2014–23.02.2022), суть якого в «пробудженні» значної частини громадянського суспільства до усвідомлення ролі державної мови в утвердженні незалежної держави й активізації законодавчої та виконавчої влади щодо утвердження державного статусу української мови;

3) інтенсивний (24.02.2022 – донині), прояв якого вбачаємо в активній громадянській позиції українського суспільства щодо державотворчої ролі української мови та адекватній реакції державних інституцій [3, с. 164].

Щоб дати об'єктивну оцінку реального становища української мови на Сході та Півдні України, ми провели соціологічне дослідження в інтенсивний період російської агресії 17–18 березня 2023 року.

**Методом** дослідження було анкетування, яке було зроблено шляхом надання анкети користувачам соціальної мережі «Інстаграм».

В опитуванні взяли участь 5297 людей зі Сходу і Півдня України. Вік респондентів: до 18 років – 1 % , 18–35 років – 26 % , 35–55 років – 71%, 55 і більше – 2 %.

Щоб зрозуміти мовну ситуацію на цей час у центральних та східних регіонах України, першим питанням, на яке відповідали респонденти, було таке: «Якою мовою ви розмовляли до початку широкомасштабного воєнного нападу росії на Україну?» Результати наданих користувачами відповідей на запропоновані в анкеті запитання розділилися таким чином (у % до загальної кількості опитуваних користувачів): українською мовою і суржиком – 51 % , винятково російською мовою – 49 %.

Можемо зазначити, що частка українськомовного населення південних та східних областей трохи більша, ніж російськомовного населення, що засвідчує їхню зрілу національну свідомість. Але показники вживання російської мови свідчать про те, що люди й не говорили українською, що є наслідком русифікації в СРСР, коли російська мова була важливим засобом формування радянської ідеології.

Наступне питання мало за мету виявити, який відсоток населення свідомо перейшов на українську мову у спілкуванні та побуті після російського вторгнення 24 лютого 2022 року: «Якщо Ви розмовляли російською, чи перейшли Ви на українську мову?»



**Рис.1** Порівняння відповідей на запитання «Якщо Ви розмовляли російською, чи перейшли Ви на українську мову?»,%

Результати навіть перевищили наші очікування: перейшла/ов – 50 %, планую перейти – 15 %, не перейшла/ов –12 %, намагався, але це важко – 23 %. Можемо підсумувати, що 88 % респондентів розуміють важливість рідної мови. Рівень мовної самоідентифікації українців вагомо зростає. Українське суспільство мобілізувалось проти агресора. Особливо зацікавила категорія респондентів 23 %, яким важко перейти на українську. Тому провели анкетування на запитання: «Що Вам саме заважає повністю перейти на українську мову?»

Респонденти відповіли так: «Я нею погано володію» – 50 %, «не вважаю це за потрібне» – 8 %, «мені не зручно» – 23 %, «всі навколо говорять російською, не хочу виділятися» – 19 %. Проаналізувавши відповіді, можемо стверджувати, що узагальнений показник рівня знань української мови населенням регіонів,

які досліджували, можна вважати нижче від середнього. Громадяни Сходу і Півдня України усвідомлюють потребу гарного володіння українською мовою.

Тому необхідним для дослідження було наступне питання «Що Вам, окрім своєї самосвідомості та бажання, може допомогти перейти на українську мову?»:



**Рис.2** Порівняння відповідей на запитання питання «Що Вам, окрім своєї самосвідомості та бажання, може допомогти перейти на українську мову?»», %

Так, 9 % респондентів зазначили, що їм можуть допомогти курси української мови, гроші на навчання потрібні лише 1 %, мовна політика країни сприятиме 20 % населення, і більшість опитуваних відповіли, що їм допоможе українськомовне оточення – 70 %.

Результати аналізу відповідей показали, що загалом 90 % респондентів східних і південних регіонів країни хочуть змінити свій мовний код у власній комунікативній поведінці і чекають від влади оперативних заходів щодо сприяння розвитку державної мови в суспільстві. Вибір саме державної мови в неформальному спілкуванні в досліджуваних регіонах країни також вказує на зростання національної самосвідомості українців. На запитання «У



повсякденному житті ви спілкуєтесь...» тільки українською мовою відповіли 48 %, рівною мірою українською і російською мовою – 28 %, у більшості ситуацій російською – 19 %, тільки російською – 5 % респондентів.

Згідно із даними дослідження, російська агресія значно вплинула на статус української мови, на підвищення її престижу. На запитання «Чи вважаєте Ви, що розмовляти українською – це «круто»?» – Так, «це круто» – відповіли 77 % респондентів, «круто», але якщо ти говориш без суржику – 18 %, може, й «круто», але я говорю російською – 3 %, мені однаково – 2 %.

Також престижність української мови засвідчує і вибір інформації за мовою. На запитання «Якою мовою Ви дивитесь фільми, читаете книжки?» 78 % опитаних надають перевагу українській мові, російській – 19 %, іншій – 3 %.

Наступне запитання «Чи знаєте Ви історію української мови (заборони, боротьбу українців за її існування, знищення української інтелігенції)?» мало за мету підштовхнути респондентів задуматись про історію свого народу. «Народ, що не знає своєї історії, це народ сліпців» писав О. Довженко, і, проаналізувавши відповіді, ми можемо підсумувати, що більшість українців зрозуміли нарешті ці слова. Так, знаю – відповіли 59 %; ні, але обов'язково про це прочитаю – 36 %; мені це не цікаво – 5 %. Тобто абсолютна більшість – 95 % опитуваних – готові вивчати історію своєї країни, ідентифікувати себе й відродити свою національну свідомість.

Аналізуючи відповіді на питання «Вам приємно читати, коли українці пишуть російською мовою в соцмережах?», отримали такі результати: неприємно читати – 59 %, мені байдуже – 25 %, не читаю російський контент – 16 %. Можна схарактеризувати ставлення респондентів до вживання російської мови українцями і зазначити, що 75 % респондентів не подобається чути російську мову в Україні.

Незважаючи на жахливі втрати, які щодня несе наш народ, віра в перемогу, в українську державу та її майбутнє в суспільства тільки зростає. Змінюється

мовна самоідентифікація громадян та розширюється сфера використання української мови у всіх галузях. Так, на питання «Ви хотіли б, щоб Ваші діти (майбутні діти) говорили українською мовою?» 97 % опитуваних відповіли – «так, звісно», і лише 3 % респондентів відповіли «все одно».

Таким чином, проаналізувавши результати соціолінгвістичного анкетування, ми можемо побачити значні зміни в покращенні мовної ситуації на Сході і Півдні України. Після століть політики русифікації повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого спричинило потужні зміни у свідомості російськомовних українців. На тлі російської агресії українці почали розуміти свої чинники ідентичності, серед яких найголовніший – мова нації. Люди збагнули, що якщо не буде мови – не буде й держави, тому готові ламати свою мовну практику. Українське суспільство не хоче мати нічого спільного з росією, тому більшість людей у своєму спілкуванні свідомо переходить на українську мову й війна буде тільки прискорювати цей незворотний процес.

### **Список використаної літератури**

1. Данилевська О. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР. Київ : НАН України, Ін-т укр. мови 2009. 176 с.

2. Кремень Тарас Війна і мова – експертне обговорення. URL: <https://dif.org.ua/article/viyna-i-mova-yak-rosiyske-vtorgnennya-zminilo-stavlennya-ukraintsiv-do-chinnikiv-identichnosti-ekspertne-obgovorennya> (дата звернення: 10.04.2023).

3. Куньч Зоряна. Динаміка усвідомлення ролі державної мови в умовах російської агресії. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/247/6961/14485-1?inline=1> (дата звернення: 16.04.2023).

4. Левицький М., Сушко Р. Хроніка нищення української мови. Київ : Центр навчальної літератури, 2022. 92 с.

5. Масенко Л. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. 363 с.

6. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. Київ : Києво-Могилянська академія, 2019. 232 с.

7. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ: Києво-Могилянська академія, 2012. 118 с.

8. Фаріон І. Д. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна мовні моделі (1989–2019 рр.). URL: :<https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5d111357c1e11/> (дата звернення 15.04.2023).

*Василь ЯЦІЙ, кандидат філологічних наук,  
старший науковий співробітник  
відділу історії української мови та ономастики  
Інституту української мови НАН України*

## **ПРО ПОХОДЖЕННЯ ДЕЯКИХ ОЙКОНІМІВ ПОПАСНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРИКО- ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ)<sup>1</sup>**

*Стаття присвячена лінгвістичному аналізу (з елементами прийомів етимології) сучасних найменувань населених пунктів Попаснянського району Луганської області. На матеріалі документально засвідчених історичних фіксацій ойконімів досліджуваного адміністративного регіону України простежено як особливості словотвірних моделей, так і фонетичні модифікації аналізованих топонімів у часі.*

**Ключові слова:** антропонім, апелятив, (контактний) мікро)топонім, ойконім, особова назва, топонім.

Актуальність досліджень топоніміконів окремих адміністративно-територіальних районів України полягає, на нашу думку, в тому, що такі наукові пошуки вимагають більш комплексного підходу до проблеми та визначаються інформаційною глибиною в діахронічній площині. З приводу цього можна беззастережно погодитися зі словами С. О. Вербича про те, що «формування більшості назв поселень пов'язане з різними періодами розвитку мови конкретного народу, зокрема й українців» [2, с. 33].

Питання походження найменувань населених пунктів досі залишається цікавим і важливим. Цій проблематиці присвятили і продовжують присвячувати свої праці як вітчизняні лінгвісти Д. Г. Бучко [1], М. О. Демчук [18], Ю. О. Карпенко [7], В. В. Котович [10], Я. О. Пура [12], М. Л. Худаш [18; 19; 20; 21], Є. М. Черняхівська [22], В. П. Шульгач [23], так і закордонні: Б. Видерка [29; 30], А. Профоус [24], С. Роспанд [25], З. Штібер [27; 28] та ін.

**Мета** рóзвідки – показати на базі топонімного фактажу історію шляхів формування назв поселень на прикладі одного з районів Луганської області – Попаснянського [станом на 2012 рік, оскільки реєстр Попаснянського ойконімікону Луганщини почерпнуто з довідкового видання «Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.)» (відп. ред. Г. П. Скопненко; упоряд. В. І. Гапотченко. Київ: Парламентське вид-во, 2012. 784 с.)]. Зауважимо, що за станом на 1 січня 2012 року в цьому районі нараховувалося 35 ойконімів, із яких 17 зазнали перейменувань протягом історії. Якраз ці позалінгвістичні чинники спонукають у таких наукових дослідженнях використовувати описовий та порівняльно-історичний методи із застосуванням етимологічного аналізу.

**Предмет** нашого розгляду – лінгвістичний аналіз найменувань населених пунктів Попаснянського району Луганської області.

*Березівське*<sup>2</sup>, с. Історія населеного пункту сягає 1760 р. [6, с. 488]. Відомо, що первісно село мало назву [*Миколаївка*]; у 40-і роки ХІХ ст. воно було перейменоване на [*Сибір*] [цит. за: 3, с. 124]. До 1924 р. фігурувало під назвою [*Михайлівка*] [цит. за: 6, с. 488], а 1968 р. поселення отримало нинішню назву *Березівське* [6, с. 488]. На думку В. І. Висоцького, історичне найменування села *Миколаївка* мотивоване особовим ім'ям місцевого землевласника і засновника поселення капітана *Миколи* Савичева; інший ойконім – *Сибір* – результат трансонімізації однойменного російського топоніма, а сучасна назва села пов'язана з апелятивом *береза* [3, с. 124]. Водночас варто зауважити, що для назви села *Миколаївка* альтернативні варіанти походження: 1) дериват від антропоніма *Микола(-й)* (поширене чоловіче ім'я) + формант *-ів-к-а*; 2) утворення, мотивоване імовірним (суміжним) (мікро)топонімом \**Миколаїв* (*-єв-а, -єв-е*) + суфікс *-к-а*. Аналогічні варіанти походження й для ойконіма *Михайлівка*. Нинішня назва *Березівське*, швидше за все, постала від потенційного (контактного) (мікро)топоніма *Березівка*, оформленого формантом *-ськ-е*, пор. *Березівка* – сучасні назви поселень на Луганщині [15, сс. 205, 208].

*Біла Гора*, с. Населений пункт відомий з II пол. XVIII ст. [3, с. 123]. 1946 р. та 1968 р. фігурує як *Біла Гора* [16, с. 91; 6, с. 479]. Результат онімізації словосполучення *біла гора* (варто зазначити, що В. І. Висоцький пов'язує назву села з особливостями місцевого рельєфу). Про це див.: [3, с. 123].

*Білогорівка*, смт. Поселення засноване в кін. XVI – на поч. XVII ст. (на думку укладачів видання «Історія міст і сіл Української РСР: Луганська область», рік заснування населеного пункту сягає 1720 р.; докладніше про це в: 6, с. 488) [3, с. 119]. 1946 р. та 1968 р. ойконім був незмінний – *Білогорівка* [16, с. 90; 6, с. 488]. Результат лексикалізації та онімізації словосполучення *біла гора* (ойконім мотивований особливостями місцевого рельєфу) [3, с. 119].

*Верхньокам'янка*, с. На околицях поселення виявлено історичні кургани епохи міді-бронзи [6, с. 488]. 1946 р. село фігурувало як *Верхня Кам'янка* [16, с. 90]; 1968 р. – як *Верхньокам'янка* [6, с. 488]. Ойконім постав у результаті лексикалізації та онімізації словосполучення прикметника *верхній* та гідроніма *Кам'янка* – назва контактної річки, у верхів'ї якої розташоване розглядуване село.

*Вискрива*, с. Поселення відоме з 1946 р. як х. *Віскрива* [16, с. 98], згодом – *Вискрива*, 1968 р. [6, с. 488]. Назва нез'ясованого походження.

*Вікторівка*, с. Населений пункт заснований 1833 р. [3, с. 122]. 1946 р. та 1968 р. село фігурувало як *Вікторівка* [16, с. 98; 6, с. 488]. Похідне утворення з формантом *-ів-к-а* від особового імені місцевого землевласника сербського офіцера *Віктора* Родіоновича Депрерадовича [3, с. 122].

*Вовчоярівка*, смт. Історія населеного пункту сягає 1783 р. [6, с. 488]. 1946 р. та 1968 р. назва була незмінна – *Вовчоярівка* [16, с. 90; 6, с. 488]. Результат трансонімізації контактного мікротопоніма *Вовчий Яр* («*вовчий яр*») – назва балки [3, с. 120].

*Врубівка*, смт. На околиці поселення виявлено п'ять курганних могильників із шістнадцятьма курганами [3, с. 120]. Історія населеного пункту сягає 1921 р. (натомість укладачі видання «Історія міст і сіл Української РСР:

Луганська область» таким роком вважають 1948 р.; докладніше див.: 6, с. 488) [3, с. 120]. 1935 р. й 1968 р. назва селища була незмінна – *Врубівка* [цит. за: 3, с. 120; 6, с. 488]. Результат трансонімізації контактного топоніма *Врубівка* – назва радгоспу [3, с. 120].

*Глинокар'єр*, с-ще. Відоме в 1946 р. та 1968 р. як *Глинокар'єр* [16, с. 98; 6, с. 488]. Швидше за все, ойконім постав у результаті лексикалізації та онімізації словосполучення *глинястий кар'єр*.

*Голубівське*, с-ще. На околиці поселення виявлено чотири курганні могили з дванадцятьма курганами [3, с. 124]. Первісно населений пункт фігурував як [*Селище центральної садиби радгоспу «Голубівський»*]. У 50-і роки ХХ ст. воно мало назву [*Голубівський*] [цит. за: 3, с. 124]; 2003 р. незмінно – *Голубівський* [3, с. 124]. Ойконім мотивований назвою місцевого радгоспу «*Голубівський*» [3, с. 124] < похідне утворення на *-ськ-е* від суміжного ойконіма *Голубівка* в Кременському р-ні [15, с. 203] (первісно *Голубівське* поле, дворище, село тощо).

*Дружба*, с-ще. Поселення засноване у 30-х роках ХХ ст. [3, с. 122]. До 50-х років ХХ ст. населений пункт мав описову назву [*Селище 3-го відділення радгоспу «Забійник»*] [цит. за: 3, с. 122]. Починаючи з 50-х років ХХ ст., поселення існувало під назвою *Дружба* [цит. за: 3, с. 122]. Швидше за все, історичне найменування поселення мотивоване назвою місцевого радгоспу «*Забійник*». Сучасний ойконім – побажально-символічний і пов'язаний з ідеологічними мотивами радянської епохи [3, с. 122], пор. зокрема укр. *дружба* 'стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір'я, відданість, товариська солідарність, духовна близькість, спільність інтересів і т. ін.' [13, II, с. 423].

*Золотарівка*, с. 1946 р. та 1968 р. поселення було відоме як *Золотарівка* [16, с. 90; 6, с. 488]. Вважаємо альтернативними такі варіанти походження цього ойконіма: 1) похідне утворення від очевидного антропоніма \**Золотар* + суфікс -

*ів-к-а*, пор., наприклад, (похідне на *-ев*) рос. *Золотарев* [5] (к \**Золотар*); 2) дериват від (контактного) (мікро)топоніма \**Золотарів* (*-ев-а, -ев-е*) + суфікс *-к-а*.

*Калинове*, смт. Поблизу селища виявлено міднорудні шахти епохи міді-бронзи (III – поч. I тисячоліття до н. е.) та чотири курганні могильники з одинадцятьма курганами [6, сс. 12, 488; 3, с. 121]. Історія поселення сягає 1720 р. [за іншими відомостями – 1753 р.; більше див.: 3, с. 121] [6, с. 488]. Первісно населений пункт фігурував під назвами [*Тринадцята Рота*], [*Тринадцята Рота Бахмутського гусарського полку*] [цит. за: 6, с. 488; 3, с. 121]. 1870 р. назва поселення змінена на [*Калинове*] [цит. за: 3, с. 121]; 1946 р. та 1968 р. аналогічно – *Калинове* [16, с. 98; 6, с. 12]. Історичні найменування поселення *Тринадцята Рота* й *Тринадцята Рота Бахмутського гусарського полку* – результат онімізації відповідних описових словосполучень *тринадцята рота* і *тринадцята рота Бахмутського гусарського полку*. Пізніша нп (назва поселення) *Калинове*, на думку В. І. Висоцького, – результат трансонімізації місцевого мікротопоніма *Калинова* – назва балки у сер. роді < апелятива *калина* [3, с. 121].

*Калинове-Борщувате*, с. Історія населеного пункту сягає поч. XIX ст. Історично поселення (на той час хутір) мало назву [*Калинівський*] [цит. за: 3, с. 121]. 1946 р. поселення засвідчене як х. *Калиново-Борщувате* [16, с. 98], а 1968 р. – *Калинове-Борщувате* [6, с. 488]. Історичне найменування хутора *Калинівський* пов'язане з місцевим мікротопонімом *Калинова* (балка). Сучасний складений ойконім утворений у результаті трансонімізації суміжних мікротопонімів *Калинова* та *Борщувата* – назви балок [3, с. 121].

*Катеринівка*, с. Поселення відоме як *Катеринівка*, 1946 р., 1968 р. [16, с. 98; 6, с. 488]. На нашу думку, для ойконіма альтернативні варіанти походження: 1) дериват від антропоніма \**Катерин*<sup>3</sup> + формант *-ів-к-а*; 2) утворення, мотивоване імовірним (контактним) (мікро)топонімом \**Катеринів* (*-ов-а, -ов-е*) + суфікс *-к-а*.

*Комишувáха*, смт. Поблизу поселення виявлено курганний могильник епохи міді-бронзи (III – поч. I тисячоліття до н. е.) та поховання VIII–VII ст. до



н. е. [6, сс. 12, 488; 3, с. 122]. Населений пункт заснований 1753 р. (за іншими даними, виникнення поселення припадає на 1910 р.; 6, с. 488) [3, с. 122]. 1946 р. та 1968 р. селище задокументоване як *Комишуваха* [16, с. 98; 6, с. 12]. Результат трансонімізації місцевого гідроніма *Комишуваха* – назва ріки [3, с. 122].

*Лисичанськ*, м. Поблизу поселення виявлено два курганні могильники з чотирма курганами та багато крем'яних знарядь праці часів кін. III – поч. II тисячоліття до н. е. [6, с. 452; 3, с. 64]. 1710 р. населений пункт існував під назвами [*Лисичий Байрак*] та [*Лисича Балка*] [цит. за: 6, с. 452]; 1790 р. відповідно – [*Лисячий Байрак*] [цит. за: 6, с. 15]; із 1795 р. поселення перейменовано на [*Лисичанськ*] [цит. за: 3, с. 64]. 1946 р. та 1968 р. назва міста не змінювалася – *Лисичанськ* [16, с. 90; 6, с. 9]. На думку укладачів видання «Історія міст і сіл Української РСР: Луганська область», ойконім мотивований апелятивом *лисиця*, оскільки на цій території (у балці / байраку) колись водилося багато лисиць. Докладніше про це в: [6, с. 452]. В. І. Висоцький, у свою чергу, мотивує ойконіми суміжним мікротопонімом *Лисяча балка* або *Лисячий байрак*. Див. більше про це: [3, с. 64].

*Лисичанський*, с-ще. Відоме як *Лисичанський*, 1968 р. [6, с. 488]. Дериват на *-ськ-ий* від топоніма *Лисичанськ* (див. вище) (первісно *Лисичанський* двір, хутір, присілок тощо).

*Лоскутівка*, с-ще. Відоме 1946 р. та 1968 р. як *Лоскутівка* [16, с. 91; 6, с. 488]. Швидше за все, сучасний ойконім – вторинне утворення на *-к-а* від суміжного мікротопоніма *Лоскутів* (*-ов-а*, *-ов-е*), пор., наприклад: «*Łoskutowo, st.[acya] kol.[ejowa] żel.[azna] donieckiej, w gub.[ernii] ekaterynosławskiej*», 1884 р. [26, V, s. 736].

*Малорязанцеве*, смт. На околиці поселення виявлено два курганні могильники з п'ятьма курганами [3, с. 123]. Населений пункт заснований 1780 р. [6, с. 488–489]. Із 1946 р. фігурує під назвою *Мало-Рязанцеве* [16, с. 90]; з 1968 р. відоме як *Малорязанцеве* [6, с. 488]. На думку В. І. Висоцького, ойконім *Малорязанцеве* пов'язаний із *Рязанською* губернією, вихідці якої

поселилися в цьому селищі у кін. XVIII ст., а початкове *Мало-* слугує для розрізнення цих топонімів [3, с. 123].

*Миколаївка*, с-ще. На околиці поселення виявлено три курганні могильники з дев'ятьма курганами епохи пізньої бронзи (II – поч. I тисячоліття до н. е.) [6, с. 488; 3, с. 120]. Поселення засноване у II пол. XVIII ст. Первісно воно мало назву [*Мантуліна*] (як слобода); 1779 р. засвідчене як [*Миколаївка*], а 1855 р. вже фігурує під назвами [*Ново-Миколаївка*] й [*Новомиколаївка*] [цит. за: 3, сс. 120, 121]. У 50-х роках XX ст. повернуто історичний ойконім *Миколаївка*, 1946 р. [16, с. 90; 3, с. 120–121]; 1968 р. незмінно – *Миколаївка* [6, с. 14]. Первісний ойконім *Мантуліна* мотивований прізвищем місцевого землевласника *Мантуліна*; інша назва поселення *Миколаївка* пов'язана з місцевим *Свято-Миколаївським* храмом, а складений варіант *Ново-Миколаївка* утворений за допомогою компонента *Ново* у функції диференціації та компонента *Миколаївка* [3, с. 120–121].

*Мірна Долина*, смт. На околиці поселення виявлено чотири курганні могильники з дев'ятьма курганами [3, с. 123]. Історія населеного пункту сягає 1773 р. [6, с. 489]. Первісно поселення називалося [*Катруківка*] [цит. за: 3, с. 123]; 1946р. та 1968 р. ойконім інший – *Мірна Долина* [16, с. 91; 6, с. 489]. Історична назва *Катруківка* мотивована прізвищем місцевого військового офіцера *Катрукова*, а сучасний ойконім *Мірна Долина* – це результат трансонімізації контактного мікротопоніма *Мірна Долина* – назва балки [3, с. 123].

*Молодіжне*, с-ще. На околиці поселення виявлено курганний могильник із чотирма курганами [3, с. 124]. Історія населеного пункту сягає 30-х років XX ст. [3, с. 124]. Первісно поселення мало описову назву [*Селище радгоспу ім. Менжинського*] [цит. за: 3, с. 124]. 1946 р. – *Селище шахти ім. Менжинського* [16, с. 98]; у 50-х роках XX ст. – [*Молодіжний*]; 2003 р. – *Молодіжний* [3, с. 124]. Історична назва поселення *Селище радгоспу [шахти] ім. Менжинського*, вочевидь, постала від найменування місцевого радгоспу. Новий ойконім *Молодіжне* пов'язаний з ідеологічними мотивами радянської

епохи [3, с. 124], пор., зокрема, прикметник укр. *молодіжний* ‘прикм. до м’лодь’ [13, IV, сс. 87, 789] у сер. роді.

*Ниркове*, с-ще. 1946 р. фігурувало як *Селище залізничної станції Ниркове* [16, с. 98], 1968 р. – як *Ниркове* [6, с. 488]. Ойконім мотивований антропонімом \**Нирок* (*Нирко*) + формант належності *-ов-е* (первісно *Ниркове* поле, дворище, село тощо). Пор. сучасні прізвища укр. *Нирко* [9, с. 132], (похідне на *-ов*) рос. *Нырков* [14] та ін.

*Новозванівка*, с. Історія поселення сягає поч. ХІХ ст. [3, с. 125]. 1946 р. та 1968 р. село існувало під назвою х. *Новозванівка* [16, с. 98; 6, с. 490]. Результат трансонімізації ойконіма *Званівка* Званівської волості Бахмутського повіту. Початкове *Ново-* слугує для розрізнення з нп *Званівка* [3, с. 125].

*Новоіванівка*, с. Історія поселення сягає поч. ХІХ ст. [3, с. 121]. Населений пункт історично фігурував на сторінках документів під назвами [*Червонівка*] та [*Сербіянівка*] [цит. за: 3, сс. 107, 121]. 1946 р. воно було відоме як *Ново-Іванівка* [16, с. 98]; 1968 р. – *Новоіванівка* [6, с. 488]. Історичний ойконім *Червонівка* міг постати, на наш погляд, від потенційного (мікро)топоніма *Червоний* (*-а, -е*) + суфікс *-ів-к-а*, пор. зокрема: *Червоний Прáпор* (у Перевальськ. р-ні), *Червоний Лиман* (у Слов’яносербськ. р-ні), *Червоний Жóвтець*, *Червона Поляна* (в Антрацитівськ. р-ні) та ін. – назви поселень Луганщини [15, сс. 201, 205, 207]. Інше – *Сербіянівка* походить від етноніма *серб*, оскільки здавна в селі проживали серби. Сучасна складна назва населеного пункту мотивована прізвищем місцевого землевласника Гаврила *Іванова*, а компонент *Ново-* слугує для розрізнення (щодо цього див.: нп *Іва́нівка* в Антрацитівськ., Краснодарськ. та Сватівськ. р-нах області; 15, сс. 201, 203, 206).

*Новоолександрівка*, с. Первісно поселення мало назву [*Греківка*]. 1835 р. відоме як [*Новоолександрівка*] [цит. за: 3, с. 121–122]; 1946 р. – *Ново-Олександрівка* [16, с. 98]; 1968 р. – *Новоолександрівка* [6, с. 488]. Первісне найменування *Греківка* – це похідний дериват від прізвища засновника села і місцевого землевласника *Грекова*, а сучасна назва населеного пункту

мотивована власним особовим ім'ям іншого місцевого землевласника – *Олександра Суботкіна*. Компонент *Ново-* в ойконімі слугує для розрізнення з нп *Олександрівка* (див.: нп *Олекса́ндрівка* в Новоайдарськ., Сватівськ., Свердловськ. й Станично-Луганськ. р-нах області; 15, сс. 205, 206, 207) [3, с. 121–122].

*Олександропілля*, с. 1946 р. зафіксоване під назвою х. *Олександропілля* [16, с. 98]; 1968 р. незмінно – *Олександропілля* [6, с. 488]. Результат онімізації словосполучення *Олександрове поле* + суфікс *\*-ьје-*. Щодо аналогічної словотвірної моделі пор. ойконіми *Ганнопілля* – на Харківщині, *Миколайпілля* – на Донеччині, *Павлопілля* – на Дніпропетровщині [17, сс. 378, 411, 423] тощо.

*Оріхове*, с. Відоме як *Оріхове* [16, с. 98]. Результат онімізації короткої форми прикметника укр. *оріхове* ~ *оріховий* ‘прикметник до оріх’, ‘зроблений з деревини горіха’ [13, V, с. 746] у сер. роді (первісно *Оріхове* поле, дворище, село тощо). Як аналогічну модель пор. ще *буків* ~ *буковий*, *дубів* ~ *дубовий* та ін.

*Підлісне*, с-ще. 1968 р. відоме як *Підлісне* [6, с. 489]. Результат онімізації короткої форми прикметника *підлісне* (< укр. *підлісний* ‘який розташований біля лісу, поруч із лісом’ [13, VI, с. 450]), який указує на місце розташування поселення.

*Попасна*, м. На околиці поселення виявлено залишки жител епохи міді-бронзи (III – поч. I тисячоліття до н. е.) та два курганні могильники із шістьма курганами [6, с. 620; 3, с. 119]. Населений пункт заснований у кін. 70-х років XIX ст. [6, с. 620]. Відоме як: [*Попасна*], 1878 р. [цит. за: 6, с. 620], *Попасна*, 1946 р., 1968 р. [16, с. 98; 6, с. 31]. Результат трансонімізації суміжного ойконіма *Попасна* – назва хутора < мікротопоніма *Попасна* (< кримськотат. ‘попова балка’) – балка [6, с. 620; 3, с. 119].

*Тополівка*, с-ще. На околиці поселення виявлено курганний могильник із двома курганами [3, с. 123]. До 50-х років XX ст. населений пункт документально фігурував під назвою *Богданівка*, 1946 р. [16, с. 90; 3, с. 123]. У 50-х роках XX ст. поселення має назву [*Тополівка*] [цит. за: 3, с. 123]; 1968 р.

незмінно – *Тополівка* [6, с. 488]. Історична назва *Богданівка* мотивована прізвищем місцевого землевласника *Богданова*, а сучасний ойконім *Тополівка* пов'язаний із апеллятивом *тополя* [3, с. 123].

*Трбіцьке*, с. Історія населеного пункту сягає кін. XVIII ст. [6, с. 490]. Первісно поселення мало назву [*Чотирнадцята Рота*] [цит. за: 6, с. 490]. Історична назва складена, утворена поєднанням компонентів – опорного *Рота*, мотивованого відповідним апеллятивом укр. *рота* ‘військовий підрозділ, що входить до складу батальйону’ [13, VIII, с. 888] та означального (розрізнявального стосовно аналогічних топонімів із складником *Рота*) *Чотирнадцята* < порядкового числівника *чотирнадцята*. Пор. ще подібні топоніми в Луганській обл.: [*Тринадцята Рота*] або ж [*Тринадцята Рота Бахмутського гусарського полку*] (нині – с. Калинове Попаснянськ. р-ну) [цит. за: 6, с. 488; 3, с. 121], [*Шоста Рота*], [*Дев'ята Рота*], 1756 р. (нині – сс. Крїмське й Жовте Слов'яносербськ. р-ну області) [цит. за: 6, с. 813] та ін. Новий ойконім пов'язаний із християнським святом *Святої Трійці*.

*Устинівка*, с. Історія населеного пункту сягає кін. XVIII ст. [3, с. 124]. 1946 р. та 1968 р. село відоме як *Устинівка* [16, с. 91; 6, с. 489]. На думку В. І. Висоцького, найменування поселення мотивоване особовим ім'ям офіцера *Устина* Терентьєва [3, с. 124].

*Шипилівка*, с. 1946 р. та 1968 р. село фігурує в документах як *Шипилівка* [16, с. 91; 6, с. 488]. Вважаємо альтернативними такі варіанти походження ойконіма: 1) похідне утворення від вірогідного (контактного) (мікро)топоніма \**Шипилів* (-ов-а, -ов-е) + формант -к-а; 2) назва мотивована антропонімом *Шипил(-о)* + суфікс -ів-к-а, пор., наприклад, сучасні прізвища укр. *Шипило* [4, с. 260], (похідні) *Шипилюк* (в с. Зубильне Локачинськ. р-ну Волинськ. обл.) [запис наш], блр. *Шытілаў* [11, с. 219] і под.

Таким чином, проаналізувавши ойконімікон Попаснянського району Луганської області, можемо зробити такі висновки:

1) досліджуваний регіон заселявся порівняно недавно, що й ілюструють нам пізні історичні фіксації ойконімів (див., наприклад: *Верхньокам'янка*, 1946 р., *Вискрива* (історично – *Віскрива*), 1946 р., *Вікторівка*, 1833 р., *Врубівка*, 1921 р., *Оріхове*, 1946 р., *Тополівка* (історично – *Богданівка*), 1946 р. тощо);

2) в основному попаснянські топоніми утворені морфологічним (суфіксальний різновид: *Березівське*, *Білогорівка*, *Вікторівка*, *Врубівка*, *Голубівське*, *Золотарівка*, *Катеринівка*, *Комишувáха*, *Лоскутівка* і под.) та лексико-семантичним (наприклад: *Біла Гора*, *Глинокар'єр*, *Дружба*, *Мирна Долина* та ін.) способами.

---

<sup>1</sup> Стаття підготовлена в межах фундаментальної наукової теми відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови Національної академії наук України «Регіональний ойконімікон України в синхронії та діахронії» (термін виконання: початок – I квартал 2021 р., закінчення – IV квартал 2025 р.; державний реєстраційний номер роботи 0121U000044).

<sup>2</sup> Місце наголосу в ойконімах подано за «Історією міст і сіл Української РСР: Луганська область» (див. нижче).

<sup>3</sup> Можливо, зазначену особову назву варто етимологізувати як похідне утворення на *-ин* від очевидного первинного антропоніма *Катера*, на потенційність якого може вказувати відповідне сучасне прізвище укр. *Катера* (на Харківщині) [8, с. 371].

### Список використаної літератури

1. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів : Світ, 1990. 144 с.

2. Вербич С. О. Ойконіми Прикарпаття з етимологічно непрозорими твірними основами. *Студії з ономастики та етимології*. 2007. Ред. колегія: Шультяч В. П. (відп. ред.) та ін. Київ : Університетське вид-во «Пульсари», 2007. С. 33–40.

3. Высоцкий В. И. Исторические аспекты топонимов Луганщины. 2-е изд., дополн. и перераб. Луганск : Луганск. обл. отд. Фонда культуры Украины, 2003. 196 с.
4. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник). Дніпропетровськ : Пороги, 2003. 272 с.
5. Жертвы политического террора в СССР. URL : <http://lists.memo.ru> (дата звернення: 01.02.2023).
6. Історія міст і сіл Української РСР: Луганська область. Ред. колегія: Пономаренко Ю. Ф. (голова), Бурлаков О. М., Алексєєва Л. І. та ін. Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1968. 940 с.
7. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини: монографія. Київ : Наукова думка, 1973. 238 с.
8. Книга бойової слави Кролевеччини. Уклад. Яковенко Ф. С. 3-є вид., випр. і допов. Харків : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2004. 624 с.
9. Книга скорботи України: Харківська область. Ред. колегія: Герасимов І. О. (голова) та ін. Харків : Обласна пошуково-видавнича наукова редакція «Книги Пам'яті України», 2005. Т. 2. 544 с.
10. Котович В. В. Походження назв населених пунктів Опілля: монографія. Дрогобич : Відродження, 2000. 156 с.
11. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лоеўскага раёна. Рэд. кал.: Пашкоў Г. П. (гал. рэд.) та інш. Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2000. 592 с.
12. Пура Я. О. Край наш у назвах. Рівне : КП «Рівненський Будинок науки і техніки», 1999. Ч. 3. 288 с.
13. Словник української мови. Гол. ред. Білодід І. К. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
14. Тверская земля в военной истории России. Книга памяти. URL : <http://www.history.tver.ru> (дата звернення: 10.01.2023).

15. Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.). Відп. ред. Скопненко Г. П.; упоряд. Гапотченко В. І. Київ : Парламентське вид-во, 2012. 784 с.

16. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 р. Відп. ред. Попівський М. Ф. Київ : Українське вид-во політичної літератури, 1947. 1064 с.

17. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій на 1 січня 1987 р. Відп. ред. Кирненко В. І., Стадник В. І. Київ : Головна редакція УРЕ, 1987. 504 с.

18. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). Київ : Наукова думка, 1991. 268 с.

19. Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: Утворення від слов'янських автохтонних відкомполітичних скорочених особових власних імен. Київ : Наукова думка, 1995. 363 с.

20. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (утворення від відапеліативних антропонімів). Львів : ПТВФ «Афіша», 2004. 536 с.

21. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапеліативні утворення). Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. 452 с.

22. Черняхівська Є. М. Топонімія Львівщини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – мови народів СРСР (українська мова). Львів, 1966. 314 с.

23. Шульгач В. П. Ойконімія Волині: етимологічний словник-довідник. Київ : Кий, 2001. 189 с.

24. Profous A., Svoboda J. Místní jmená v Čechách: Jejich vznik, původní význam a změny. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1947–1957. D. I–IV.



25. Rospond S. Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Wrocław etc.: Wydawnictwo PAN, 1976. T. II.
26. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Pod red. Sulimierskiego F. Warszawa : Nowy Świat, 1880–1902. T. I–XV.
27. Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. I: Nazwy miejscowości. Łódź : Łódzkie Tow-wo Naukowe, 1948. 78 s.
28. Stieber Z. Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. II: Nazwy terenowe. Łódź : Łódzkie Tow-wo Naukowe, 1949. 113 s.
29. Wyderka B. Polskie nazwy toponimiczne z formantem *-iszcze*. *Onomastica*. Red. nacz. Rymut K. Wrocław etc. : Wydawnictwo PAN, 1993. Roczn. XXXVIII. S. 29–43.
30. Wyderka B. Zachodniosłowiańskie nazwy miejscowe z formantem *-iszcze*. *Onomastica Slavogermanica*. Wrocław, 1996. Z. 20.

**За достовірність інформації і відсутність плагіату відповідальність несуть  
автори наукових статей**

**Свої зауваження, побажання і пропозиції можна висловити  
у дзвінках та електронних повідомленнях  
Торчинському Михайлу Миколайовичу  
(електронна адреса: mina©ukr.net;  
тел. 096-95-93-660).**

## **ПОДІЛЛЯ. ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ**

Електронний збірник наукових праць

*Випуск шістнадцятий*

*Том другий*

Відповідальний за випуск *Торчинський М. М.*  
Технічна коректура *Торчинської Н. М.*